

Muzungu ja makishi

Teatteri-ilmaisun ohjaaja yhteisöllisten rituaalien juurilla

Esittävän taiteen koulutusohjelma
Teatteri-ilmaisun ohjaaja
Pedagoginen suuntautumispolku
Opinnäytetyö
26.4.2010

TIIVISTELMÄSIVU

Koulutusohjelma Esittävä taide		Suuntautumisvaihtoehto Teatteri-ilmaisun ohjaaja	
Tekijä Mimosa Lindahl			
Työn nimi Muzungu ja makishi Teatteri-ilmaisun ohjaaja yhteisöllisten rituaalien juurilla			
Työn ohjaaja/ohjaajat Pia Houni			
Työn laji Opinnäytetyö	Aika 26.4.2010	Numeroidut sivut + liitteiden sivut 73+3	
<p>Tiivistelmä</p> <p>Opinnäytetyöni on teatteri-ilmaisun ohjaajan kulttuuriantropologinen ja etnografinen kertomus kulttuuri- ja kenttätutkimuksesta Sambiaan 2008–2009 North-South-South, Tilitonse vaihto-ohjelman kautta. Avaan Sambian historiallista ja kulttuurista taustaa, yhteisöraakennetta, makishinaamio- ja rituaaliperinnettä sekä initiaatiota siirtymäriittinä. Tutustutan lukijan siirtymäriitin; preliminaalisten-, liminaalisten- ja postliminaalisten vaiheiden kautta Luvaleheimon initiaatioleireihin <i>mukandaan</i> ja <i>waliin</i> sekä <i>Likumbi Lya Mize</i> -seremoniaan. Käsittelem myös yhteisöllisyyden merkitystä yksilön kasvattajana ja voimaannuttajana sekä esimerkein teatteri-ilmaisun ohjaajan työtä erilaisten yhteisöjen parissa.</p> <p>Avaan ristiriitaista kokemustani olla työharjoittelijana sambialaisen perinnetiedon jakajana ja säilyttäjänä makishinaamioita ja initiaatiotansseja esityksellisessä muodossa hyödyntävässä <i>Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Group</i> -tanssiryhmässä. Annan lukijalle muutamien harjoitteiden kautta mahdollisuuden peilata omaa tai ryhmänsä suhdetta kulttuuriin, yhteisöllisyyteen ja rituaaleihin. Lopuksi jaan kohtaamiani haasteita ja kulttuurivaihtoni vaikutteita sekä pohdin teatteri-ilmaisun ohjaajan linssein rituaalien ja riittien merkitystä suomalaisessa yhteiskunnassamme. Kirjallisten ja verkkolähteiden lisäksi tietoni pohjautuu paikallisten informanttieni haastatteluihin. Hyödynnän niitä kulttuurin tuntemuksen ja kirjoittamisen apuvälineenä, en niinkään tutkimuksellisenä aineistona. Tiedonkeruun sekä rituaalisten elementtien funktioiden ymmärtämisen haasteina ilmenivät paikallisen kielen taitamattomuudesta johtuvat kommunikointiongelmät, sukupuoli, ikäni sekä kulttuurimme väliset eroavaisuudet.</p> <p>Opinnäytteeni tarkoituksena on paikata kulttuuristen erojen ja -traditioiden tuntemuksen aukkoa ja avata niin kollegoilleni kuin muillekin afrikkalaisista kulttuureista kiinnostuneille uuden näkökulman kulttuurivaihdosta sekä kokemusteni soveltamista käytännön työhön. Pyrin työlläni avaamaan keskustelua suomalaisten initiaatorituaalien merkityksestä, sekä edesauttamaan siirtymäriittiemme puutteellisen tilan kehitystä. Ensimmäisellä Tilitonse vaihto-ohjelmasta syntyneellä opinnäytetyöllä, haluan vaikuttaa Suomen ja Sambian välisen kulttuurivaihdon jatkumiseen ja kehitykseen. Opinnäytetyöni on jatkumoa sambiaissa aloittamalleni rituaali- ja kulttuuriperinnettä tallentavalle tutkimustyölle sekä kiitollisuuden ja kunnian osoitus vaihto-ohjelman perustajan ja sambialaisen kulttuuritutkimuksen isän, edesmenneen professori Mapopa Mtongan elämäntyölle.</p>			
Teos/Esitys/Produktio			
Säilytyspaikka Taideteollisen korkeakoulun kirjasto, Aralis-kirjastokeskus			
Avainsanat riitti, rituaali, siirtymäriitti, initiaatio, liminaali, yhteisö, yhteisöllisyys, voimaantumisen, Sambia, Luvale, naamioperinne, makishi, Likumbi Lya Mize, perinnetieto, traditio, seremonia, Afrikka, afrikkalainen kulttuuri, laajennettu perhe, muzungu, Tilitonse			

Degree Programme in Performing Arts		Specialisation Drama Instructor
Author Mimosa Lindahl		
Title Muzungu and Makishi Drama Instructor on the Roots of Communal Rituals		
Tutor(s) Pia Houni		
Type of Work Bachelor 's Thesis	Date 26.04.2010	Number of pages + appendices 73+3
<p>The thesis is a cultural anthropological and ethnographical story about the fieldwork of Finnish drama instructor in Zambia during 2008-2009. North-South-South, Tilitonse exchange program was the organizer of the work. The present thesis will open a historical and cultural background of Zambia through communal structures, makishi masks, traditions of rituals and initiation as a rite of passage. The reader will be familiarized with the Luvale tribe initiation camps Mukanda, Wali and the Likumbi Lya Mize-ceremony. The thesis will also discuss three phases of the rite of passage: preliminal, liminal and postliminal. In addition, it will also deal with the importance of community as an educator and empowerer of individuals. This is carried out by providing examples of the drama instructors work among various communities.</p> <p>The experiential part of this thesis discusses the contradictory experiences of simultaneously being a Finnish trainee and a safe keeper divisor of the Zambian traditional knowledge when working as a traditional dancer in the Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Group. The readers will have a possibility to reflect their own or their group's relationship with culture, communality and rituals, through the exercises that they have been given. Finally, the challenges of cultural exchange and the importance of rituals and rites in Finnish society are addressed. The data of this thesis is based on the local interviews, written material and online sources.</p> <p>The meaning of this work is to fill the gap of knowledge in cultural differences and traditions. It opens for drama instructors and the other people, who are interested in African cultures a new perspective of cultural exchange. The reader can apply that knowledge to practical work. In Finland, there is no strong initiation ritual for people, who are stepping in to the world of adulthood. This work aims to fulfill this deficiency in our society and to make a new perspective for that through drama instructor 's eyes.</p> <p>As the first-born thesis from the Tilitonse exchange program, this work will try to influence to the continuation and development of the cultural exchange between Finland and Zambia. It is also a sign of gratitude and a tribute for the life work of the late Professor Mapopa Mtonga who was the founder of the exchange program and played a meaningful role in Zambian cultural research.</p>		
Work / Performance / Project		
Place of Storage Aralis Library and Information Center, Helsinki		
Keywords ritual, the rite of passage, initiation, community, Zambia, Luvale, makishi, Likumbi Lya Mize, muzungu, Tilitonse		

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	2
2	SAMBIA PÄHKINÄNKUORESSA	9
2.1	Muzungun aistimatka Sambiaan	9
2.2	Perustietous ja maantiede.....	10
2.3	Politiikka ja talous	11
2.4	Kansa ja kulttuuri	14
3	<i>LIKUMBI LYA MIZE</i> — INITIAATIOSEREMONIA	19
3.1	Makishi- ja naamioperinne	19
3.2	Initiaatio siirtymäriittinä	25
3.3	<i>Mukandasta ja walista Likumbi Lya Mizeen</i>	31
4	TEATTERI-ILMAISUN OHJAAJANA ERILAISSA YHTEISÖISSÄ	35
4.1	Yhteisöllisyyden merkitys	35
4.2	Yhteisö yksilön voimaannuttajana.....	40
4.3	Sambialainen yhteisörakenne ja sukupuoliroolit	43
4.4	<i>Likumbi Lya Mize</i> tanssijana perimätietoa jakamassa	47
4.5	Työpaja <i>Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupille</i>	58
5	SUOMALAISUUDEN POHDINNASTA TULEVAISUUDEN NÄKYMIIN.....	62
	LÄHTEET.....	69
	LIITE	

1 JOHDANTO

Valkoisena Afrikassa et voi välttyä kuulemasta sanaa muzungu. Toteamus tai pikeminkin huudahdus pitää sisällään ihmettelyä ja iloa, joissain tapauksissa epäkohtelias sävy aiheuttaa omantunnon tuskia potevalle länsimaalaiselle etuoikeutetun olon sanan negatiivisessa merkityksessä. (Lindahl, 2009)

Polkuni kohti Sambiaa alkoi 2000-luvun alussa, vieraillessani Teatterikorkeakoulun järjestämällä täydennyskoulutuskurssisarjalla: Teatterin juuret ja rituaaliteatteri. Kurssin yksi osio koski afrikkalaisia rituaaleja, suomalaisina opettajinaan Ida-Lotta Backman, Micke Renlund ja Jouni Piekkari. Sambiaa vierailevina opettajina olivat tanssija Harrison Mphiri (Kuva 2) ja Sambian yliopiston esittävien taiteiden keskuksen (University of Zambia, Creative Arts Center) johtaja, professori Mapopa Mtonga (Kuva 1). Kurssin aikana opiskelimme ja esitimme muun muassa parannusrituaali Wimbuzan, johon minulle räätälöitiin eräänlainen alkuperäiseen rituaaliin kuulumaton papittaren rooli (Kuvat 3–4). Rakastuin lopullisesti afrikkalaisiin rytmeihin ja liikkeeseen sekä ymmärsin rituaalin alkujuurille matkaamiseni tärkeyden. Keskustelimme Professori Mtongan kanssa vaihdosta heidän yliopistoonsa tarvittavan iän saavuttaessani — olin tuolloin 16 ja menossa vasta lukioon. Hänen toiveenaan oli, että ottaisin haltuun sambialaisten heimojen tansseja, dokumentoisin niitä ja voisin ai-noana opettaa ja avata sitä maailmaa suomalaisille. Matkahaave kasvoi vahvistuen vuosi-vuodelta ja tarjous kutkutti.

Kuva 1. Professori Mapopa Mtonga seuraa Seurasaareen ohjaamaansa Sambialaista rituaalista näytäntöä. (Kuv. Sinikka Rossi)

Kuva 2. Huijputanssija Harrison Mphiri, minä ja Professori Mtongan sukulaispoika Maliwa, joka opetti kurssin aikana kileitaidottomana suomalaisia rummutamaan sambialaisia rytmejä. Tapasin ilokseni Maliban myös 2008–2009 matkallani Sambiaan. (Kuv. Sinikka Rossi)

Kuva 3. Tanssin aloitustanssia yhdessä muiden esiintyjien kanssa. Katsojat ovat asettuneet afrikkalaisen esitysmallin mukaisesti ringiin, muodostaen keskelle ympyrän muotoisen esiintymisareenan. Esiintyjä esiintyy aina 360 astetta, meille perinteisen katsomo- ja yleisöasetelman sijaan. (Kuv. Sinikka Rossi)

Kuva 4. Parannusrituaali Wimbuza Seurasaarella. Minä taustalla, Harrison Mphiri parantajan roolissa maassa ja Jouni Piekkari pitelemässä morttelia hänen rinnallaan. Henkiset ja fyysiset voimannäytökset, kuten morttelin takominen rinnan päällä kuuluvat parantajien ja esi-isähahmojen rituaaleihin ja niiden esityksellisiin performansseihin (Ervamaa & Piekkari 1994). (Kuv. Sinikka Rossi)

Saapuessani opiskelemaan Stadiaan, nykyiseen Metropoliaan, huomasin eräänä kauniina päivänä kouluni pihalla tutut, ystävällisen näköiset kasvot, jotka eivät olleet vanhentuneet päivääkään. Aina hymyilevän Professori Mtongan kanssa käänsimme uuden lehden suunnitelmillemme. Tilitonse vaihto-ohjelma oli käynnistetty nykyisen Metropolian ja University of Zambian, UNZA: n kanssa. Saavuttaakseni vaihto-oikeuden jouduin edistämään opintojani muutamalla vuodella. Koko Tilitonsen olemassaolo oli myös moneen otteeseen vaakalaudalla ja toteutuminen yhtä kysymysmerkkiä aina Sambiaan saapumiseeni saakka. Tilitonse! on Suomen opetusministeriön alaisena toimiva 3,5-vuotinen North-South-South (Higher education) – ohjelman oppilas-opettaja vaihtoprojekti, jota rahoittaa Kansainvälisen henkilövaihdon keskus CIMO. Yhteistyöorganisaatiot Tilitonse7, 17.10.2008—27.2.2009; Metropolia, Seinäjoen Amk, University of Zambia (UNZA), Open University of Zambia (ZAOU) sekä University of Malawi.

Muutama viikko ennen matkan alkua saimme viestin vaihto-ohjelman isän, ystävämme Mapopa Mtongan äkillisestä kuolemasta. Professori Mapopa Mtonga oli kansainvälisesti arvostettu etnomusikologi, osallistavan draaman asiantuntija, sekä sambialaisten perinteiden taitaja. Maassaan hän oli erittäin tunnettu sekä tutkijana että monien rivikansalaisten ra-

kastamana kulttuuripersonana. Kansallisesti hänet tunnettiin muun muassa nyau-naamiokultin julkisen arvostuksen nostajana ja Eteläisessä Afrikassa myös yhteisöteatteri-liikkeen sekä kehityksen teatterin (Theater for development) menetelmän kehittäjänä ja pioneerinä jo 1970-luvun alusta lähtien. Hän perehtyi kotikylässään Chimpenissä parannusrituaali Wimbuzaan sekä initoitiin chewojen puolisalaiseen (semisecret society) nyau-naamiosalaseuraan. Hän opiskeli etnomusikologiaa Belfastissa etnomusikologian ja afrikkalaisen musiikin tutkimuksen uranuurtajan John Blackingin opissa, sekä harjoitti opetus- ja tutkimustyötään laajasti Afrikassa, Yhdysvalloissa, Karibiassa, Euroopassa ja Aasiassa. (Jouni Piekkari, 2002, 89.)

Myös suru-uutinen edesmenneestä Harrisson Mphiristä saapui. Matkani alkoi murheellisin ja hieman epätoivoisinkin tunnelmin. Koin kaikkien paikallisten kontaktieni katoamisen myötä myös minua ymmärtäneiden olevan poissa. Tuntui isolta pyörältä pyörittää vieraalla maalla yksin kaikki uudestaan käyntiin. Rahoituskysymyksiin vedoten kerrottiin, ettei suunnitelmani todennäköisesti kävisi toteen. Olisi viisaampaa toteuttaa kenttätö aikaisempien vuosien tavoin työskentelemällä ennalta sovitussa yhteisöissä, valmiiden organisaatioiden kautta. Muutama yhteistyökumppani oli jo sovittu, yksikään ei kolahtanut. Olin kuitenkin päättänyt suorittaa työharjoitteluni vaihdon kenttätöjaksos aikana, toivoen sen toteutuvan jonkin paikallisen traditionaalisen tanssiryhmän kanssa. Opiskelisin tansseja ja imisin materiaalia, jota voisin käyttää opetusvälineenä Suomessa. Päätin pitää myös kaikki aistit auki opinnäytteeni aiheita varten, uskoin löytäväni sen tanssin sekä rituaalien maisemasta, jatkumona tanssi- ja visuaaliselle teatterille joita olen opiskeluaikanani työstänyt.

Miten sitten päädyin työharjoitteluun *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupiin* (Kuva 6)? Saapuessamme Sambiaan oli surukseni meitä vastassa entisen Tilitonsen ranka, vain varjo entisestään. Tilitonsen periaate oli kopioitu rakenteellisesti ja sen aito henki oli mielestäni kuollut Tilitonseisän professori Mapopa Mtongan myötä. Hänen menehtymisensä jätti, niin vaihto-ohjelmaan, kuin Sambian kulttuurielämäänsäkin suuren aukon, jonka paikkaaminen lyhyessä ajassa olisi ollut mahdotonta. Kolmen viikon intensiivijaksolla koin olevani vain haamu itsestäni. Yritin haistella ilmaa löytääkseni suuntaa suunnitelmilleni, mutta ollessamme tiiviisti suljettuina KEPA:n porttien sisäpuolelle oli vaikeaa hahmottaa ulkopuolista kenttää.

Onnekseni Zambian National Art Councilin työntekijä, entinen Tilitonselainen Adrian Chipindi (Kuva 33) sattui vierailemaan luonamme ja kaikki alkoi taas pyöriä entiseen mallin. Saunan raikastamana kerroin tarinani ja viritimme keskustelun toiveistani. Ensimmäistä kertaa tunsin saaneeni ääneni kuuluviin. Hän esitteli erilaisia vaihtoehtoja mahdollisiksi yhteistyökumppaneikseni. Kaiken yli nousi seremoniallisia makishihahmoja, asuja ja initiaatiotansseja esityksellisessä muodossa käytävä rituaalitanssiryhmä *Likumbi Lya Mize*. Kuullessani sanan makishi, tunsin intuitiivisesti ryhmän olevan oikea. Olin kuullut makishi- ja njaunaamioista Professori Mtongalta ja tunsin kovaa tutkimuksellista paloa tätä paikallista visuaalisen tanssiteatterin saraa kohden. Sen polunhaaran valitseminen tuntui jollain tasolla yhdistävän minut menneisiin suunnitelmiimme — jatkaisin siitä mihin hän jäi. Ympyrä tuntui sulkeutuneen kun minulle myöhemmin selvisi että Wimbuzaa ja makisheja harjoitetaan samalla Sambian luoteessa sijaitsevalla Lundazin alueella.

Tapaaminen ryhmän vetäjän Josephine Luundun (Kuva 5) kanssa järjestyi pian, jonka jälkeen alkoikin tapahtua. Adrian Chipindi petasi ensimmäisessä tapaamisessamme pöydän avoimelle keskustelulle, niin että noin tunnin sisällä minut oli luvattu adoptoida yhdeksi ryhmäläiseksi. Keskustelimme mitä toiveita molemmilla oli ja mikä mahdollinen roolini tulisi olemaan. Saisin harjoitella ryhmän kanssa heimon tansseja ja vastalahjaksi tarjouduin jakamaan heidän käyttöönsä teatteri-ilmaisun ohjaajan ammattitaitoani ryhmädynamiikan parantamisessa sekä mahdollisten muiden vastaantulevien aiheiden parissa. Teimme alusta asti selväksi sen, ettei kysymyksessä olisi palkallinen yhteistyö, minkäänlaisia projektirahoja tai avustuksia ei siis olisi kyseessä. Olin tässä vaiheessa vielä ulalla monista asioista, mutta oletin kaiken selviävän ajan kanssa. Pikkuhiljaa minulle aukesivatkin portit afrikkalaisen yhteisöllisyyden, seremonioiden, traditioiden, initiaation, merkitysten ja symboliikan salaiseen maailmaan. Matkaani suunnitellessani haaveilin työskenteleväni ja kenties esiintyvänikin jonkin paikallisen tanssiryhmän riveissä. Sukeltaessani syvemmälle afrikkalaiseen kulttuuriin ja heimojuuriin, aloin päästää irti ajatuksestani. En kokenut oikeaksi esiintyä heimoperinteitä kunnioittavassa ryhmässä, jossa jokaisella oli juuret tanssien alkulähteillä ja sellaista hiljaista tietoa jota en omaisi. Kummallisten käännteiden seurauksena löysin itseni kuitenkin vuoden 2009 alussa keskeltä alkuperäisiä haaveitani.

Kuva 5.

Josephine Chipango Luundu:

Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupin ohjaaja, *Likumbi Lya Mize* -seremonian suojelemiskomiteoiden naispuolinen neuvonantaja, Matron ja provinssitason komitean kulttuurisen jaoston sihteeri, yhteiskunta-aktiivi, yhteisökoulujärjestelmän kehittäjä sekä entinen poliisi.

Opinnäytetyötäni tulee lukea teatteri-ilmaisun ohjaajan pienenä kulttuuriantropologisena tutkimusmatkana ja etnografisena kertomuksena kulttuuri- ja kenttätyömatkasta Sambiaan. Yhteisöllisyyden merkityksen punainen lanka neuloo opinnäytteessäni yhteen tarinoita, ihmisiä suomalaisista sambialaisiin, katulapsista Presidentteihin sekä esi-isien ja ennenkaikkeaa kulttuurien kohtaamisia. Pyrin kuvaamaan Sambiaa, niinkuin se minulle näyttäytyi. Käytän informanteiltani saamaani tietoutta kulttuuriin tutustumisen ja kirjoittamisen apuvälineenä, en niinkään tutkimuksellisenä haastatteluaineistona. Jotta kuvailemiani kokemuksia olisi helpompi ymmärtää, valoitin ensin luvussa 2 Sambian historiallista ja kulttuurista taustaa. Luvussa 3 avaan naamioperinteen, rituaalien, riittien ja initiaation merkitystä sambialaisessa yhteisössä sekä tutustutan lukijan siirtymäriitin vaiheiden kautta Luvaleheimon initiaatioleireihin *mukandaan* ja *waliin* sekä niitä päättävää seremoniaan — *Likumbi Lya Mizeen*. Luvussa 4. Käsittelen yksilön ja yhteisön suhdetta ja määritteitä, yhteisöllisyyttä ja sen kautta tapahtuvaa yksilön voimaantumista sekä sitä miten nämä ihmisyyden peruskäsitteet näyttäytyvät teatteri-ilmaisun ohjaajan työssä erilaisten yhteisöjen parissa. Avaan lukijalle myös sambialaisen kollektiivisen yhteisörakenteen mallia. Syvennyn tarinoiden kautta kulttuurimatkaani rituaalitanssiryhmä *Likumbi Lya Mizeen*, sambialaisten esi-isien juurille sekä ristiriitaisiin kokemuksiini olla osana traditionalista tanssiryhmää perinnäistiedon jakajana ja säilyttäjänä.

Luvun 4. lopussa avaan tanssijakollegoideni ryhmän toimivuutta ja yksilön motivointia parantaakseni räätälöimääni työpajaa sekä annan lukijalle muutamien harjoitteiden kautta mahdollisuuden peilata omia tai ohjaamansa ryhmän näkemyksiä suhteessa kirjoittamaani. Mitä roolia kulttuuri, yhteisöllisyys ja rituaalit näyttelevät lukijan arjessa? Olen soveltanut harjoitteet teatteri-ilmaisun perus työkaluista ja lukija voi soveltaa harjoitteita eteenpäin omaan työhönsä sopiviksi. Lopuksi kerron kohtaamistani haasteista ja kulttuurivaihtoni vaikutteista sekä pohdin teatteri-ilmaisun ohjaajan linssin rituaalien ja riittien merkitystä suomalaisessa yhteiskunnassamme. Käsittelemästäni initiaatioseremoniasta ei tämänhetkisen ymmärrykseni mukaan ole suoranaisesti yhtään suomenkielistä opusta, joten toivon opinnäytteeni paikkaavan tätä kulttuuristen erojen ja -traditioiden tuntemuksen aukkoa ja avaavan niin kollegoilleni kuin muillekin afrikkalaisista kulttuureista kiinnostuneille uuden näkökulman kulttuurivaihdosta sekä kokemusteni mahdollista soveltamista käytännön työhön. Ensimmäisellä Tilitonse vaihto-ohjelmasta syntyneellä opinnäytetyöllä, pyrin myös vaikuttamaan Suomen ja Sambian välisen kulttuurivaihdon jatkuvuuteen ja kehitykseen.

Kuva 6. *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupin* tanssijoita odottamassa ensimmäisten yhteisten harjoitustemme alkamista.

2 SAMBIA PÄHKINÄNKUORESSA

Ymmärtääkseen mihin kontekstiin opinnäytetyöni kiinnittyy, on tiedettävä muutamia kulttuurisidonnaisia seikkoja. Tämän luvun tarkoituksena on avata yleissivistyksellisesti Sambiaa, sen kansaa ja kulttuuria. Käytän opinnäytteessäni yleiskäsitteitä Afrikka, afrikkalainen kulttuuri ja aikakäsitys. On kuitenkin hyvä muistaa, että Afrikka on lukuisia maita ja kulttuureita sisältävä manner. Vaikka ihmisiä yhdistävät ihonväri ja päällisin puolin samanlaisilta näyttävät tavat, sisältävät kulttuurit kuitenkin maa- ja heimokohtaisia satoja vuosia vanhoja perinteitä, joiden tarkasteleminen lähempää antaa kokijalleen unohtumattoman matkan yhteisöllisyyden ja rituaalien alkujuurille. Ellei toisin mainita, perustuvat tämän luvun tiedot omien kokemusteni lisäksi seuraaviin verkkodokumenttilähteisiin: Suomen Sambian suurlähetystön matkustustiedote 2010; Zambia Worldmap finder; Sambia. Wikipedia; Timeline: Zambia 2009. BBC News; The People of Zambia sekä Sambia. Iltalehti.

2.1 Muzungun aistimatka Sambiaan

Vasemman puoleinen liikenne, avolava, siniset Toyota Hiace- pikkubussit, jotka eivät aina päädy sinne minne kyyti on maksettu, ahdistelevat humaltuneet sisäänheittäjät, kosijat, palvelija, korruptio, Victorian suuret putoukset, Livingstonen jalanjälkien kulkeminen, suuret kukkia täynnä olevat puut, kojut täynnä vanhoja c-kasetteja ja puheaikaa, toiset sipuleita, tomaatteja ja puuhiiliä, vieressä ostoskeskus kiiltävine nettikahviloineen ja toimimattomine yhteyksineen, "akateeminen kaksituntinen", sähkökatkokset strategisella hetkellä, taskuvarkaus, pistävä hien haju, kirahveja ja leijonia sittenkin vain kansallispuistoissa, reikä maassa vessana, aids, orvot, malaria, kuolema jokaisen arjessa, hienot kännykät, valtaosalla naisista muovihuukset, koululaiset juhlavaatteissa, kristinuskon saarnaajia bussimatkoilla, neljän tunnin bussimatkoja kahdessakymmenessä neljässä tunnissa, taistelu kiellettyä hermostumista vastaan, kaskasin säestämä loputon odottaminen hyttynen pahimpana vihollisena, korkeilla muureilla ympäröityjen asuintalojen porteilla vartioita aseiden kanssa, kutsumanimenä muzungu, madam tai "Hey you!", presidenttinäsi Obama

kotimaastasi riippumatta, rikkaan leima otsassa, käsidesiä taskussa ja juokseva vatsa, sitkeää lihaa ja loppuunkolutut luut, kahden päivän junamatkalla Tanzaniassa, Kilimanjarolla banaani- ja kahviviljelmillä, sadekausi ja mutalätäköt, sarkasmin ja mustan huumorin puute kansallisesta huumorintajusta, pään päällä kannettavia suuria koreja ja jokaisen vastaantulijan hymyilevä tervehdys. Niistä on Sambia tehty.

2.2 Perustietous ja maantiede

Sambian tasavalta, eli Sambia on sisämaavaltio eteläisessä Afrikassa. Sen rajanaapureita ovat pohjoisessa Kongon demokraattinen tasavalta, idässä Malawi ja Tansania, etelässä Namibia, Botswana, Zimbabwe ja Mosambik sekä lännessä Angola. Sambian pääkaupunki, Lusaka sijaitsee maan kaakkoisosassa. Väestö on keskittynyt etelään pääkaupungin ympäristöön sekä luoteeseen kuparivyöhykkeelle. Pinta-alaa Sambialla on 752000 km², väestötiheydellä 13/ km². Maasta vain 1 % on sisävesiä. Sambia jakautuu yhdeksään maakuntaan (province), ja nämä edelleen osa-alueisiin (districts), joita on yhteensä 72. Jokaista maakuntaa hallitsee keskushallinnon nimittämä apulaisministeri. Työskentelyni sijoittui pääkaupungin mukaan nimettyyn Lusaka Provinseen, mutta vierailin myös Central, Eastern ja Southern Provinzen alueilla.

Sambian korkein kohta on 2300 metrinen Mafinga-kukkuloiden osa ja matalin Sambesijoessa 329 metriä merenpinnasta. Sambiasa on 14 suurehkoa kansallispuistoa tai suojelualuetta, ja joukko pienempiä. Lähellä Lusakaa sijaitseva Kafuen kansallispuisto on yksi Sambian vanhimmista (perustettu vuonna 1950) ja maailman suurimmista (yli 22 400 km²). Kafuessa voi nähdä muun muassa monia erilaisia antiloopeja, leijonia, leopardia ja gepardeja. Virtahepoja, kirahveja ja seeproja asuttava South Luangwan kansallispuisto Luangwa-joen varrella on Sambian kuuluisimpia. Ilmasto Sambiasa on trooppinen ja sateita ilmenee eniten sade kautena lokakuun ja helmikuun välisenä aikana. Korkeimmilla ylänköalueilla, kilometrin yläpuolella on kuivalla kaudella öisin toisinaan jopa pakkasta.

Sambiassa esiintyy paljon murtoja ja autojen varastelua. Taskuvarkaita on varsinkin kaupunkien ruuhka- ja ostoskeskuksissa ja ryöstöjä tapahtuu paljon etenkin kaupunkien liepeillä olevilla köyhemmillä asuinalueilla. Auton ovet on hyvä pitää lukittuina ajon aikana ja ajamista yöaikaan ei suositella maaseudulla ja kaupunkien slummialueilla. Tiet kaupunkien keskustoissa ja osin maan tärkeimpien kulkureittien varrella ovat asfaltoituja. Teiden päällysteet ja hiekkatiet ovat suurimmaksi osin hyvin kärsineitä ja matkankulku siksi monin paikoin hidasta. Ei ole ollenkaan epätavanomaista kohdata teillä polven syvyisiä kuoppia, norsuista puhumattakaan. Sadekaudella kulku vaikeutuu entisestään ja joihinkin osiin maata se katkeaa kokonaan. Sambian tärkein kansainvälinen lentoasema sijaitsee Lusakassa, mutta joitakin lentoja ulkomailta tulee myös Livingstonen, Mfuen ja Ndolan kentille. Kiinalaisten rakentama Tanzania Zambia Railway (TAZARA) valmistui vuonna 1976. Rata ulottuu Kapiri Mposhista, Lusakan pohjoispuolelta aina Dar-Es-Salaamiin, Tanzaniaan saakka. Muut rautatiereitit kulkevat Lusakasta pohjoiseen, Kitween ja Lusakasta etelään, Livingstoneen.

2.3 Poliitiikka ja talous

Vuonna 1888 brittiläinen Cecil Rhodes onnistui saamaan paikallisilta hallitsijoilta oikeudet maan mineraalivarojen hyödyntämiseen ja samana vuonna Pohjois- ja Etelä-Rhodesia (nykyinen Sambia ja Zimbabwe) julistettiin osaksi brittiläisen imperiumin vaikutuspiiriä. Maasta tuli 1891 alkaen brittiläisen Etelä-Afrikan komppanian hallitsema. 1920-luvulla löytyneet kupariesiintymät lisäsivät eurooppalaisten mielenkiintoa alueeseen. Vuonna 1923 luovutettiin Pohjois-Rhodesiana tunnetun alueen hallinta Britannian hallitukselle. 1953 Etelä- ja Pohjois-Rhodesia sekä Njassamaa (nykyinen Malawi) liitettiin Rhodesian ja Njassamaan liittovaltioksi (Keski-Afrikan liittovaltioksi). Laajat levottomuudet repivät kuitenkin federaatiota afrikkalaisten vaatiessa tasaveroisia oikeuksia ja itsenäisyyttä Britanniasta. Afrikkalaisten nationalistipuolueiden saavutettua enemmistön Pohjois-Rhodesian parlamentissa 1962, purkautui federaatio 31. joulukuuta 1963 ja maa itsenäistyi 24. lokakuuta 1964. Uusi valtio nimettiin Sambesi-joen mukaan Sambiaksi, mottona One Zambia, One Nation. Kansallislauluna maassa raikaa: Stand and Sing of Zambia, Proud and Free.

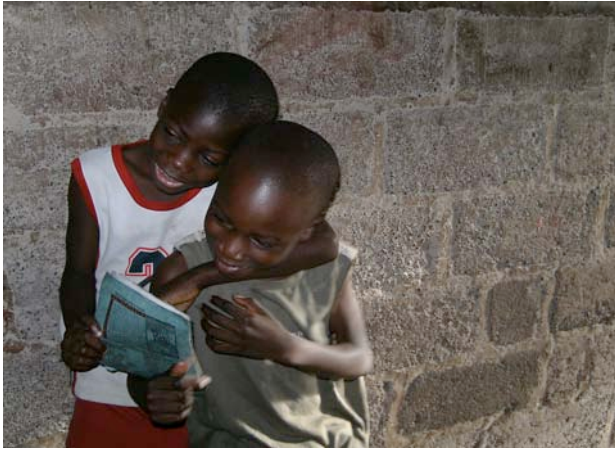
Sambia siirtyi itsenäistymisen jälkeen presidentti Kenneth Kaundan johdolla yksipuoluejärjestelmään. Kaunda hallitsi aina vuoteen 1991 saakka, jolloin pidettiin kansan painostuksesta ensimmäiset monipuoluevaalit ja valtaan nousi Frederick Chiluba. Valtaan pääsyn jälkeen Chiluba ja hänen puolueensa MMD ("Liike monipuoluedemokratian puolesta") ryhtyivät itse kiistanalaisiin toimiin oppositiota vastaan. Joulukuun 2001 parlamenttivaaleissa oppositio eteni, mutta vaalivilppisyytösten seurauksena presidentinvaalien voittajaksi julistettiin kuitenkin MMD:n Levy Mwanawasa. Hänen hallintokaudellaan maan talous kasvoi tasaisesti keskimäärin viisi prosenttia vuodessa. Mwanawasa valittiin toiselle kaudelleen vuonna 2006 ja hän kuoli kuukausi ennen matkani alkamista, 19. elokuuta 2008. Lokakuun 2008 lopussa järjestetyissä vaaleissa virkaatekeväksi presidentiksi nimitettiin UNIP:n (United National Independence Party) Rupiah Banda. Sambian radio- ja televisiokanavat ovat pääosin valtion käsissä ja esimerkiksi presidentin maineen mustaamista pidetään rikollisena tekona. Muutamit yksityiset kanavat pidättäytyvät politiikan kommentoinnista kokonaan. Myös neljästä sanomalehdestä kolme on valtion omistuksessa.

Sambian taloutta on perinteisesti hallinnut kuparin louhintateollisuus, mitä hallitus on pyrkinyt viime vuosina monipuolistamaan. Merkittävimpiä luonnonvaroja ovat kupari, koboltti, sinkki, lyijy, kivihiili, kulta, hopea, samaragdit ja uraani. Vuonna 2006 maan länsiosasta löytyi myös öljyä. Sambian asukasluvun arvellaan kaksinkertaistuvan vuoteen 2050 mennessä ja suurimman osan kotitalouksista käyttäessä puuta energianlähteenään kasvaa metsiin kohdistuva paine entisestään. Monien Afrikan maiden tapaan luisui pahasti velkaantunut Sambia 1970-luvulla köyhyteen, josta se ei ole vieläkään toipunut. Maailman köyhimpiin valtioihin kuuluvan Sambian BKT asukasta kohden on 1 397 dollaria (IMF, PPP arvio 2008) ja noin 5 % väestöstä elää alle dollarilla päivässä. Maan oman valuutan kwachan kurssi heiluu jatkuvasti suhteessa dollariin (2008, 1 USD = 4 800 ZMK). Maan kehityksen suurimpana jarruna ovat laajalle levinneet hiv ja aids tartunnat. Sambia on YK:n kehitysohjelman UNDP:n inhimillisen kehityksen asteikolla sijalla 165. Maa näyttäisi kuitenkin saavuttavan YK:n vuosituhattavoitteen vuoteen 2015 mennessä. Ympäristön kestävästä kehityksestä ainakin puhtaan veden saatavuuden ja käymälöiden määrän osalta. Nykyisin yli puolelle sambialaisista on tarjolla puhdasta juomavettä kotinsa lähetyvillä. Etenkin maaseudulla puhtaan veden saatavuus on lisääntynyt merkittävästi, kymmenessä vuodessa jopa kolmanneksella. Myös sanitaatio on parantunut (Kuva 7).

Kuva 7. Sambialainen maatoaletti, jollainen on yleinen etenkin köyhempien asumusten yhteydessä. Kahdella kolmesta sambialaisesta on käytössään siis jonkin asteinen käymälä.

Opetussektorilla kehitys vaikuttaa positiiviselta. Seitsemännelle luokalle saakka ilmaisen koulutuksen myötä on peruskouluun ilmoittautuneiden ala-asteikäisten tyttöjen ja poikien määrä kasvanut noin 95 %: n. Suuri osa heistä joutuu kuitenkin keskeyttämään opintonsa korkeiden lukukausimaksujen, univormujen, kirjojen ja erilaisia koulutarvikkeiden tuomien kustannuksien takia (Kuva 8), minkä seurauksena on perustettu myös lukuisia yhteisökouluja (Kuva 30) köyhimpien kylien ja asumuskeskittymien keskelle. Suuresta keskeyttämisluvusta huolimatta, on lukutaidottomuus kuitenkin vain 27 %. Opintonsa aloittaneista 20 % jatkaa toiselle asteelle ja vain 2 % 20—4 -vuotiaista yltää korkeakouluihin. Maassa on kolme yliopistoa: University of Zambia (UNZA), Mulungushi University (MU) ja Copperbelt University (CBU). Maaseudulla koulunkäyntiä vaikeuttavat huonot liikenneyhteydet ja opettajien puute. Aikuistuminen kohtaa maaseudun lapset ja etenkin tytöt hyvin varhain. Harvat onnistuvat aloittamaan koulunsa ennen kymmentä ja jo vain viisi vuotta myöhemmin heidät luetaan jo aikuisiksi kaikkine vastuineen: viljelystaitoineen ja avioliittoineen, lasten kasvatusta myöten. Sambialaisen maaseudulla asuvan naisen on lähes mahdotonta kustantaa koulutusta 6—12: sta lapselleen. Vaikeuksista huolimatta on useamman lapsen toive silti yleistä. Ajatus perheen huolenpidosta vanhuuden kynnyksellä, ikäänkuin pitkäaikaisena eläkevakuutuksena, katsotaan uhrauksien arvoiseksi.

Kuva 8.

Kaksi initioimatonta Luvalepoikaa innostuneina isoveljen ensimmäisestä kouluviikostaan. Pojan koulutus onnistuttiin aloittamaan suvun avustuksen turvin.

Eri puolilla Afrikkaa kyseenalaistamattomana normina pidetään sitä, että rikkaimpien sukulaisten odotetaan elättävän tai ainakin tukevan köyhempiä sukulaisiaan (Piekkari 2002).

2.4 Kansa ja kulttuuri

Nigerialaiskongolaisten kielten alaryhmää kutsutaan bantukieleksi ja kieltä puhuvia bantuiksi. Sambian väestö koostuu etnisesti yli 70: stä bantukansasta. Sambian valtio on rekisteröinyt 73 heimoa (ks. Liite 1) ja monet sambialaiset sanovat maassa olevan saman verran kieliä. Kielitieteellisesti kielet kuitenkin jakautuvat noin kahteenkymmeneen pääkieleen ja näiden murteisiin. Sambiaa ovat asuttaneet tuhansia vuosia metsästäjä-keräilijät ja vaeltavat heimot. Maa oli pitkään eurooppalaisen vaikutuksen ulkopuolella, mikä alkoi murtua 1700-luvun lopulla tutkimusmatkailijoiden saapuessa satunnaisille vierailuilleen. David Livingstone matkasi 1855 ensimmäisenä valkoisena Sambesi-joelle ja Victorian putouksille. Englannin vallan alla eletty aika on jättänyt vaikutteensa niin kansalliseen identiteettiin ja kulttuuriin kuin puhekieleenkin. Englannin lisäksi seitsemällä bantukielellä on virallinen asema. Isoimmat näistä ovat nyanja ja bemba. Bembaa puhuu äidinkielenään noin 30 % väestöstä ja nyanjaa 10 %. Molempia käytetään yleisesti lingua franca, varsinkin kaupungeissa, joista pääkielenä ainakin Lusakan alueella puhutaan englannin lisäksi nyanjaa. Maassa asuu myös pieni eurooppa- ja aasialaisperäinen vähemmistö.

Siirtomaa-aikana, maan teollistumisen ja kaupungistumisen tuoma taloudellisen edun tavoittelu ajoi etnisesti hyvin erilaisia ihmisiä yhteen. Tämä, samoin kuin läntisten standardien vaikutus, loi ilman tietoista poliittista suuntausta uuden kulttuurin. Monet maaseudun asukkaista ovat kuitenkin säilyttäneet alkuperäiskansojen perinteiset tavat ja arvot. It-

senäistymisen jälkeen vuonna 1964, hallitus tunnusti kulttuurin tärkeän roolin uuden kansakunnan kehityksessä ja aloitti kansallisen identiteetin tutkimisen. Sambian kulttuuria suojelevat toimielimet (National Heritage Conservation Commission), yksityiset museot ja kulttuurikylät syntyivät kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämiseksi ja esittelemiseksi.

Uskonnollisesti n.68 % sambialaisista on kristittyjä, jakautuen osapuilleen puoliksi katolisiin ja erilaisiin protestanttisiin ryhmiin. Toiseksi suurin ryhmä (27 %) ovat perinteisten uskontojen harjoittajat. Maassa on myös pieni islamilainen (1 %) ja hindulainen (0,3 %) vähemmistö. Jehovan todistajiin kuuluu maan asukkaista kansainvälisillä mittapuilla melko suuri osa; vuonna 1998 tämä osuus oli 1,03 %. Moni kristitty toimii myös heimoperinteitä ja –uskomuksia noudattaen. Noituuden pelko ja taikauskoisuus pitävät tiukasti ainakin vanhempaa kansaa otteessaan. Esimerkiksi Luvaleheimon hautajaismenoissa kristillisten toimistusten lisäksi varmistetaan heimojen omilla rituaaleilla vainajan pääsy muiden esi-isien henkien joukkoon. Mikäli toimituksia ei suoritettaisi olisivat suvun muut jäsenet vaarassa liittyä sanktiona vainajien seuraajiksi. Hautajaiset ja häät ovat suuria kylätapahtumia, joihin kaikki kokoontuvat kutsuitta yhteen auttaakseen kulujen kattamisessa. Suruntunteet näkyvät läpi itkulaulannan ja tanssin. Suruaikana naiset ja miehet jakautuvat erilleen, miesten jääden ulkopuolelle, naisten suriessa sisällä kuolleen talossa. Menehtyneelle ystävälle pidettyjen pitkien lähtöpuheiden ja lahjoituksista kiittämisten jälkeen, taivaltaa koko kylä lopuksi hautapaikalle, ikäänkuin maksaakseen viimeisen kunnioituksensa.

Noin kymmenestä miljoonasta sambialaisesta, joka kuudes aikuinen on saanut hivertartunnan sekä yli miljoona on aids-orpoja. On esitetty synkkiä arvioita joka toisen sambialaisnuoren kuolemista aidsiin. Aidsista johtuen odotettavissa oleva elinikä on laskenut 38 vuoteen, kun se vielä 1970-luvulla oli 50 vuotta. Aids ja ripuli ovat myös lasten yleisimpiä kuolinsyitä. Malariaan on arvioitu kuolevan vuosittain 50000 henkeä, ja sitä sairastettavan 4,3 miljoonaa tautitapausta. Sadekaudella esiintyy myös koleraa. Kuivalla kaudella huhti–marraskuussa malariariski on vähäisempi. Kuoleman alituinen läsnäolo näkyy ja tuntuu jokaisen sambialaisen arjessa, mikä myös paradoksina tuntuu tekevän heistä elämänmyönteistä ja positiivista kansaa.

Sambian kansallisruoka nshima on maissijauhosta keitettyä, mannapuuron tapaista lämmintä tahnaa, jota muotoillaan käsin palluroiksi ja kastetaan erilaisiin kastikkeisiin (Kuva 11). Lisukkeina muun muassa kasviksia; okraa, sipulia, tomaattia rapsin- ja muiden Suomessa tuntemattomien kasvien lehtiä, papuja; kanaa; kuivattua pikkukalaa eli kapentaa; perhosentoukkia (Kuva 9) ja hienommissa tapauksissa sikaa, nautaa tai vuohta (Kuva 10). Ruoanlaitossa käytetään runsaasti ruokaöljyä. Sambialainen ruokavalio ei ole kovin monipuolista ja ravinnerikasta.

Kuva 9. Kuivattua kalaa ja perhosen toukkia. Muovi- ja tinavalmisteet ovat alkaneet syrjäyttää perinteisesti valmistettuja ruukkuja ja koreja. Suuri osa uudesta sukupolvesta on alkanut kadottaa perinnetaitoja niiden vähenevän kysynnän vuoksi ja siirtyneet valmistamaan nykyaikaisempia tuotteita, mikä on myös monen kotitarveviljelijän ainoa keino ansaita tuloja. (Kuv. Marianne Arpiainen)

Kuva 10. Syntymäpäivälliselleni teurastettu vuohi odottamassa jatkokäsittelyä. Lahjat ovat Sambiasa yleisiä kunnian, ystävyys- ja kiitollisuudenoitoksia, joista ei tulisi koskaan kieltäytyä, vaan hyväksyä ne molemmilla käsillä vastaanottaen ja siten kiitosta ilmaisten.

Kuva 11. Nshimaa papujen ja rapsin kera. Ennen ruokailua auttavat ruokailijat toisiaan käsiin huuhtomisessa kaataen vettä vatiin. Ateria nautitaan useimmiten kollektiivisesti lattialla tai maassa bambumattojen päällä syöden. Tradition mukaan ympärileikkattujen luvalmiesten tulee syödä naisista erillään. Ruoasta kieltäytyminen on loukkaus sen tarjoajalle.

Kuva 12. Keittiö Chibolyassa. Köyhillä alueilla ja sähkön puuteessa Nshima valmistuu tulisilla hiillillä. Nshimaa syövät, niin virkamiehet kaupungeissa, kuin lapset, kissat, koirat ja kanat kylissä. Lattialle ja maahan jääneet ruoan tähteet katoavat nopeasti parempiin suihin. Muzungulla oli työ ja taistelu puolustaessaan annostaan kyseiseltä pikkukanaselta.

Tanssi, musiikki ja teatteri ovat traditionaalisissa kulttuureissa yhtä tärkeitä, kuin pyhät kirjat uskonnoissa. Liike ja ääni vaikuttavat voimakkaasti ihmisen kokemukseen, ja ne auttavat myyttien ja symbolien piirtymistä muistiin. (Dunderberg, Utraiainen, Heinimäki, Suokko & Tuovinen 2005, 90.) Sambialainen tanssikulttuuri antaa kuvaa kansan avoimesta seksuaalisuudesta konservatiivisten arvojen maassa. Kristillinen lähetystyö koki afrikkalaisen tanssikulttuurin häpeällisenä ja riettaana (Verhelst 1993). Länsimainen avoin perhemalli, individualismi, pidättyneisyys, oman kehon tuntemattomuus sekä oman seksuaalisuuden kieltäminen ja häpeä ovat täydellisiä vastakohtia afrikkalaisille malleille ja tansseille, joissa on kyse vain elämän peruslähtökohdista; lisääntymisestä ja kulttuurin tavoista siirtää opetuksesellista tietoa kehon kautta. Monet rituaalit ovat kärsineet ja kuolleet lähetystyön seurauksena. Tanssi ja rummutus ovat tärkeitä osia niin rituaaleissa, seremonioissa ja juhlinnassa, kuin katukuvassakin. Nykynuoriso ottaa tanssiinsa ja musiikkiinsa vaikutteita sekä länsimaista että muualta Afrikasta. Sambialaisen perinnesäntymisen soittimia ovat muun muassa rummut (Kuva 15), sormipiano ja xylofonia muistuttava silimba (Kuva 13). Luvaleheimolla on lisäksi myös muita omia rytmisoittimia (Kuvat 14–16).

Kuva 13. Marimban sukulaisen, silimban soittaja Livingstonessa, Victorian putouksilla. Zimbabwen rajalla sijaitsevat Viktorianputoukset ovat Sambian ainoa luonnon kohde Unescon maailmanperintöluettelossa.

Kuva 14. *Likumbi Lya Mize* -tanssija valmistaa nilkkaan sidottavia *sangu*-helistimiä (englanniksi rattles). Maassa myös alunperin metsästyskellona käytetty, nykyään polkupyöräkellosta valmistettava kimeä-ääninen ja nopea rytmisin *mikakaji* (Kit).

Kuva 15. Rummut lämmitetään mahdollisuuksien mukaan ennen soittoa, joko auringossa, liedon tai hiilien päällä. Lämmittämisen jälkeinen jäähtynyt tila antaa nahasta kaikuvamman ja syvemmän soinnin. Kuvassa pojat sytyttävät nuotiota paikallisen kiljutyypin juoman Milky milk: n tyhjiä pahvitölkeistä.

Kuva 16. Kuvassa erityisvalmisteinen bambukepin avulla kostutetulla kädellä, sisältä soitettava *Pwita*-rumpu (englanniksi friction drum). Kumeäänistä voimakasta sointia ja sen korkeutta voidaan säätää liikuttamalla toista kättä rumpun kalvolla. Rumpujen kylkiä rytmittävät puukapulat.

Yli 70 heimon Sambia on yksi harvoista Afrikan maista, jolla laajasta kulttuurisesta monimuotoisuudesta huolimatta on hyvin vähän heimojen välisiä vihamielisyyksiä. Suurta heimojen kirjoa pidetään myös hyvänä poliittisten ongelmien ehkäisijänä. Pääheimoja ovat Lozi, Bemba, Ngoni, Tonga, Kaonde ja Luvale. Pohjoisesta Tanganjikajärveltä kotoisin olevien luvaleiden ensimmäinen heimopäällikkö oli Kenga Naweji niminen nainen. Hänen aikalaistensa jälkeläiset: Valuvale, Valuchase, Vambunda, Vachokwe ja Vaviya -heimot elävät Luoteis maakunnissa, North Western Provinssissa, Zambezin alueella, joka tunnetaan paikallisten keskuudessa myös nimellä Yambeji "place of plenty of water". Luvaleiden nykyinen traditionaalinen johtaja, päälliköiden suvusta matrilinearisesti polveutuva Senior Chief Ndungu (2010) ohjaa heimoaan palatsistaan, luvaleille maantieteellisesti tärkeimmästä keskuksista Mizestä. Luvalet olivat vuosisatojen ajan hyviä matkustajia ja suuri osa heidän kulttuuristaan muistuttaakin viisi sataa vuotta vanhasta yhteydestä Angolan rannikolla sijaitseviin portugalilaisiin. (Luvale.) Luvaleita on edelleen löydettävissä myös Itäisestä Angolasta ja heidän perinteensä ovat monilta osin yhteneviä myös: Luchazi-, Chokwe- ja Mbunda -heimojen kanssa, kuitenkin varsinainen initiaatioseremonia on jokaisella omansa.

3 LIKUMBI LYA MIZE — INITIAATIOSEREMONIA

Likumbi Lya Mize tarkoittaa Mizen päivää, mikä käytännöllisesti katsoen pitää sisällään Mizessä järjestettävän viikon mittaisen seremonian ja juhlinnan initiaationsa päättävälle. Joka vuoden elokuussa järjestettävässä seremoniassa nuoret initioidut tanssivat yhdessä makisheiksi kutsuttujen esi-isähahmojen kanssa heimopäällikölle, kyläläisille ja nykyään myös turisteille. Avaan seuraavissa luvuissa tarkemmin eriteltyinä makishinaamio- ja rituaaliperinnettä, initiaatiota siirtymäriittinä sekä siirtymäriitin eri vaiheita Victor Turnerin (2007) nimeämien preliminaalisten-, liminaalisten- ja postliminaalisten vaiheiden kautta. Esittelen myös edellämainituista vaiheista luvaleiden itsensä käyttämiä termejä, jotka olen suomentanut opinnäytetyötäni varten. Suurin osa tämän kappaleen tiedoista pohjautuu pääinformanttini Josephine Luundun, sekä muiden Luvaleheimon vanhimpien kanssa käymiini keskusteluihin.

3.1 Makishi- ja naamioperinne

Kuva 17.

Luvalelainen makishinaamio *Chiwingi*.

Chiwingi muistuttaa lähes identtisesti nuorta tyttöä esittävää likishiä, *Mwana pwevoa*, hius-ten suoruutta ja rintojen puuttumista lukuunot-tamatta. Nykyään virkatut rinnatkin suojataan länsimaisen siviiliäisyyden tavoin rintaliivein.

Värikkääseen *chitengeen* pukeutunut, pilliä viheltävä ja naisten liikkeitä jäljittelevä *Chiwingi* on erityisesti naisväen suosiossa — myös oma suosikkini.

(ks. myös Kuva 19.)

Sambiassa on varsinaisesti vain kaksi rituaalitaustaista naamioperinnettä, jotka molemmat ovat osana heimojen initiaatioseremoniaa — makishi- ja njaunaamioperinteet. Toki muillakin heimoilla on erinäisiä asuja kuvaamaan eläimiä jne, mutta vastaavassa mittakaavassa ovat vain edellä mainitut. Makishioperinnettä kantavat heimot: Luvale, Luchazi, Chokwe ja Mbunda löytyvät Luoteis Sambia Zambesijoen varrelta sekä Läntisen-, Copperbeltin-, Lusakan- ja etelän provinseista. Molempia naamioperinteitä toteuttavista heimoista ja niissä sijaitsevista tanssiryhmistä vain yksi ryhmä kumpaakin perinnettä kohden saa Lusakan provinssissa heimopäällikön luvalla esittää hahmoja esityksellisessä tarkoituksessa ja muodossa. Lusakassa sijaitseva, seremoniansa nimeä kantava *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Group* -ryhmä on siis ainoa tähän tehtävään oikeutettu. Toinen rituaalinaamioita esityksellisessä muodossa käyttävä ryhmä sijaitsee Chipatassa. Tämän Ghoniheimon naamioituja hahmoja kutsutaan siis makishien sijaan njauksi. Naamiot ovat hieman erilaisia, eivätkä asut ole yhtä peittäviä kuin makishien kokovartaloasut.

Makishit ovat esi-isien henkiä ja matrilinearisesta polveutumisesta johtuen pääasiassa naispuolisia, mutta vain miehillä on lupa sukeltaa niiden salattuun maailmaan. Naiset saavat ainoastaan todistaa makishien hurjia tansseja. Asu ja henget antavat lähes yliluonnollisia akrobaattisia voimia; joku saattaa kiivetä korkean puun latvaan ja tasapainoilla siellä, toinen taas tanssia tuntikausia. Makishitanssijat ovat anonyymeja ja asut (Kuvat 17—19) puetaan puskissa, naisilta ja initioimattomilta salassa. Nykyaikana menneiden aikojen esi-isien vaatteita tehdään luonnosta saatavien materiaalien, kuten kaarnan, kaislojen, nahhan ja sulkien lisäksi myös länsimaistumisen ja teknologian kehityksen seurauksena syntyneistä jätteistä, kuten autonkumeista, maissijauhopusseista ja vanhoista kengänpohjista.

Yksittäistä makishihahmoa kutsutaan nimellä likishi. Jokainen likishi näyttelee tärkeää roolia poikien initiaatio- ja ympärileikkausseremoniassa, *mukandassa*. He pitävät niin moraalisia kuin käytännönkin oppitunteja: seksuaalisuudesta, selviytymistaidoista, uskomuksista, metsästyksestä, urheudesta, rummuttamisesta, tanssista ja laulusta. Omituisilta ja epäinhimillisiltä näyttävät likishit syntyivät yhteisön tarpeesta opettaa initioituja, samalla vi-eraannuttaen heitä heille tavanomaisesta yhteisöstä. Leireillä likishien kesken on kuitenkin totutun yhteisön kaltainen sosiaalinen hierarkia. Naisten ja initioimattomien keskuudessa on vallinnut uskomus, jonka mukaan makishit, eli esi-isien henget syntyisivät omaisen ri-

kottua pullollisen öljyä kyseisen vainajan haudalla. Todellisuudessa initioitujen ohjaaja, *Chilombola* luo initioitavalle likishin, jonka piirteet muistuttavat jotain hänen edesmennyttä sukulaistaan. (Guhrs, 73.)

Likishit voidaan jakaa karkeasti hyviin ja pahoihin toiminnansuuntiansa ja motiiviansa perusteella. Kukin likishi edustaa eri arkkityyppiä, joita on löydettävissä jokaisesta kulttuurista. Englanniksi likisheistä käytetään opettavassa muodossa teatteri-ilmaisun ohjaajalle yhteistä termiä *instructor*. Jokaisesta hahmosta ja sen roolista seremoniassa on myös löydettävissä selkeästi teatteri-ilmaisun ohjaajan ammatti-identiteetin eri puolia: innostaja, opettaja, kurinpitäjä, ilman puhdistaja, hauskuuttaja, ohjaaja, esiintyjä, provosoija, johtaja, seremoniamestari ja niin edelleen. Olemme siis tietyllä tavalla oman yhteiskuntamme makisheja. Seremoniassa esiintyviä makishihahmoja eli likishejä on kirjattu yhteenä 38. Tutkimusmatkallani Sambiassa todistin niistä viiden läsnöoloa. Tanssiryhmäni repertuaariin kuului niiden lisäksi vielä kymmenkunta muuta hahmoa. Sukupuoleni, aiheen arkaluontoisuuden sekä sambialaisen aikakäsityksen seurauksena muodostui muiden hahmojen kanssa kohtaaminen liian haasteelliseksi.

Pientenkin asioiden järjestely kesti kauan, eikä ihmisiä saanut kiinni. Puhelimen mykkyys, interneti hitaus ja tahmainen ajan eteneminen. Kuin olisi yrittänyt kaikin voimin juosta reisiään myöten vedessä. Sambian aika on konsekutiivinen, ei lineaarinen tai syklinen. Se tarkoittaa että asiat tapahtuvat peräjälkeen, riippumatta siitä kauanko aikaa prosessissa kuluu. (Salminen 2008.)

Viimeinen kohtaamiseni luvalelaisen esi-isän kanssa oli syntymä- ja läksijäisjuhlieni jälkeisenä aamuna, jolloin pojat ilmoittivat erään likishin mahdollisesta ilmestymisestä. Jonkin ajan kuluttua kuulin pihavarastosta kummallista örinää ja aggressiivisia huutoja. Tytöt juoksivat panikoiden sisälle ja lukitsivat huoneensa oven. Minua varoitettiin menemästä ulos. Hetken kuluttua kuulin talon muurien ulkopuolelta paniikinomaisia huutoja. Sukulaispojan tarjoama autokyyti saapui ja harmikseni jouduin tekemään lähtöä. Vain muutamia metrejä ajettuamme jouduimme pysähtymään auton edestä säntäilevien, mutalammikoihin liukastelevien kyläläisten takia. Minulle huudettiin jotain ovien lukitsemisesta ja ennenkuin huomasinkaan oli vihainen, risuilla ihmisiä pahoinpitelevä likishi ilmestynyt konepeltimme viereen. Hitain ja uhmaavin askelin se astui oveni viereen. Kaikkien pidätellessä hengitystään tuijotimme toisiamme. Hetken kuluttua se kallisti suurta pelottavaa päätään ja vilkutti minulle kuin pieni hellyyttävä lapsi — koko show oli järjestetty vain minua varten ja

ehkä purkamaan edellisenä yönä rahoittamaani krapulaisen nuoren pojan tuskaa. Saatamaan tullut Ms. Luundu antoi likishin kuulla kunniansa, sillä vaikka makishien oli lupa esiintyä julkisesti, ei niillä ollut kaupungissa oikeuksia väkivaltaisuuksiin sen enempää kuin muillakaan asukkailla. Tapahtunut voisi ajaa poliisikanteeseen ja sitä kautta mustata kulttuuriperimän mainetta ja pahimmassa tapauksessa johtaa ryhmän esiintymiskieltoon. Jäljitin likishin myöhemmin *Kalelwaksi*, jonka tehtävänä on suojella *mukandaa* ajaen naiset ja initioimattomat pojat pois sen läheisyydestä tai *Utenuksi*, jonka aggressiivista käytöstä pystyy kontrolloimaan vain kylän *hedman*, tässä tapauksessa Ms. Luundu.

Muita keskeisiä makishihahmoja ovat muun muassa *Mwana Pwevo*, joka virkattuine rintoineen on ulkoisesti selkein naisesi-isä, eli likishi. Huono-onnisuutta ilmentävä *Mwengi* on yksi harvoista miespuolisista esi-isistä. Kyseisen likishin uskotaan aiheuttavan kosketuksellaan naisille hedelmättömyyttä. *Mwengi* esiintyy myös ndembujen *isoma*-rituaalissa, jossa pyritään kääntämään hedelmättömän naisen mystistä huono-onnisuutta. Likishien kuningas, *Kayipu* suuressa, näyttävässä punamustavalkoisessa naamiossaan kuvastaa heimopäällikköä. *Kayipu* näyttäytyy aina henkivartian tai pojan asemassa pidetyn *Kapalun* kanssa ja on erityisesti mukana *mukandassa*, mikäli initioitavana on heimopäällikön poika tai sukulainen. *Kapalun* tehtävänä on avustaa *Kayipua* ja pitää järjestystä yllä. Kaikkien makishien isän, aggressiivisen *Mupalan*, tunnistaa suuresta päästään, avonaisesta suustaan, keihäistä, piiskoista sekä nahka- ja höyhenkoristeluistaan. Hänen tehtävänä on kuljettaa pojat ympärileikattaviksi ja kiinnittää äitien huomio pois tuskissaan kirkuvista lapsista. (Guhrs, 73.)

Aggressiivinen, mutta pidetty *Katotola* ilmestyy tiedoittamaan vanhemmille ennen *mukandaa* tehtävistä valmisteluista. Hän on aseistautunut piiskoin ja keihäin, mikäli vanhemmat tulisivat toisiin aatoksiin ensimmäisenä suoritettavan rituaalisen kylvyn aikana. Pitkulaisella naamiolla varustettu *Chikuza* (Kuva 18) opettaa kurinalaisesti initioitaville *kuhungatanssin*, jonka hallitseminen tulisi valmistuttua olla virheetöntä. *Chikuzan* assistentin virkaa hoitaa osin lempeä ja suojeleva henki, *Kalelwa*. Leiriä suojelee vihainen ja epäsosiaalinen *Utenu*, joka hajoittaa paikkoja ja pahoinpitelee ihmisiä niin fyysisesti kuin psyykkisestikin. (Guhrs, 74.) Kaikilla likisheilla on oma pedagogiansa — toisilla kannustimena pelko, toisilla teatteri-ilmaisun ohjaajan tavoin positiivisemmat oppimisen lähtökohdat.

Kuumia hiiliä otsallaan kantavan ja kuria pitävän *Chikishikishin* tehtävänä on poistaa yhteisöstä kaikki pahat elementit. Pyöreämahainen, kivuisaan kiemurteleva *Ndondo* esittää itsepäisyyden ja tuhmouden seurauksena myrkytettyä yhteisön jäsentä. Hiljainen *Chizaluke* kuvaa arkkityyppistä vanhaa kepin kanssa kulkevaa miestä, jonka ympärille kerääntään tavanomaisesti kuuntelemaan tarinoita. *Chizalukella* on tärkeä tutorin rooli initioitavien poikien (*kandjani*, monikossa *tundanji*) kasvatuksessa. Yhteisön pellen roolia täyttävä *Chileya Chamukanda* viihdyttää kansaa ja murtaa jännitteitä *mukanda*-leirin ulkopuolella. Hän hauskuuttaa kansaa tekemällä nöyrästi käskystä mitä vain. Korkeastatuksisesti elehtivä *Ngaji* tekee viimeisen arvioinnin *mukandansa* päättävälle. (Guhrs, 75.)

Eläimiä esittävät likishit edustavat metatasolla kukin ihmisten eri puolia. Maalla ja vedessä elävää pelikaania muistuttava *Kanyengenyenge* edustaa mukautuvuutta ja jumalallisena olentona siunaa *tunjandit*. *Munguli*, eli hyena edustaa yhteisössä ei toivottuja elementtejä. Muita eläinhahmoja ovat muun muassa villisika, *Ngulu*, leijona, *Ndumba*, kilpikonna *Mbashi* sekä jekuttajana pidetty jäniksen henki, *Kalulu*. Angolan kanssa käydyn sodan seurauksena syntyi rituaaliin myös helikopteria muistuttava *Likopetulu*. (Guhrs, 74–75.)

Kuva 18. Selin kirjoittajalle tuntematon likishi, taaempänä *Chikuza*.

Kuva 19. *Chiwingi*, joka nykypäivänä *Mwana pwevon* tavoin voi seremonian aikana taidonnäytteenä ja yliluonnolisten voimien osoituksena kiivetä korkealle puuhun.

Likumbi Lya Mize -seremonia valittiin vuonna 2006 yhdeksi World Heritage, maailman perinnöksi luokiteltavaksi kulttuurilliseksi suojelukohteeksi. Tätä kulttuuriperimää pidetään siis hyvin tarkassa arvossa ja suojeluksessa. Heimopäällikön alla toimiva neljään osaan jaoteltu valvontakomitea on kuin elävä ja hengittävä, hyvin organisoitunut organismi, jonka valvova silmä ulottuu aina kansalliselta tasolta provinssisiin, kaupunkeihin ja kyliin saakka. Informanttini Ms. Luundu, Mr. Samutala ja Mr. Chipoya (Kuvat 5, 42) kuuluvat provinssitason kulttuurikomitean edustajistoon. Seuraavassa valvontakomitearakenne suurimmasta pienimpään päätäntäelimeen:

Heimopäällikkö/ traditionaalinen johtaja/ Chief

Likumbi Lya Mize cultural Association

National executive committee

Provincial executive committee

District executive committee

Jokaisessa komiteassa on miespuolisten makishitietäjien (Patron) lisäksi myös naisedustaja (Matron), joka valvoo ja pitää huolta naisten asioista. Naisilta, initioimattomilta ja ulkopuolisten kulttuurien edustajilta asujen ja naamioiden valmistaminen, valmistamisen seuraaminen tai niissä esiintyminen on sanattomasti kiellettyä ja koko aihe lähinnä tabu. Makishinaamiokulttuurin valitseminen Unescon suojelukseseen edesauttaa kulttuurin säilymistä alkuperäisine intentioineen. Nykyajan tuulet ja tavat ovat muokanneet ja murtaneet säädöksiä, tapoja ja tabuja, joka ei afrikkalaisten yhteisöllisyyttä ja perinteitä vaalivien alkuperäiskulttuurien keskuudessa ole yhtä toivottua kuin länsimaissa. Luvatta heimon rituaalien harjoittaminen ja makishiasujen pitäminen sekä valmistaminen katsotaan osin jopa rikolliseksi. Tarinan mukaan njau-asussa esiintynyt länsimainen mies lähes tuomittiin pyhäinhäväistyksestä, muttei tuomiota pantu käytäntöön, sillä virallisesti ei voida myöntää esi-isien henkien olevan vain asuja ja tavallisia ihmisiä niiden sisällä.

Harjoitellessamme esitysrepertuaariumme raotettiin minulle ja muille ryhmän naisille initioitujen miesten salaseuramaista maailmaa. Miehet harjoittelivat toisinaan makishien tanssio-suuksia ilman villaisia kokoasuja. Näin saatoin päätellä kuka kukin esi-isistä oli, tosin olin suorittanut esitystemme aikana myös erinäisiä laskutoimituksia siitä, kuka milloinkin rum-

pujen takaa puuttui ja minkä kokoisia likishit olivat suhteessa ryhmän tanssijoihin. Makishi-hahmoista keskusteleminen tuotti toisinaan haasteita minulle asetettujen roolien ja kulttuuriin sisäänkirjoitettujen tabujen kautta. Ohjaaja Ms. Luundun toiveesta kuvasin ja analysoin harjoituksemme muulle ryhmälle nähtäväksi. Kerran harjoitustemme jälkeen huomioin videolta yhden likishin toistuvasti nykivän hihojaan. Yritin hienovaraisesti ilmaista sen kiinnittävän huonolla tavalla huomioni ja esitin retorisen kysymyksen, olisiko asialle mahdollista tehdä jotain. Hetken hiljaisuuden jälkeen sain hieman kiertelevän vastauksen, jolla hienovaraisesti yritettiin ilmaista, etteivät kaikki esi-isät valitettavasti olleet saman kokoisia. Sain siis maistaa paljon kiellettyä, kuitenkin heimon vanhimpien valvomisissa hyvän maun rajoissa. Opiskelemani tanssit olivat *mukandan*, *walin* ja vanhempien kyläläisten *Likumbi Lya Mize* -seremoniassa tanssimia tansseja. Esiinnyin ja harjoittelin heimon naisten asuissa ja rooleissa makishien kanssa en siis makisheina. Koin kuitenkin sisäistä ristiriitaa auttamalla heitä säilyttämään ja jatkamaan vuosisatojen takaista kulttuuriperintöään, samalla olemalla siinä intensiivisesti mukana, luoden jotain uutta lehteä.

3.2 Initiaatio siirtymäriittinä

Yleensä termiä initiaatio käytetään kun yhteisöön liitetään eli initioidaan uusi henkilö tai henkilölle määritetään uusi sosiaalinen asema ja uudet roolit yhteisössä. Initiaatio toimii usein alkuperäiskansoilla siirtymäriittinä, joka ei välttämättä osu yhteen biologisen kypsymisen kanssa, vaan ajoittuu hetkeen, jona sosiaalinen lapsuus jää taakse; lapsipersoonallisuus hävitetään ja aikuisuus alkaa. Erkki Hartikaisen (2008) mukaan tyttöjen aikuistumisriitit liittyvät kuitenkin usein kuukautisten alkamiseen. Initiaatio voi tarkoittaa myös vihkiytymistä jollekin tiedolle tai salaisuutena pidetylle asialle. Initiaation kohdehenkilöstä käytetään nimitystä initiaatti. Initiaatilla voidaan tarkoittaa myös tietoisesti itsekehitykseen pyrkivää yksilöä, jolloin initiaatiolla tarkoitetaan yksilön itse vahvistamaa asemaa tai itsetuntemusta. (Initiaatio.) Poikien aikuistumisriittien yhteydessä nuorukaiset perehdytetään muun muassa miesten salaisuuksiin. (Hartikainen 2008.) Initiaatiossa on siis kyse pääsystä uusia oikeuksia sisältävään asemaan ja lopulta henkistymiseen, ja niinpä kokelas tuntee ihmisyytensä laajenneen rituaalin myötä. Rituaalit ovat ruumiillisia, ne murtavat hen-

kilökohtaisen ylemmyden ja ylpeyden ja synnyttävät ihmisten välille tasavertaista, suoraa, omaehtoista, konkreettista ja välitöntä toveruutta. Tätä yhteisöllisyyden tilaa vastaavaa tuntemusta Turner (2007, 10) kutsuu nimellä *communitas*.

Initiaatiot ja -rituaalit ovat keskeisessä asemassa perinnätiedon siirtymisessä. Tamara Guhrsin toimittamassa teoksessa *Ceremony* todetaan initiaatiolla olevan erityisesti nykyai- kana suuri merkitys juuriensa tuntemuksessa ja perimätiedon säilymisessä. Nuoret tulee initioida vanhoihin tapoihin, jotta he tuntuivat kuuluvansa johonkin tässä uudessa mod- ernisoituneessa teknologian aikakaudessa. Hartikaisen (2008) mukaan länsimaiset kult- tuurit suhtautuvat murrosikään varsin välinpitämättömästi.

Vaikka perinteen käsitteeseen sisältyy ajallinen jatkuvuus, traditioiden aikaperspekti- ivit vaihtelevat ja perinteeksi voidaan mieltää monenlaisia kulttuurin ilmiöitä tai osa- alueita. Perinne ei kuitenkaan ole pelkästään kaukaiseen menneisyyteen liittyvää, vaan perinnettä syntyy ja sitä luodaan kaiken aikaa. Myös vanhat traditiot muuttuvat ajan mukana eikä perinteillä ole olemassa ainoja oikeita ilmenemismuotoja. (Korkiakangas 1999, 156.)

Luvaleiden makishikulttuuri syntyi yhteisön tarpeesta valmistella jälkeläisiään aikuisuuden mukana tuomiin haasteisiin (Guhrs, 6). *Likumbi Lya Mizeen* päättyvillä initiaatioleireillä opiskellaan kaikki yhteiskuntakelpoista elämistä varten olevat tiedot ja taidot. Miten saada partneri ja miten tyydyttää ja miellyttää häntä? Miten hankkia lapsia, elantoa ja ruokaa? Miten suhtautua kunnioittavasti puolisoon ja pitää tämä kurissa? Miten olla nöyrä ja kun- nioittava yhteisön hierarkiassa? Oppi kulkee perimätietona sukupuoliroolien vahvan kahtia- jaon mukaisesti miehiltä pojille ja naisilta tytöille.

Riitti (lat. ritus 'tapa', 'toimitus') tarkoittaa juhlamenoa tai uskonnollista toimitusta laajem- massa rituaalien kokonaisuudessa. Riitillä on tietty suorittamistapa, joka voi olla yhteisön tai yksilön, useimmiten kuitenkin tehtävään erikoistuneen henkilön, kuten šamaanin, papin tai kylän vanhimman suorittama. Sambiassa näitä yhteisön erikoistehtävien suorittajia kutsutaan monilla nimillä, kuten *Nganga*, *Chilombola* tai *Na Chimbusa*. Monissa kulttuure- issa arkisetkin elinkeinonharjoittamiseen liittyvät tapahtumat ovat saaneet seremoniallisen luonteen. Sosiologiassa riitillä voidaan viitata mihin tahansa symboliseen käyttäytymiseen, joka toistuu ja ilmaisee tyyliteltyssä muodossa jotakin yksilön tai yhteisön tunnustamaa

arvoa tai päämäärää. Nykyaikaisen riitintutkimuksen on katsottu alkavan skotlantilaisesta teologista ja orientalistista William Robertson Smithistä ja ranskalaisesta sosiologista Émile Durkheimista, joka korosti riitin merkitystä yhteisön identiteetille: ”Riitin välityksellä ryhmä toistuvasti uudistaa käsityksen itsestään ja yhteenkuuluvuudestaan; samalla vahvistetaan yksilöiden sosiaalista olemusta.” (Riitti.) Sambianssa ulkomaiset antropologit alkoivat kiinnostua rituaalien tutkimisesta tärkeänä osana kulttuuria vasta 1970-luvulta lähtien. Victor Turner toimi edelläkävijänä tutkiessaan ja raportoidessaan Luoteis-Sambianssa sijaitsevan Ndembuheimon initiaatorituaalista. Teoksessaan *Rituaali* (2007, 21–22) hän kirjoittaa rituaalien suuresta merkityksestä erityisesti myös Ndembujen pohjois ja läntisille naapurheimoilta: Iuvaleille, Katangan lundille, Chokweille ja Luchazeille.

Alkuperäiskansojen uskonnolliset rituaalit ja siirtymäriitit, eläinten liikkeitä jäljittelevät tanssit sekä ihmisen kyky leikkiä ja jäljitellä ilman hyötytarkoitusta ovat kaikki vaihtoehtoja selitettäessä teatterin syntyä. Joissakin kulttuureissa teatterin ja rituaalin välinen yhteys on vahva (Koskenniemi 2007, 55.), ja niin kutsutuissa primitiivisissä kulttuureissa niitä ei erotella toisistaan (Backman 2003, 106). Vaikkakin rituaalien performatiivisuudella on ollut vaikutuksensa teatterin syntyyn, ovat rituaalit ja teatteri kuitenkin nykytutkimusten valossa kaksi toisistaan erotettavaa asiaa. Teatterin tekemiseen ja katsomiseen on yhdistettävissä erilaisia rituaaleja. Myös teatterin uudistamisessa on haettu vaikutteita alkuperäiskansojen rituaaleista (Koskenniemi 2007, 55).

Nykyteatteri ja esitystaide -konteksti sallii poikkitieteellisen ja -tieteellisen lähestymistavan. Ehkä antropologinen näkökulma esitystaiteessa ja toisaalta esitystaiteen tarjoamat mahdollisuudet antropologiassa yleistyvät entisestään. (Jutila 2009.)

Myös Mapopa Mtonga korostaa, että sambialaiset esittävän taiteen perinteet kantavat erittäin rikkaita symbolisen ilmaisemisen draamallisia ja rakenteellisia dramaturgisia muotoja. Lisäksi useat perinteiset ilmaisumuodot ovat luonteeltaan pedagogisia. Niitä voitaisiin käyttää tehokkaina ja ympäristöönsä sopivina kasvatuksellisinä välineinä, jos paikalliset ihmiset itse pääsisivät kehittämään niitä oman taiteellisen erityistaitonsa ja kulttuurisen ymmärryksensä pohjalta. Mtonga väittää, että niiden erityinen voima on näiden ilmaisumuotojen symbolisessa ja myyttisessä monitasoisuudessa. Ne käsittelevät imaginaarista supranormaalia maailmaa sekä ihmisen suhdetta siihen, siinä kun kehityksen teatteri käsittelee maailmaa yksinkertaisen realismin kautta. Myyttisissä tarinoissa ollaan tekemisissä kulttuurin keskeisimpien arvojen ja uskomusten kanssa. Esittävän taiteen perinteet ovat jatkuvassa muutoksen tilassa. Niitä muutetaan uusiin sosiaalisiin tilanteisiin sopivaksi. Ne ovat myös nykypäivän kommentteja kulttuurin omasta näkökulmasta. (Mtonga, Piekkarin 2002, 51 mukaan.)

Rituaali on eri aikoina ja eri kulttuureissa ollut ihmisen toiminnan muoto, jolla on ollut voimaa muuntaa yksilöä ja yksilöiden välisiä suhteita sekä vahvistaa yhteisöä ja sen merkitystä. Rituaalit ilmaisevat kollektiivista ja sosiaalista muistia puhutun ja kirjoitetun tiedon sijaan (Korkiakangas 1999, 164). Yhteisö ilmaisee rituaaleissaan sosiaalista todellisuuttaan, yhteisiä tunteita, kulttuurisia arvoja ja ideoita, antaen näin ulkoisen ja näkyvän muodon käsitteelliselle prosessille. Rituaalien tarkoituksena on usein myös erilaisten siirtymävaiheiden turvaaminen elämää säilyttävällä ja rytmittävällä tavalla. Riitit voidaan jakaa kolmeen pääryhmään: kalendaari-, kriisi- ja siirtymäriitteihin.

Kalendaariiritit ovat vuodenaikojen ja elinkeinokausien mukaan toistuvia seremonioita, jotka juhlistavat vuoden kiertokulkua esimerkiksi kylvämisen, sadonkorjuun tai vuodenvaihteen aikaan. Niillä halutaan varmistaa sadon kypsyminen, vanha hyvästellään ja uusi otetaan vastaan puhdistuneina ja uusin voimin. Myöhemmin kalendaariiritit on liitetty tiettyihin kalenteripäiviin, kuten joulun, uuden vuoden tai juhannuksen juhlinta. Kriisiritit auttavat yksilöä ja yhteisöä kriisitilanteiden selvittämisessä ja hallinnassa. Usein näissä tilanteissa, esimerkiksi sairauden tai kuivuuden kohdatessa, katsotaan perinteisissä kulttuureissa ihmisen ja hänen ympäristönsä välisten suhteiden ajautuneen kriisiin. Kriisiritit liittyvät ”kriittisiin” tapahtumiin kuten asuinpaikan vaihtoon, uuden asian aloittamiseen tai yllättäviin onnettomuuksiin. Kriisiritit voi olla esimerkiksi hiljaisen hetken viettäminen onnettomuuden jälkeen. (Dunderberg 2005, 81.)

Kun rituaalissa on kyse jonkin vaiheen läpi käymisestä siirryttäessä seuraavaan tilaan, puhutaan siirtymäriiteistä, joihin yleisesti liittyvä tapojen, mytologian ja magian opetus on käytännöllistä kasvatusta ja harjoitusta ja vahvistaa yksilön heimoyhteiskuntaan kohdistamaa uskollisuutta. Siirtymäriitit ovatkin useimmiten yhteisön järjestämiä seremonioita, vahvasti dramatisoituja julkisia tapahtumia, jotka liittyvät yksilön tai kokonaisen sukupolven siirtymiseen uuteen tilaan yhteisössä eli sosiaalisen aseman, statuksen muutokseen, yhteiskuntarakenteen muuttumatta. Siirtymäriitin tarkoitus on selittää yksilölle tai yhteisölle tämä yhteisörakenteessa tapahtunut muutos. (Riitti.) Rituaalien julkinen luonne muistuttaa ihmisiä säännöllisesti yhteiskunnan edellyttämistä oikeuksista, velvollisuuksista ja sosiaalisesta yhteydestä.

Eri uskonnot ovat vuosituhansien ajan juhlistaneet riiteillä elämän kohokohtia. Siirtymäriitit ovat alkuperäisuskonnoissa keskeisellä sijalla, niitä on kuitenkin löydettävissä joka puolelta maailmaa kaikkien uskontojen piiristä. Modernien yhteiskuntien siirtymäriittejä ovat muun muassa konfirmaatio, bar mitzvah, avioliittoon vihkiminen ja hautajaiset. Rituaalin inhimillisistä tarpeista johtuva syy on usein sama, mutta säännökset ja siinä toimitettavat riitit vaihtelevat uskontokunnittain. Kaiken perustana on kuitenkin siirtyminen — pohjaltaan biologinen mutta monin tavoin kulttuurin sävyttämä. Monissa kulttuureissa yksilön elämänkaareen liittyvät menot ovat keskeisin tapa välittää yhteisön perinnettä eteenpäin (Kirkon tutkimuskeskus, Uskonnot Suomessa -hanke). Yleisiä tunnusmerkkejä etenkin initiaattien siirtymäriiteille ovat aikuiselämässä tarvittavan tiedon hankkiminen, monien tabujen, kieltojen ja ankarien käyttäytymissääntöjen alaisuus sekä väliaikainen kärsiminen, koetukset ja puute. Initioiduksi tuleminen voidaan siis katsoa vaativan jonkin konkreettisen ritualistisen teon, jonka jälkeen ei ole paluuta entiseen, esimerkiksi *mukandassa* pojat ympärileikataan. Nämä teot, kokelaiden niin kutsutut kestävyyskokeet, osoittavat heidän olevan yhteisön aikuisille suomien oikeuksien ja velvollisuuksien arvoisia. Siirtymäriiteissä toistuvat myös kuolema ja uudelleensyntyminen. Ruumiilliset kuritukset ja nöyryytykset viittaavat kokelaan entisen statuksen tuhoamiseen, uusiin velvollisuuksiin valmistautumiseen sekä etukäteen suoritetusta varoituksesta uusien oikeuksien väärinkäyttöä kohtaan.

Siirtymäriitti käsitteenä juontuu etnografi Arnold van Gennepin teoksesta *Les rites de passage* (1909). Hänen teoriansa mukaan siirtymäriitin kolmivaiheiseen perusrakenteeseen kuuluvat irtauma-, väli- ja liittymävaihe. Sambialaista ndembu-yhteiskuntaa tutkineen Victor W. Turnerin (1978, 2007) käsittein näitä vaiheita kutsutaan preliminaaliseksi, liminaaliseksi ja postliminaaliseksi. Preliminaalisen vaiheen erottamisen symboliikka viittaa yksilön tai yhteisön irrottamiseen joko vanhasta paikastaan yhteisön sosiaalisessa rakenteessa, tietyistä kulttuurisista olosuhteista eli tilasta tai molemmista. Liminaalisuudella (lat. sana *limen*, kynnys tai sisäänkäynti) tarkoitetaan välitilassa tai tilapäisesti rajalla olemista, jolloin rituaalin osanottajien kognitiivis-emotionaalista tietoisuutta määrittää erottelemattomuus, jakamattomuus ja kategorisoimattomuus. Välivaiheen rituaalisubjekti tai ”matkaaja” ei ole lähtö-, eikä tulevan vaiheen sääntöjen alainen — kaikki on siis mahdollista. Liminaalisuuden ja initiaatin ominaispiirteet ovat aina monimerkityksisiä, sillä tällaiset olosuhteet ja henkilöt kaihtavat tiloja ja asemia normaalisti määrittäviä kulttuurisia luokitteluja.

Liminaaltila on 'pyhä kaaos': sille on tunnusomaista vapautuminen käyttäytymisnormeista ja kognitiivisista säännöistä. Liminaaliset ilmiöt kytkeytyvät Turnerin mukaan sosiaalisen elämän keskeisiin taloudellisiin ja poliittisiin prosesseihin ja niiden ritualisoituihin transformaatioihin; ne koskevat kulttuurin ydintä ja ulottavat vaikutuksensa yhteisön kaikkiin jäseniin. Ilmaistessaan yhteisön rituaalista tilaa käsitteillä 'liminaalinen' tai 'liminoidinen' (jälkimmäinen viittaa modernien yhteiskuntien kynnys- ja välitiloihin)--- (Anttonen 1998—2001.)

Turnerin (2007, 147—148) mukaan siirtymäriittien liminaaltilassa ihmiset vaputetaan rakenteesta *Communitastilaan*, jossa kaikki yhteisön jäsenet ovat toistensa kanssa tasa-arvoisessa suhteessa.

Yksilön status riisutaan, hänestä tehdään arvoton ja häneltä edellytetään täydellistä alistumista ulkopuolisten kontrolliin. Esimerkiksi sukupuolisuuden merkit saatetaan hävittää pukemalla kaikki riittiin osallistuvat samalla tavalla. Riittiin osallistuvien kesken vaikuttaa voimakas liittolaisuudentunne, ja esiin tulevat korostetusti hyvän tahtoisuus, ihmissuhteiden välttämättömyys ja spontanius. (Dunderberg 2005, 88.)

Liminaaliset olennot, kuten likishit ja initiaatit eivät ole täällä eivätkä tuolla, vaan sellaisten asemien välissä, joita lain, perinteen, sovinnasitapojen ja seremonioiden avulla on vakiinutettu ja järjestetty. Näistä vaikeasti määriteltävistä syistä johtuen rinnastetaan liminaalisuus symbolisesti esimerkiksi kuolemaan, kohdussa olemiseen, näkymättömyyteen, pimeyteen, biseksuaalisuuteen tai auringon- ja kuunpimennykseen. (Turner 2007, 106—107) Siirtymärituaalin viimeisessä, postliminaalisessa vaiheessa, rituaalisubjekti päätyy jälleen suhteellisen vakaaseen tilaa, jossa hänen odotetaan käyttäytyvän muita yhteiskunnan jäseniä kohtaan selkeästi määriteltyjen rakenteellisten oikeuksien, vakiintuneiden normien sekä eettisten sääntöjen ja velvollisuuksien mukaisesti. (Turner 2007, 10.)

Ritualisointi on prosessi, jossa riittejä luodaan ja muokataan. (Backman 2003, 14—15). Backman tarkoittaa ritualisoinnilla toimintaa, jossa toimitaan rituaalin tarkoituksella, voimistaen, muuttuen, puhdistautuen ja jaksottaen (Koskenniemi 2007, 57). Mitä tahansa voidaan ritualisoida liittämällä siihen ritualistinen intentio. Yksinkertainen esimerkki rituaalin intentiosta on maljan nostaminen jonkun muistoksi tai kunniaksi. Juominen ei itsessään ole rituaali, mutta siitä voidaan sellainen tehdä. (Backman 2003, 15.) Uskontotieteilijöitä kiinnostavat myös nykypäivän rituaalit. Pinnallisilta vaikuttavat ilmiöt, kuten turismi ja kehonrakennus ovat nekin joillekin pyhiä ja liittyvät inhimilliseen uusiutumisen ja muuttumisen tarpeeseen. (Dunderberg 2005, 90.)

3.3 *Mukandasta ja walista Likumbi Lya Mizeen*

Sambiassa on yli 20 vuosittain järjestettävää, traditionaalista seremoniaa (ks. Liite 1), jotka ilmentävät rituaaleja, tapoja, sosiaalista elämää ja suullista historiaa — kaikkea aineellista ja henkistä kulttuurin monimuotoisuutta, arvokasta tietoa sukupolvelta toiselle peritystä kulttuurista. Seremonioiden tanssi ja rummutus ovat kulttuuria ja kieltä tuntevalle hyvin informatiivisia ja sisältävät paljon symboliikkaa hurmaten kulttuuria tuntemattomankin vauhdilla ja väriiloistollaan. Jotkin perinteet ja kulttuuriset ominaispiirteet ovat väistyneet kolonialismin ja globalisaation mukana tuomien länsimaisten tapoja sekä samoilla alueilla elävien eri heimojen vaikutteiden myötä. Viime aikoina on jälleen herätty traditioiden syvempään merkitykseen ja toteutettu tietoista pyrkimystä toimia niiden säilyttämiseksi. Seremonia on kuin ihmisiä toisiinsa yhdistävä liima, joka yhteisön ja sen arvojen vahvistamisen lisäksi muistuttaa heitä juuristaan (Guhrs, Johdanto).

Useimmilla seremonioilla on syviä merkityksiä, kuten johtajuuden vahvistaminen, perimätiedon jakaminen tai henkisen olemisen ilmaiseminen. Moni maaseudulla asustava heimo harjoittaa edelleen yleensä murrosiän jälkeen suoritettavia tyttöjen initiaatioseremonioita. Niiden tarkoituksena on auttaa lapsuudesta naiseuteen siirtymisessä sekä avioliittoon valmistautumisessa. Vanhemmat ja sukulaiset valitsevat opettajan (*Chilombola*), joka kuljettaa initioitavan tytön (*mwali*, monikossa *myali*) läpi kolmivaiheisen rituaalin. Hän saa myös matkaansa nuoren tytön (*kajilu* tai *kasambibijikilo*) helpottamaan urakkaa. Vain muutamat heimot harjoittavat enään käytännössä miesten initiaationa ympärileikkaus - seremonioita. Nämä 8—12 -vuotiaille pojille suoritettavat rituaalit tapahtuvatkin täysin salassa. Luvaille, luchazeille, chokweille ja mbundan heimolaisille *Likumbi Lya Mize* - seremonia merkitsee juuri naiseksi- ja mieheksi tuloon liittyvän siirtymäriitin eli initiaation ja yhteisön merkityksen vahvistamista, pitkien initiaatioleirien päättymisten juhlistamista, järjestyksen ylläpitoa sekä perinnäistiedon siirtämistä. Olennaisessa osassa, muttei itseisarvona, ovat myös juhliminen ja hauskanpito. Seuraavassa poikien initiaatio- ja ympärileikkaus -rituaalin, *mukandan* ja tyttöjen initiaatorituaalin, *walin* vaiheita.

Preliminaalisessa- eli irtautumisriittivaiheessa yksilö eristetään yhteisöstä ja irroitetaan aiemmasta sosiaalisesta asemastaan. *Mukandan* irtautumisvaiheessa pyritään muuntamaan pojan ja äidin välistä tiivistä suhdetta kohti itsenäistä miehuutta. Makishit hakevat initioitavat pojat, eli *tunjandit* kodeistaan ja mikäli vanhemmat kokevat lapsensa kovin kurrinomiksi, saattavat he toivoa esi-isien kohdistavan näihin hieman extrapelotusta. *Walín* ensimmäisessä vaiheessa *Chilombola* kuljettaa initioitavan tytön, eli *mwalín* kylässä sijaitsevan puun, yleisimmin hedelmällisyyden symbolina pidetyn viikunapuun, juurelle. Siellä hän saa *Chilombolalta* rituaalisena eleenä suojelevaa lääkettä ja odottaa ruohohattunsa *litungun* (Kuva 20) valmistumista. Tradition mukaisesti valmistus kuului aikaisemmin tulevalle aviomiehelle osana kihlausprosessia.

Liminaali- eli vaihderiittivaiheen, jota luvalet itse kutsuvat suomennokseni mukaan eristäytymisvaiheeksi, initiaatit viettävät eristyksissä yhteiskunnan julkisesta elämästä kahden rajamailla, ei kenenkään alueella, jossa yhteisön tavalliset säännöt eivät ole voimassa. Pojat viettävät *mukandan* teltoissa kolmesta kuukaudesta jopa puoleen vuoteen. Tänä aikana he adaptoivat miehen roolin yhteiskunnassa ja siinä mallikelpoisen elämisen edellytykset. Heidät saatetaan leirin aikana myös esi-isien salattuun maailmaan ja osa erikoistuu likishien taitajiksi. Turner (2007, 27) kutsuu tätä yleisöltä salattua tilaa myös esoteeriseksi. *Walissa mwalit* ovat kolmen kuukauden ajan eristyksissä muusta yhteisöstä ja nousevat aikaisin aamulla matkaamaan kylän laitamille kaiken tarvitsemansa tiedon opetukseen. Tänä aikana he ovat tarkkojen säädösten alaisia, kuten eivät saa olla miesten nähtävissä, koskea tuleen tai syödä tiettyjä ruoka-aineita. Heitä ei myöskään tulisi kuulla tai nähdä. Mikäli he tarvitsevat apua, tulee heidän viheltää ja kenen tahansa lähestyessä on heidän käännettävä kasvonsa tulijasta pois päin. Eristäytymisvaiheen loppuksi heidät kuljetetaan kylään *chitenge*-kankaiden (Kuva 22) suojassa valmistautumaan seuraava vaihetta varten.

Postliminaalista- eli liittymäriittivaihetta, jota he itse kutsuvat valmistumiseksi (*kulovola*), juhlitaan *Likumbi Lya Mize* -seremoniassa. Valmistujaisjuhlassa tanssitaan perimätietoa sisältäviä rituaalisia tansseja ja juhlitaan aikuisuutta. Monilla tansseilla kuvataan opittuja asioita, kuten miten pitää tuleva aviomies tyytyväisenä sekä hoitaa kaikki perheenperustamiseen ja -hoitamiseen liittyvät asiat. *Chilombolan* pesemä ja punaisella okralla vär-

jäämä yläosaton *mwali* esiteltiin tässä vaiheessa, alkuperäisten traditioiden mukaan, tulevalle puolisolleen. Nykyajan oijotussa rituaalissa nuori avustaja, *kasambibijikilo*, kuljetuttaa *mwalit* laulavien ja ulululu ääntä päästävien kyläläisten keskelle vastaanottamaan lahjoja ja esittämään opittuja *kuwita* ja *chiyanda* tansseja. Kaupungissa kyseisiä tansseja esittävän taiteen muodossa tanssittaessa, pitävät tanssijat yllään rintaliiveja tai kangassuikaleita.

Rituaalit ovat saaneet uusia muotoja nykypäivän tuulten puhaltaessa. Kaupungillistumisen seurauksena heimolaiset ovat hajaantuneet ympäri Sambiaa ja heidän lapsensa sitoutuneet koulutusjärjestelmän kehittymisen myötä sen luomiin aikataulullisiin puitteisiin. Monilla kaupungeissa asuvilla lapsilla ei ole mahdollisuutta irtautua opiskeluistaan puoleksi vuodeksi, joten initioiminen on suoritettava muutamia viikkoja kestävien lomien aikoina. Pelkkään edestakaiseen matkaan Lusakasta Mizeen (Tampere—Oulu välinen matka) saa kulua lähes viikon ja sadekaudella pidempäänkin. Tästä syystä johtuen on tietyillä heimon vanhimmilla lupa suorittaa leirejä alkuperäistä aikaa, paikkaa ja sisältöä soveltaen. Juuri ennen joululomaani Tanzaniaan, tuli Chibolyaan vieraaksi n. 10-vuotias, malariakuumeen seurauksena puhekykynsä menettänyt, sympaattinen mykkä poika. Ms. Luundu ja muut ryhmän vanhimmat aikoivat initioda tämän nuoren pojan yhdessä muutaman muun paikallisen nuoren luvalepojan kanssa. Ennen lähtöäni sain todistaa salamyhkäisen *mukandan* alkua.

Eräänä aamuna, tullessani hyvästelemään ryhmäni lomani ajaksi, havaitsin pihan perälle johtavalle käytävälle pystytetyn teltan. Kaikki yhteisön miehet olivat vetäytyneet salaseuraansa teltan uumeniin ja ilma oli käsin kosketeltavaa. Aika-ajoin joku tuli ulos teltasta tai kuulin rummutusta — pojat olivat juuri palanneen sairaalasta ympärileikattuina. Ms. Luundu valaisi muzungua toteamalla *mukandan* alkaneen. Hän johdatti minut sisälle olohuoneeseen, osoitti takapihalle johtavaa ovea, virnisti ja poistui tilasta. Painoin varoen korvani ovea vasten, olettaen ymmärtäneeni vihjeen oikein — enhän kuitenkaan ymmärtäisi luvalea, joten salaisten asioiden paljastumisesta ei olisi vaaraa. Kuulin vaimeiden äänien selostavan jotain ja taustalla pienen vaikeroivan äänen. Tunnistin pojan ja liikuttuneena minun kävi häntä sääli. Mahtoiko hän edes ymmärtää koko konseptia?

Poikien initiaatorituaalissa *mukandassa* tapahtuva ympärileikkaus on toimenpide, jota länsimaalaisina saatamme pitää yksinkertaisena, mutta epäolennaisena. Luvalekulttuurissa se pitää sisällään monia merkityksiä, niin hengellisiä kuin käytännöllisiäkin. Aikaisemmin noita-tohtorin (*Chipungu*) suorittama operaatio oli kivulias ja epähygieenisten välineiden kautta yhtenä syynä hiv: n ja aidsin leviämiseen. Nykyään kylissä tapahtuvissa seremonioissa paikalle tilataan ammattitaitoinen lääkäri ja hygieniasta huolehditaan. Kaupungeissa initiaatit kuljetetaan muilta salaa sairaalaan operoitaviksi. Molemmissa tapauksissa kipulääkinnästä huolehditaan. Miesten ympärileikkausrituaalissa naisia ja naispuolisia ominaisuuksia saatetaan pitää epäsuotuisina ja saastuttavina, lukuunottamatta yhtä, yleensä vanhimmasta ja viisaimmasta päästä valittua naista (*Nyachifwa*), jolla on kulku leirille initioitavien fyysisen ravitsemisen tarkoituksessa. Tätä en tietenkään ymmärtänyt salakuunnellessani — jälkikäteen ristin käteni. Kristinuskossa kasteesta on tullut ympärileikkauksen syrjäyttävä riitti, jonka vahvistamisriitiksi myöhemmin kehitettiin konfirmaatio (Kirkon tutkimuskeskus, Uskonnot Suomessa -hanke).

Kuva 20.

Kuvassa *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupin* tanssijoita esiintymisasuissaan valmiina esittämään luvaleiden initiaatiotansseja Sambian valtiopäivien avajaisissa.

Seremoniat pitävät sisällään paljon merkityksiä ja symboliikkaa. Valkoinen muta initiaatien kasvoilla ja keholla symbolisoi puhtautta — kaikki on mennyt initiaatioleirillä hyvin ja he tulevat ulos puhtaina vastaanottamaan elämää uudella tasolla.

4 TEATTERI-ILMAISUN OHJAAJANA ERILAISISSA YHTEISÖISSÄ

Teatteri-ilmaisun ohjaaja on teatterikentän moniottelija, jonka työ ulottuu aina parrasvaloista vanhainkoteihin saakka. Kaikille töille on kuitenkin yhteistä erilaisten yhteisöjen parissa työskentely draaman ja sen soveltavien metodien kautta. Teatteri-ilmaisun ohjaaja voidaan siis nähdä myös erilaisten yhteisöjen eräänlaisena sosiaalisena innostaja. Käsitelen tässä luvussa yksilön ja yhteisön suhdetta ja määritteitä, yhteisöllisyyttä ja sen kautta tapahtuvaa yksilön voimaantumista sekä sitä miten nämä ihmisyyden peruskäsitteet näyttäytyvät teatteri-ilmaisun ohjaajan työn arjessa. Aavaan kappaleen lopussa myös erilaisten tarinoiden kautta matkaani sambialaisten esi-isien juurille sekä ristiriitaista kokemustani olla osana traditionaalista tanssiryhmää perinnätiedon jakajana ja säilyttäjänä. Lopuksi kuvailen tanssijakollegoideni ryhmän toimivuutta ja yksilön motivointia parantaakseni räätälöimääni työpajaa sekä valotan muutamien valokuvien ja kuvatekstien avulla Sambiassa toteuttamiani työharjoittelun ulkopuolisia töitä.

4.1 Yhteisöllisyyden merkitys

Ihmiset ovat kautta aikojen ryhmittyneet, yksinkertaisimpana perusteenaan yhteiset juuret, jotka liittävät yksilön perheeseen ja sukuun. Perinteisiä yhteisökäsitteitä ovat siis perhe, suku, kylä ja heimo, joiden jäsenten välisiä läheisiä suhteita pitävät koossa perinne ja sisäiset normit (Yhteisöllisyys). Nykyään on olemassa myös toisenlaisia yhteisömuotoja, jotka perustuvat yhteisön jäsenten toistensa kautta tavoiteltaviin hyötyihin. Laajassa mielessä etnisellä kansakunnallakin on yhteiset esi-isät, mutta yhteisen sukunimittäjän katsotaan sopivan erityisesti kansaa pienempiin etnisiin väestöryhmiin. Ihmisen sosiaalisuus näkyy erityisesti etnisyydessä. Ymmärrys omasta etnisyydestä on subjektiivista, osittain tiedostamatonta sitoutumista tiettyyn ihmisryhmään, jonka ominaisuudet ovat yhteisiä, koska ne ovat peräisin esi-isiltä. (Happonen 2005, 11–12.) Traditiot ja tavat on

luotu yhteisön yhdessä pysymiseksi. Yhteisöllisyys jatkuu niin kauan kuin ihmiset tiedostavat ja ymmärtävät näiden kahden kulkevan käsi kädessä. Kuten vanha sanontakin sanoo: emme tiedä minne olemme menossa, ellemm tiedä mistä tulemme.

Yhteisön sosiologisen määritelmän tunnusomaisia piirteitä ovat yhteinen päämäärä ja mielenkiinnon kohde, yhteinen päätösvalta sekä yhdessä sovitut säännöt, joiden rajoissa toimitaan. Usein yhteisöihin liittyminen edellyttää hyväksyntää sen muilta jäseniltä. Yhteisön toiminta on monesti kaksisuuntaista ja sisältää antamisen ja saamisen periaatteen. Hyvin toimiva yhteisö antaa jäsenilleen enemmän kuin jos jokainen sen jäsen toimisi erikseen yhteisen päämäärän saavuttamiseksi. (Yhteisö.) Yhteistoiminnan käsitteestä on vähitellen siirrytty yhteisöllisyyden käsitteeseen. Yhteisöllisyydessä korostetaan ryhmän jäsenten osallistumista omien tavoitteiden lisäksi myös koko ryhmän yhteisten tavoitteiden saavuttamiseen. (Lehtinen ym. 2000, 20–21, Happonen 2005, 6 mukaan.) Yhteisöllisyyden rakentamisessa on tärkeää, että jokaisella yhteisön jäsenellä on mahdollisuus esittää omat näkemyksensä yhteisössä ilmenneistä, niin positiivisista kuin negatiivisistakin asioista sekä mahdollisuus vaikuttaa yhteisöä koskeviin päätöksiin. Yhteisöllisyyden käänköpuolena pidetään syrjäytymistä (Hyypä 2002, 99). Näen teatteri-ilmaisun ohjaajilla olevan suuri rooli ja vastuu sekä samalla myös draaman soveltavien metodien hallitsemisen tuoma vapauden tunne etenkin nuorten syrjäytymistä ehkäisevässä työssä. Teatteri-ilmaisun ohjaaja on omiaan toimimaan niin sosiaalityön verkostossa, kuin kuin verkon ulottumattomissakin (Kuvat 35–38). ”Teatteri-ilmaisun ohjaajan ammattitaitoa on liikkua siellä, missä yhden alan rajat loppuvat ja toisen alkavat. Hänet voidaan nähdä ikään kuin siltana eri alojen välillä.” (Videnoja 2007).

Perinteisten yhteisöjen murtuminen liittyy tekniseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen, joka mahdollistaa ja suosii liikkuvuutta sekä fyysisessä, henkisessä että sosiaalisessa mielessä. Tällöin yksilön elämässä tapahtuu irtautumista totunnaisista ajan, paikan ja traditioiden rajoista kehyksistä sekä arvojen erilaistumista ja yksilöllistymistä. Joidenkin käsitysten mukaan yhteisöllisyys katoaa perinteisten yhteisörakenteiden katoamisen myötä ja yksilöllisyys ylikorostuu. Wilenius (1991, 111) uskoo yhteisöllisyyden säilymiseen muodonmuutoksista riippumatta, ajatellen, että kokiessaan vieraantuneensa, muuttuneensa pelkästään ”yhteiskuntakoneiston osaksi”, ihminen lähentyy jälleen perhettään, työ- ja asumisy-

hteisöään, hakien niistä turvaa ja "veljeyden" kokemusta. Guhrsin mukaan, traditiot myötäelävät ja käyvät dialogia modernisaation kanssa — molemmat ruokkivat toisiaan. Mikäli nykyajan vaikutteiden katsotaan syövyttävän kulttuuria, on silloin ihmisten hyväksyttävä myös kehitys, muutos ja kasvu.

Asumisympäristöistä tulisi kehittää mahdollisuuksien verkostoja. Yhteistyössä teatteri-ilmaisun ohjaajien kanssa voivat alueen vaikuttajat: yritykset, laitokset, seurakunnat ja harrastusjärjestöt osoittaa yhteiskuntavastuutaan pyrkimällä aktiiviseen yhteistoimintaan alueensa asukkaiden kanssa. Moniulotteinen verkottuminen lähiyhteisössä ehkäisee eristäytymistä, syrjäytymistä, riittämättömyyden tunteita ja masentumista. Monet yhteisöt ja asuinympäristöt koostuvat eri ikäisistä ja eri elämäntilanteilla työskentelevistä sekä erilaisista etnisistä kokemustaustoista ja perhekulttuureista tulleista ihmisistä. On tärkeää havahtua eri ihmisryhmien merkityksellisyyden näkemiseen sekä toisen ihmisen kunnioittamiseen ja arvostamiseen. Emme kykene näkemään yhteisöissä piilevää potentiaalia, ellemmme näe sen eri tasoille kätkeytyvää valtavaa inhimillistä rikkautta tuntevina ihmisinä, tuoreina näkemysinä, innostavana palautteena, hyväksyvinä tunneviesteinä ja turvallisuuden tunteina yhteisten kokemuksen pohjalta. (Siitonen & Robinson 2001.)

Yhteisöjä voidaan luokitella niiden keston ja jäsenyyden kiinteyden perusteella. Institutionaalisten yhteisöjen jäsenyys, kuten perheen, kunnan ja valtion, kestää yleensä koko eliniän ja yksilö liittyy niihin automaattisesti syntyessään. Institutionaalisen yhteisön jäsenillä ei useinkaan ole samankaltaisia tavoitteita muiden jäsentensä kanssa, kuitenkin tällaisista yhteisöistä erotaan harvoin, vaikka se onkin teoriassa mahdollista. (Yhteisö.) Erilaisien tahdonsuutien ja sitoumuksesta puuttuvan oman päätäntävällän seuraumuksena saattaa tämänkaltaisen yhteisön jäsenten välit olla hyvinkin tulehtuneita. Teatteri-ilmaisun ohjaaja voi yhdessä yhteisön jäsenten kanssa purkaa solmukohtia ja auttaa kommunikoinnissa. Työpajaprosessista syntynyt sanaton esitys voi antaa laajemman institutionaalisen yhteisön muille jäsenille, esimerkiksi kunnan päättäjille, enemmän informaatiota kuin kunnan asukkaiden luoma valituskirjelmä — hiljaista tietoa ei voi pukea sanoiksi. Lisäksi yhdessä tapahtuva toiminta, sekä yhteisössä kuulluksi ja nähdyksi tulemisen tunne voivat olla yksilöille hyvinkin voimaannuttavia kokemuksia.

Toiminnalliset työ- tai harrastusyhteisöt ovat kestoltaan keskipitkiä tai pitkäikäisiä ja luonteeltaan kiinteämpiä kuin institutionaaliset yhteisöt. Niihin liitytään omasta tahdosta ja usein konkreettisen toiminnan myötä. Tämän kaltaiset yhteisöt kantavat ehkä eniten yhteisö sanaan liittyviä myönteisiä merkityksiä. Niissä tavataan samanmielisiä, solmitaan ystävyysuhteita, saadaan tukea ja tarvittaessa myös turvaa. Voidaan puhua myös symbolisesta yhteisöllisyydestä, jos jäsenillä on esimerkiksi yhteinen uskonto tai maailmankatsomus. Lyhytkestoisimpia yhteisöjä, joissa saatetaan kokoontua vain kerran, ovat esimerkiksi kulttuuri- ja urheilutapahtumat ja yritysten asiakastilaisuudet (Yhteisö.) Tapahtuman aikana ei välttämättä olla vuorovaikutuksessa, mutta saman ainutkertaisen kokemuksen jakaminen yhtäaikaaisesti luo tunnetta yhteisöllisyydestä. Teatteri-ilmaisun ohjaajat voivat koulutuksellaan antaa tukea tämänkaltaisille tapahtumille ja vahvistaa erilaisilla soveltavilla- ja yleisöä osallistavilla metodeilla niissä tapahtuvaa yhteisöllisydentunnetta.

Individualistisuudella ja kollektiivisuudella tarkoitetaan yksilön ja hänen yhteisönsä suhdetta, joka heijastuu ihmisten tavoissa olla, elää ja asua. Individualistisuus, eli yksilökeskeisyys on kulttuurimalli, jossa yksilö on pienin elämänyksikkö. Yhteisön päämäärät ovat tällaisissa tapauksissa alisteisia yksilön päämäärille. Esimerkiksi Länsi- ja Pohjois-Euroopan maita sekä varsinkin USA: ta pidetään vahvasti individualistisina kulttuureina. Kulttuurin kehittymiseen kohti yksilökeskeisyyttä tai kollektiivisuutta vaikuttaa muun muassa kulttuurin monimutkaisuus ja taloudellinen hyvinvointi. (Triandish 1990.)

Kollektiivisessa kulttuurimallissa yhteisö on pienin elämäntaistelusta selviytyvä yksikkö. Yksilö tuntee olevansa riippuvainen ryhmästä ja sen tuesta ja on valmis elämään ryhmän normien mukaan. Jokaisen ryhmän jäsenen odotetaan toimivan ryhmänsä, eikä omien etujensa mukaisesti. Usein yksilö samaistuu ryhmäänsä niin, että kokee sen päämäärät omiaan ja tuntee hyötyvänsä yhteisön tavoitteiden toteuttamisesta. Kollektiiviset kulttuurit ovat yleisiä Afrikassa, Aasiassa ja Etelä-Amerikassa. (Alitolppa-Niitamo 1993, 117–118.) Yksinäisyys ja sen kokeminen onkin hyvin kulttuurisidonnaista, traditionaalisista kulttuureista kotoisin olevat saattavat tutustua siihen vasta länsimaissa. Länsimainen elämäntyyli ei jätä aikaa perinteiselle koko perheen ja suvun yhteen kokoavalle elämäntavalle. (Pohjanpää 2002, 128, Happosen 2005, 13 mukaan.) Koen teatteri-ilmaisun ohjaajan työni tar-

joavan kiireen ja yksin pärjäämisen uuvuttamalle yksilölle mahdollisuuden levätä tarjoamani harrasteyhteisön hoivassa. Vapaa-aikaansa ei tarvitse suorittaa yksin, vaan sen voi jakaa yhdessä muiden samoista asioista kiinnostuneiden parissa. Minä ammattilaisena hoivaan yhteisöä ja yhteisö yksilöä.

Yksilön sosiaalisen identiteetin voidaan ajatella muotoutuvan kaikkien niiden ryhmien ja yhteisöjen kautta, joihin hän itsensä luokittelee. Yksilöt luovat käsitystä itsestään toisilta ihmisiltä saamansa palautteen ja muihin vertaamisen kautta. Ihminen tarvitsee toisia kehittyäkseen autonomiseksi yksilöksi. (Hännikäinen-Uutela 2004, 37–38, Happosen 2005, 5 mukaan.) Ihmissuhteiden ja niissä tapahtuvan välittömän vuorovaikutuksen perustana voidaan pitää siis ryhmän ja yhteisön kautta tapahtuvaa sosiaalisen identiteetin kehittymistä, jossa yksilö luokittelee itsensä jonkin luokan tai ryhmän jäseneksi. Ryhmän jäsenten luokittelun taustalla on yksilön tarve säilyttää tai vahvistaa itsearvostustaan, josta seuraa myös taipumus korostaa oman ryhmänsä eroavuutta suhteessa muihin ryhmiin esimerkiksi yksinkertaistamalla tai luokittelemalla niitä muutamien ominaisuuksien pohjalta. (Hännikäinen-Uutela 2004, 37–38, Happosen 2005, 5 mukaan.)

Ihmistä on kasvatettava sosiaalisuuteen. Jokainen yhteisö sosiaalistaa jäsenensä halumallaan tavalla. Näin voidaan myös vaikuttaa siihen, millaiseksi yhteisö muotoutuu. Kasvatettavien on kyettävä jatkuvasti kasvamaan ja kehittymään sopeutuakseen yhteisöönsä. Ihmisen minuus muotoutuu vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. (Hännikäinen-Uutela 2004, 30, Happosen 2005, 5 mukaan.) Sosialisatiota tarkastellaan sellaisena interaktiona, jossa joudutaan tekemisiin erilaisten kulttuuristen ja yhteiskunnallisten merkitysisältöjen kanssa, mihin enemmän tai vähemmän sosiaalistutaan. Sosiaalistumisessa tärkeä osa on merkityksellisillä toisilla. Ne ovat perustekijöitä yksilön subjektiiviselle todellisuudelle, joka voi myös muuttua. Jo oleminen yhteiskunnassa muuttaa sitä, mutta täydellistä muutosta voi kuvata resosialisaationa eli uudelleen sosiaalistumisena. Tällöin on kyse aiemmin sisäistetyn subjektiivisen todellisuuden purkautumisesta, esimerkiksi uskonnollisesta kääntymyksestä (Hännikäinen-Uutela 2004, 31, 35, Happosen 2005, 5 mukaan.) tai uuden kulttuurin sisäistämisestä.

4.2 Yhteisö yksilön voimaannuttajana

Turner (2007, 145) puhuu liminaalitalan *communitas*-suhteesta, jota hän Martin Buberin sanoin kuvaa seuraavanlaisesti:

Yhteisössä joukko ihmisiä ei ole enää rinta rinnan (eikä toistensa ylä- ja alapuolella), vaan toistensa kanssa. Vaikka tämä joukko liikkuu kohti yhteistä päämäärää, saavat ihmiset siinä alati kokea toistensa puoleen kääntymistä, toistensa dynaamisia kohtaamisia, virtaamista minusta sinuun. Yhteisö on siellä missä yhteisö tapahtuu.

Edellä mainittua tilaa voisi ajatella teatteri-ilmaisun ohjaajan työn ideaalina tuloksena. Luovaleiden initiaatorituaalin liminaalitalaa ohjaavien makishihamojen tavoin toimii teatteri-ilmaisun ohjaaja tasa-arvoiseksi luomansa yhteisön ohjaajana. Tasa-arvolla tarkoitan *communitas* -tilan tavoin yhteisön jokaisen jäsenen samanarvoisuutta fyysisistä-, henkisistä- sekä statuseroista riippumatta. Yhteisö vaatii toimiakseen sisäisen hierarkian, jota teatteri-ilmaisun ohjaaja pyrkii häivyttämään toiminnallisten työpajojensa aikana. Erilaisten harjoitteiden, naurun ja uudenlaisten kommunikaatiotapojen kautta riisutaan arkiset roolit ja luodaan siten mahdollisuus *communitaksen* kaltaiselle tilalle ja sitä kautta yksilön voimaantumiselle.

Voimaantumisprosessin ydijatuksena ajatellaan voimaantumisen olevan ihmisestä itsestään lähtevä samanaikaisesti henkilökohtainen ja yhteisöllinen prosessi, jonka voimaa ei varsinaisesti voi antaa toiselle. Voimaantumisella (valtaistuminen, *empowerment*) tarkoitetaan ihmisten ja yhteisöjen luottamista omiin voimiinsa ja kykyihinsä ja havahtumista mahdollisuuksien näkemiseen. Voimaantumisprosessissa keskeistä on oman kontrollin tunteen ohella yksilön äänen kuuleminen. Voimaantumista voidaan siis tuntea ihmisen kokiessa minänsä olevan yhteydessä yhteisön dialogiin saaden siitä voimantunnetta. Tämän toteutuminen on vaikeaa ilman toimivaa, luottamuksellista ja tasa-arvoista yhteisöä. (Siitonen & Robinson 2001.) Voimaantumisessa korostuu ihmisen sisäisen vahvistumisen lisäksi myös tasapaino ympäristön kanssa. Tämän seurauksena yksilö kykenee itsetuntonsa parantumisen myötä hallitsemaan omaa elämäänsä sekä asettamaan ja saavuttamaan päämääriä, myös hänen toiveikkuutensa tulevaisuutta kohtaan kasvaa.

Voimaantuminen voidaan määritellä yksilön valintojen ja sosiaalisen ympäristön väliseksi ihannetilaksi (Siitonen 1999, 117–118). Siihen liittyy vahva vastuullisuus omasta kehittämisestä sekä halu ja kyky toimia parhaaksi katsomallaan ja tietämällään tavalla. Lisäksi edellytyksenä ovat luottamus, kunnioitus, tuki, osallistuminen ja sitoutuminen. Voimaantuminen on yhteydessä yksilön hyvinvointiin. Hyvinvoinnin taas ajatellaan olevan yhteydessä ryhmän muiden jäsenten voimaantumisen ja hyvinvoinnin kokemiseen. Voimaantumisen prosessiin vaikuttavat vahvasti olosuhteet, kuten muilta saatu kannustava palaute ja reflektiota tukeva vuorovaikutuksellisuus, valinnanvapauden, ilmapiirin, arvostuksen ja turvallisuudentunteen kokemukset. (Siitonen 1999, 87–88, 181.) Voimaantumisella on tärkeä asema muun muassa koulutus- ja liike-elämän organisaatioissa, työyhteisöjen kehittämissä hankkeissa, kansalaisten oikeuksia ja aktiivisuutta sekä etnisten vähemmistöjen itsemääräämisoikeuden laajentamista ajavissa liikkeissä (Siitonen & Robinson 2001). Voimaantumisen käsite tuli suosituksi 1980-luvun puolivälissä ihmisten hyvinvointia edistävien hankkeiden kautta. 1990-luvulla termin käyttö lisääntyi huomattavasti myös kasvatustieteen tutkijoiden keskuudessa (Siitonen 1999, 84).

Teatteri-ilmaisun ohjaajan koulutuksessa opetusmuotona ovat ryhmälähtöiset metodit ja kauttalinjain oppiminen tapahtuu erilaisten ryhmätöiden kautta. Omakohtaisten ryhmälähtöisten voimaantumiskokemusten myötä olen saanut valtavasti työkaluja työhöni erilaisten yhteisöjen kanssa. Yksi mainitsemisen arvoinen kokemukseni tarinankerrontaperinteen voimaannuttavasta vaikutuksesta ryhmäprosessissa ja se tiedonkulussa tapahtui Tarinateatteriohjaaja Päivi Ketosen ohjauksessa Sambiassa.

Kuva 21. Tilitonse7 vaihto-ohjelman intensiivikurssilaiset 2008.

Vaihtoni aloittaneessa, ainoassa virallisesti organisoidussa opetuksellisessa jaksossa (Kuva 21) oli havaittavissa Tilitonseisän, professori Mapopa Mtongan poismenosta seurannut liminaalitalan kaltainen välitila tai lamaantuminen. Tuntui, ettei ollut selkeää käsitystä siitä, mistä Tilitonseissa (Tili tonse = kaikki yhdessä) oli kysymys ja mikä sen tunnelman loisi. Teatteri-ilmaisun ohjaajaopiskelijana oli piinaavaa seurata miten ryhmää ohjattiin. Perustavaa laatua olevia virheitä toteutettiin, kuten opiskelijoita ei ryhmytetty sekä heidän sallittiin olla poissa tai osallistua kurssille, joka oli mennyt jo yli puolivälin. Tuntui siltä, että lähes jokainen osallistuva opettaja pesi kätensä vastuusta, eikä kukaan astunut kunnolla esiin opiskelijoiden sitä peräänkuuluttaessa. Vetäjien välillä vallitsi kumma auktoriteettikammo ja pelättiin astumasta toisen tontille, vaikka syytä mielestäni olisi ollut. Se jolla oletettavasti oli valta, toimi hiljaisesti ja läpinäkymättömästi, aiheuttaen epätietoisuutta ja epäamääräistä ilmapiiriä. Intensiivikurssi loi vaihto-opiskelijoihin ahdistusta, turhautuneisuutta ja pettymyksiä. Sisältö, jolla kurssia mainostettiin jäi osin toteutumatta. Muun muassa luvatut vierailut kenttätyöjakson mahdollisten yhteistyöorganisaatioiden luokse jäivät toteutumatta ja koin että osaksi oma-aloitteisuuttamme ja aktiivisuuttamme vaijennettiin.

Jos itse olisin saanut vaikuttaa, olisin nähnyt mielelläni kolmen viikon ajan enemmän miten KEPA: n aitojen ulkopuolella tehdään teatteria ja työtä yhteisöjen hyväksi, kuin polskinut uima-altaassa ja nauttinut länsimaista viiden ruokalajin illallista. Auktoriteetti oli menettänyt silmissäni uskottavuuden, joka teennäisyyden kuplan lisäksi hankaloitti opiskelumotivaatiani noiden kolmen viikon aikana, kunnes kurssin viimeisinä päivinä silmäni aukaistiin vastaanottamaan toinen ihminen itseäni voimaannuttavana kokemuksena. Tarinateatteriohjaaja Päivi Ketonen toi meidät suomalaiset, sambialaiset ja malawilaiset toistemme elämäntarinoiden äärelle. Kaiken opiskelijoiden välisen ymmärtämättömyyden ja siitä seuranneiden ärsyyntymisten ja konfliktien takana oli vain yksinkertaisesti tietämättömyys ja toisen ihmisen kohtaamattomuus. Toisillemme tärkeiden ja henkilökohtaisten tarinoiden jakaminen loi tunteen aidosta yhteisöllisyydestä ja sitä kautta kokemuksena voimaannutti.

Tarkasteltaessani totuudenmukaisesti tapahtunutta, en voi välttyä ilmaisemasta tunteitani, sillä ne olivat minulla opiskelijana kovasti läsnä. Mitkä asiat olivat vaikuttamassa siihen, ovat osaksi myös omastakin näkökulmastani tulkinnanvaraisia. Kuinka paljon "kulttuur-

ishokilla" oli osaa asiaan ja mitä "kultturishokki" ja kulttuuri ylipäätänsä ovat? En voi olla peilaamatta etnosentrisesti tapahtunutta omaan kulttuuriini ja tapaan joilla meillä asiat organisoidaan. Kritisoitaessa vaihto-ohjelman organisointia ja vaihto-opiskelijoista huolehtimista on siis otettava huomioon kulttuurinen erilaisuus ja täten ymmärrettävä erilaiset tapamme opettaa ja hoitaa asioita. Afrikan mantereella eivät eurooppalaiset säännöt pelaa. Koen kuitenkin, ettei kaikkia epäkohtia voi vain puolihuolimattomasti lakaista Afrikan luonteen völjyvän maton alle. Jonkun olisi hyvä ottaa aktiivisemmin vastuuta opiskelijoiden hyvinvoinnista, kahden täysin eri kulttuurin vaihdon aikana, olla paikallisena neuvonantajana ja vastuutettuna tutorina puolustamassa opiskelijaa vieraan byrokratian keskellä, selvittämässä miten alati muuttuvan säädösten keskellä tulisi uida.

Vaihto-opintoja ajatellen on tietenkin olennaista oppia uuden kulttuurin kaikkia puolia, eikä oppimista tapahdu yhtä tehokkaasti, mikäli joku muu tekee kaiken puolestasi — kaikkia asioita opiskelijan tuskin toivotaan oppivan vaikeimman kautta. Muun muassa yksin periviidakon keskellä taistelu vei minusta kohtuuttoman paljon aikaa olennaisemmalta opiskelulta ja omilta projekteiltani. Jos opiskeluluvan saaminen ottaa seitsemän viisipäiväistä ja kolme kuukautta (3/4 vaihtoajasta) voi pohtia, saattaisiko asian saada hoidettua nopeamminkin, kenties paikallisen yhteistyötahon avustuksella. Tilisonsevaihto-ohjelma ansaitsee paljon kiitosta ja samalla myös paljon kritiikkiä vaihto-opiskelijaa uuvuttamiseen saakka. Toisaalta toimimattoman organosoinnin seurauksena sain pontta ottaa ohjia omiin käsiini. Loppuajan vaihto-ohjelmaopiskelustani suunnittelin itse oma-aloitteisesti kenttätyö-/työharjoittelumuotoon. Tehokkaasti käytetyt kolme ja puoli kuukautta, yhteistyössä paikallisten tahojen kanssa, opettivat minulle paljon. Todetessani draaman saralla opetuksen olevan minulle riittämätöntä, ryhdyin itse opettamaan ja ohjaamaan työpajoja.

4.3 Sambialainen yhteisö rakenne ja sukupuoliroolit

Luvaleiden, kuten muidenkin sambialaisten heimojen yhteisö rakenteen korkeimmalla paikalla hallitsee heimopäällikkö, josta he itse käyttävät mielummin nimitystä traditionaalinen johtaja. Traditionaalinen johtaja konsultoi vanhimmista ja viisaimmista koostuvaa komiteaa, sekä rituaalien spesialisteja tehdessään päätöksiä. Luvaleiden tapauksessa, myös

kylä on jaettu pienempiin, paremmin hallittaviin osiin, joista vastaavat perheiden päät, *hedmanit*. Kaupungeissa valtion lait ja soveliaisuusnormisto toteutuu maaseutua tiukemmin, missä oman yhteisön sisäiset normit ja traditionaaliset tavat ovat vahvemmin valloilla. Se mikä ennen oli soveliasta, saattaa nykyään olla hyväksyttävää vain heimon sisäisissä menoissa, kaupunkien sivistyksen ulottumattomissa. Guhrs katsoo kansan kohtaavan tulevaisuuden voimakkaana pitämällä kiinni vanhoista arvoista, kuten heimopäällikön kunnioittamisesta sekä omaisuuden jakamisesta yhteisön kesken.

Jos yksi suvusta saa palkkaa, se jaetaan heti kaikkien mahdollisten käsiin. Suku on niin voimakas, ettei juuri kukaan kykene rikastumaan (Salminen 2008, 193).

Perheen merkitys on monissa traditionaalisissa kulttuureissa paljon suurempi kuin länsimaissa. Perhekeskeinen elämäntapa on olennaista sambialaiselle kulttuurille, missä perhe on sosiaalisen järjestelmän ydin. Ihmisen identiteetti on usein vahvasti sidoksissa omaan perheyhteisöön. Traditionaalisissa kulttuureissa, kuten tavallisissa sambialaisissa kotitalouksissakin perheeseen luetaan ydinperheen lisäksi muun muassa isovanhemmat, avioituneet ja kasvattilapset, tädit, sedät, serkut sekä muita sukulaisia ja ystäviäkin, jopa suomalainen vaihto-oppilaskin lukeutuu luontevaksi osaksi tätä laajennettua perhettä — *extended family*, kuten he itse sanovat.

Mieheyttä ja naiseutta määrittelevät symboliset rajat sekä niiden kategorioiden sisältö ovat kulttuurisia: käsitteillä mies ja nainen on kulttuureista riippuen erilainen sisältö. Sukupuolitettava erottelu on yleensä ollut käytännössä myös arvottavaa ja hierarkisoivaa siten, että miesten asiat ovat olleet kuin itsestään selvästi arvokkaampia ja parempia kuin naisten asiat. (Löfström 1999, 249, 254.) Sambiassa yleisesti naisten ja miesten suhde ja roolit ovat hyvin perinteisiä. Sukupuoliroolien vahvan kahtiajaon mukaisesti perimätieto ja yhteiskuntaoppi kulkevat niin initiaatioleirillä kuin arkipäiväisessä kanssakäymisessäkin pääasiassa miehiltä pojille ja naisilta tytöille. Satojen sukupolvien aikana rakennettuja kulttuurisia muureja ei murreta hetkessä. Omien kokemusteni myötä voisin Salmisen sanoin yksioikoisesti todeta Sambiassa naisen roolin olevan yksinkertaisesti miehen hyvänä pitäminen. Toisaalta taas naisten arvostus tiettyjen heimojen, kuten luvaleiden, keskuudessa näkyy suvun matrilinearisessa polveutumisessa. Esimerkiksi traditionaaliset johtajat polveutuvat äidin puoleisesta suvusta. Samaisesta syystä johtuen ovat tärkeäksi katsottujen esi-isien

henget myös pääasiallisesti naisia. Luvaleheimossa vanhemmat naiset (Kuva 22) pitävät huolta nuorten tyttöjen kasvatuksesta yhteiskuntakelpoisiksi perheenäideiksi, talouden hoitajiksi ja puolisoiksi. Äidin ja tyttären suhde (Kuva 23) ei ole kasvatuksellisessa mielessä yhtä vahvana kuin tavanomaisessa länsimaisessa perherakenteessa. Arat asiat tunnustetaan ennemmin isoäidille, joka harkitusti kertoo eteenpäin tyttärelleen — dialogi käydään siis välikäden kautta, sukupolven yli hypäten.

Tyttöjen ja naisten asema on länsimaisesta näkökulmasta katsoen parantunut viimevuosikymmenien aikana nopeasti. Lähes puolet peruskoulujen oppilaista on tyttöjä. Naisten lukutaidottomuus on kuitenkin edelleen yleisempää kuin miesten, vaikka tyttöjen ja poikien välinen ero onkin pienentynyt. Naisten kodin ulkopuolella työskentely on aiempaa yleisempää, myös osallistuminen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen elämään on lisääntynyt. Naisten osuus parlamentissa (12 %) on liki kaksinkertaistunut vuoden 1990 lukemasta. Palkkaus on edelleen epätasaista, naisten keskitulojen yltäessä vain puoleen miesten tuloista. Naisiin kohdistuva väkivalta on suuri ongelma, varsinkin kun alueella elää sitkeässä myytti neitsyen raiskaamisesta aisia parantavana voimana. Useat vaimot ja tyttöystävät, sekä kondomin käyttämättä jättäminen ovat suurimpia syitä hiv: n ja aidsin jatkuvaan leviämiseen. Salminen kirjoittaa miesten vapaan seksuaalisuuden johtuvan kulttuuriin syvälle kudotusta moniavioisuudesta. Myöskään seksuaalivalistuksen vaikutus ei toimi toivotulla tavalla ulkopuolelta tulevien ristiriitaisten informaatioiden, sekä vanhojen uskomusten vallitessa. Lukutaidottomuudella ja kouluttamattomuudella on tähänkin asiaan suuri vaikutus. Useimmiten alle 25-vuotiaat nuoret miehet, lähtevät paremman rahan toivossa maaseudulta kaupunkiin, jättäen naiset yksin kasvattamaan lapsiaan. Kaupungissa vaivoin ansaitusta palkasta vain pieni osa päätyy takaisin lasten kasvattamiseen. (Sambia.)

Salminen (2008) kirjoittaa avoimesti lähestyvien tuntemattomien piilotetuista motiiveista ja ihmisten halusta hyötyä sinusta valkoisena. "Nopealla skannauksella tuli arvioida mitä ja millä tasolla jakaa itsestään." Matkatessaan Afrikassa ei myöskään voi välttyä poimimasta amerikkalaisten luomaa satoa. Oletamus valkoisten rahallisesta avunannosta tuottaa opintotukea nostavalle opiskelijalle monessakin mielin harmaita hiuksia. "Raha tekee parikymppisistä suomalaisopiskelijoista sambialaisten perheenäitien vertauskuvallisia vanhempia. Valkoisen miehen on vaikeaa päästä taakastaan." (Salminen, 2008, 159.)

Mikäli olisin vastannut myöntävästi jokaiseen kosintaan, jotka varmasti kumpusivat aidosta rakkaudesta, vain ohi kävellessäni, voisin helposti kansoittaa synnyinkaupunkini Keravan kokoisen alueen muutaman kuukauden matkani tuloksena. Paremman elämän toivo oli käsinkosketeltavaa, siltä oli mahdotonta sulkea silmänsä. Valkoisen avokätinen kädenojennus tuntui useasti iskuna vasten kasvoja. Koska toiselta suurelta mantereelta oltiin rahoitettu erinäisiä projekteja, oli olettamuksena että opiskelijana opettaessani, maksaisin opetettavilleni osallistumisesta. Hullunkurinen yhtälö, jonka epäloogisuuden ja mahdottomuuden selittämisessä saattaa kuluttaa huomattavasti energiaa. Onnekseni sain työskentellä ihmisten kanssa, joille edustin rahallisen avun sijaan ulkopuolista silmää ja uutta tietoa. Jotkut asiat ovat kulttuurisidonnaista, toiset taas persoonakohtaisia. Sanomaani pidettiin arvossa muttei itseisarvona. Tiedonjakaminen oli se, millä toisiamme rikastuttaen tulimme palkituiksi. Työstämme saama palkka jaettiin tasa-arvoisesti, eikä minun oletettu tekevän suuria rahallisia kädenojennuksia. Tällöin myös sain vapautta toteuttaa omaa oikeudenmukaisuustajuani. Suomalainen harvoin kärkkäästi antaa omastaan sille joka sitä kärkkyy – meillä nöyryys palkitaan. Liekö se toisaalta vain ylemmyydentunnetta, jota kokee antaessaan vapaasta tahdostaan? (Lindahl, 2009.)

Kuva 22. Luvalenaisia arkivaatteissaan, *chitenge*kankaisiin kietoutuneina Chibolyassa vietettävien hautajaisten aikaan. Luvalet pitävät naisia suuressa arvossa. Matrilinearisessa perimäjärjestyksessä ovat ensimmäisenä sisaren lapset. Ilman sisarta tai vaimoa ei suku jatku.

Kuva 23. Luvalainen äiti ja tytär. Lapset kulkevat mukana arjen kaikissa askareissa selkään kiedotun *chitenge*kankaan avulla. tanssin rytmit kulkeutuvat äidin kautta lapsen selkärankaan jo ennen omia askelia.

”Homoseksuaalinen kanssakäyminen sekä pornografisen materiaalin hallussapito on Sambian lakien mukaan rangaistava teko ja siitä voidaan tuomita maksimissaan 14: sta vuoden vankeuteen” (Suomen Sambian suurlähetystön matkustustiedote 2010). ”Seksuaalimoraali on tiukka, vaikkakin kaksinainen: homoutta kauhisteltiin, mutta huorissa käyminen ja pettäminen olivat hyväksyttäviä, samoin kun kumppanin raiskaaminen” (Salminen 2008, 180). Konservatiivisuus ja siveellisyys astuvat kuvaan siinä, mitä kansa julkisesti katsoo hyväksyttäväksi seksin alueella. Sambialaisessa kulttuurissa ei miehen tulisi asua naisen kanssa

päivääkään ilman vihkimistä. On naisen ja suvun häpäisemistä toimia toisin, tosin tänä päivänä uudet modernit tuulet puhaltavat myös Afrikan mantereella. Jotkut syvälle juurtuneet perusarvot pitävät kuitenkin tiukasti pintansa. Yhteisöllisessä yhteiskunnassa muiden sanalla ja mielipiteillä on merkitystä elämässä selviytymisessä. Ei ole varaa menettää suvun hyväksyntää, sillä siinä lepää niin varallinen kuin henkinenkin tuki.

4.4 *Likumbi Lya Mize* tanssijana perimätietoa jakamassa

Perinteen ja kulttuuritutkimuksen aineistoa ovat sukupolvien ja yhteisöjen luomat aineelliset ja henkiset kulttuurituotteet. Tärkeitä sanoja määrittelyssä ovat sukupolvet ja yhteisöt. Näistä sukupolvet kertoo perinteen historiallisuudesta ja ajallisesta jatkuvuudesta — perinne siirtyy, periytyy sukupolvelta toiselle. Yhteisöt viittaa kollektiivisuuteen eli siihen, että perinne on hyväksytty osaksi yhteisön tunnustamia arvoja ja normeja, ajatus- ja käyttäytymistapoja. Perinnettä ja kulttuuria tehdään yhdessä. (Aro 1999, 179.)

Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Group (Kuva 28) on perinnätietoa esittävän taiteen muodossa jakava suuri perhe, jossa lähes kaikki asuvat samassa taloudessa. Osa tanssijoista on vetäjä Josephine Luundun biologisia lapsia ja loput hänen Luvalekylästä adoptoimia laajennetun perheen lainalapsia, jotka ovat lahjakkaita, mutta kaidalta polulta eksyitä. Tanssiryhmällä luodaan sosiaalisen innostamisen tavoin mahdollisuuksia ja toivoa paremmasta tulevaisuudesta. Ryhmä harjoittelee repertuaariaan useasti viikossa aikataulutetun viikko-ohjelman mukaisesti ja esiintyy monta kertaa kuukaudessa. Ryhmä pitää sisällään vaihtelevasti 15—17 tanssijaa, laulajaa ja soittajaa, tarkoituksenaan laajentaa toimintaansa 25 päiseksi. Minut adoptoitiin osaksi ryhmää, ensimmäisistä tanssiharjoituksista lähtien. Laajennettu perhe kasvoi jälleen yhdellä, jonka asema luotiin niin tasavertaiseksi kuin olosuhteet myöten antoivat. Ruman ankanpoikasen untuvien valkoisen värin lisäksi suurimpana poikkeuksena mainittakoon kielen taitamattomuus ja asuminen kaupungin toisella laidalla. Suurin osa ryhmästä puhui tai ymmärsi jonkin verran englantia, loput taisivat vain luvalen ja kohteliaanhämäävät pään nyökkäykset.

Ensimmäinen kohtaaminen koko uuden perheeni kanssa alkoi sovitulla tapaamisella Luskan suurimman bussiaseman Kulima Towerin laidalla — joku ryhmästä tulisi noutamaan minut. Jännitys siitä, mistä tunnistaisin hakijani tuhansien muiden saman näköisten

joukosta, oli käsin kosketeltavaa. Mieleepi ei tosin vielä silloin tullut, että hänelle tehtävä ei olisi yhtä vaikea. Ajan kanssa opin sambialaiset piirteet, niin että tunnistin ystäväni väkijoukosta siinä missä muuallakin. Ryhmän Patron, informanttini Mr. Samutala saapui luokseni ja lähdimme jalkautumaan kohti Ms. Luundun taloa, joka sijaitsi kilometrin päässä, kaupungin laidalla sijaitsevassa keskustacompoundissa, Chibolyassa (Kuvat 24, 41).

Antropologi Esa Salminen kuvailee kirjassaan *Köyhyyden ammattilainen* romaanimuodossa kokemuksiaan ollessaan 2002 Sambiassa Kehitysyhteistyön, KEPA:n palveluksessa. Hänen kokemuksensa ja kuvauksensa ovat tunnistettavia ja joiltain osin lähes identtisiä kanssani. Hän kirjoittaa muun muassa Lusakan hyvin huolitetuista pääkaduista, joiden sivukaduille astuessa yllättää itsensä keskeltä kehitysmaata. Ensikosketukseni todellisen köyhyyden kanssa alkoivat askeltaessani kohti Chibolyaa. Kävelimme läpi tomuisen torialueen, missä myytiin viimeistä päiväänsä huutavia vuohia, sikoja ja kanoja. Olin suurta innostusta herättävä näky, tosin reaktiot eivät muttuneet miksikään, vaikka vierailin siitä eteenpäin compoundissa neljän kuukauden ajan lähes päivittäin. Alue oli jollain kiehtovalla tavalla kovin idyllinen ja yhteisöllisyyttä kumpuava kaikesta koruttomuudesta huolimatta. Kirkon orpokodin lapset tervehtivät riemuiten keinuistaan valkoista kulkijaa — muzungu oli tullut kylään ja sehän riemastutti, hymyilytti minuakin. Päästyämme Ms. Luundun kotiin esitteli hän ensimmäisenä asuntonsa, harmaan betonihökkelin muiden joukossa, ja sukulaisensa vastaan tulevassa järjestyksessä; 103-vuotias äiti (Kuva 25), 106-vuotias sairas setä, (jota silitin jakaen energiaani tietämättä sen olevan ensimmäinen ja samalla viimeinen kerta) tyttäriä, adoptoituja lapsia, tanssiryhmäläisiä ja muita kupungissa asuvia heimon vanhimpia ja viisaita.

Kuva 24. Sadekaudella lammikot peittävät Chibolyan muiden sambialaisten kylien tavoin mutaliejuun. Kuvassa kuivumisen alettua pienentynyt lammikko ja takana elintarvikekoju.

Kuva 25. Josephine Luundun 103-vuotias äiti, jonka huono terveyden tila oli läsnä koko vaihtoni ajan, kuten kuolema ja sairaudet muutenkin afrikkalaisessa arjessa.

Ms. Luundun kolme aikuista poikaa kutsuivat minut pieneen olohuoneeseensa (Kuva 25), haluten jutella kanssani. Katsoimme yhdessä televisiosta miten uusi Presidentti Rupiah Banda nimitti varapresidentin ja hallituksen jäseniä, ymmärtääkseni ministereiksi — valinnat eivät tainneet olla ihan mieleen. Vaihtoni ensimmäiset viikot elimme sambialaisten mukana presidentinvaalien aiheuttamassa mellakkapelossa, seuraten kiivasta taistoa ehdokkaiden välillä. Tässä vaiheessa en tietenkään vielä osannut arvata että kuukausia myöhemmin tulisin esiintymään tuoreelle presidentille ja kyseisille ministereille pikkutopissa ja kaislahameessa valkoista takapuoltani keikuttaen (Kuvat 28, 29).

Harjoitukset alkoivat, rummut paukkuivat ja laulut ja taputukset raikasivat. Minulle tarjottiin tuolia mille istua ja seurata harjoituksia. Otin valokuvia, videopätkiä ja koetin tarkkaavaisesti seurata mihin suuntaan ja kuinka monesti pyllyt pyörivät. Ms. Luundu piti tiukkaa kuria ja keskeytti korjaten jos näkymä ei ollut mieleen. Tekeminen on tarkkaa, varsinkin kun on kyse kulttuuriperinnön jakamisesta yksinoikeudella. Jossain vaiheessa harjoitukset keskeytettiin ja mielipidettäni sekä arviotani kysyttiin: liikkeen laadun, muodostelmien ja kaiken näkemäni suhteen. Minulle annettiin tehtäväksi huomauttaa mikäli joku ei mielestäni työskennellyt tosissaan ja täysin panoksin. Annoin esityksellisiä ohjeita tanssijoiden katseen fokuksinnin ja energian suuntaamisen tärkeydestä. Paraskaan

lantionpyöritys ei näytä hyvältä mikäli katse on maassa ja ajatus harhailee. Huomioin myös askelten ja pyöritysten erisuuntaisuuksia tanssien välisuuksissa. Ms. Luundu tuntui olevan mielissään, kun sai tukea sanomisilleen, tarkat huomioni olivat osuneet ilmeisesti naulan kantaan.

Vastalahjaksi minua pyydettiin jakamaan jotain omasta kulttuuristani: opetin muiden suomalaisten tavoin "Minun kultani kaunis on" laulun ja lopussa sheikkasin, josta he ilahtuivat. Kävimme nimikierroksen ja Ms. Luundu piti tarkkaa huolta, että he esittelivät itsensä alkuperäisillä Luvale -nimillään (paikallisilla kun on tapana keksiä itsellensä Brendan ja Rodeon kaltaisia amerikkalaistyylyisiä nimiä, ollaksensa enemmän cool). Lopuksi tanssimme Ms. Luundun tyttären Tumban kanssa peilikuvana muiden laulaessa ja taputtaessa ympärillämme. Hän haastoi ja testasi minua ja minä seurasin heidän yllätyksekseen perässä. Harjoitusten päätteeksi he lähtivät keikalle ja minut heitettiin avolavakytyllä Suomi-iltaani, minkä järjestimme sambialaisille kanssaopiskelijoillemme ja Mtongan isäntäperheelle. Juhlien ainoana kutsumattomana vieraana saapui Carlos niminen opiskelija, joka esittäytyi luvaleiden heimopäällikön pojaksi, eli prinssiksi. Hän lupasi esitellä minut Lusakassa vierailevalle heimopäällikön neuvonantajalle, joka voisi kertoa minulle kaiken *Likumbi Lya Mize* -seremoniasta. Myöhemmin sukujuuriin tuli mutkia matkaan ja sen jälkeen en hänestä enää kuullutkaan. Olinko ollut tekemisissä prinssin vai tavallisen opiskelijan kanssa jäi minulle arvoitukseksi. Näin alkoi harjoitteluni ensimmäinen päivä ja yhä hullummaksi meni, mitä syvemmälle kaivauduin Sambian ja luvalelaisten saloihin. Löysin matkan aikana itseni mitä kummallisimpien yhteyksien kautta mitä kummallisimmista paikoista ja jos oli ongelmia niin pyllyn pyörityksellä selvisi aina, paitsi kuivien viranomaisien kanssa. Maahanmuuttovirastot, poliisilaitokset ja juopunut poliisikyyti eivät muzungun sormen ympärillä pyörineet. Sain kokea sellaista korruptoitunutta byrokraattista kohtelua, mikä söi eurooppalaisen hyvinvointivaltiolaisen mieltä, samalla sitä toki kasvat- taen.

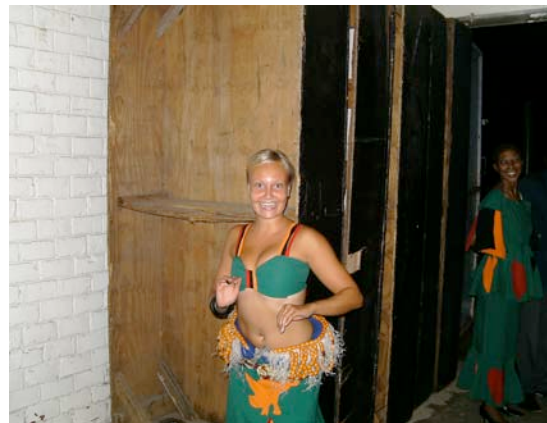
Tullessani joululomaltani Tanzanian Zanzibarin rannoilta, Kilimanjaron rinteiltä ja Malawijärven sukelluksilta, otin heti yhteyttä ryhmääni. Illalla oli keikka Kiinalaisille valtiovierailijoille Lusakan suurimmassa hotellissa, Hotel Intercontinentalissa. "We need you there", jonka oletin tarkoittavan lähinnä kannustusta ja dokumentointia. Saavuin paikalle ja minut

otettiin avosylin vastaan matkan aikana tapahtunutta lihomistani kehuun. Oletin kehuun olevan paikallinen kohteliaisuus, sillä tuumakokoni oli korkeintaan pienentynyt. Autoin ryhmääni pukeutumaan ja koordinoin kadonneita mustia lampaita paikalle. Katsellessani istuen ja maaten lämmittelevää tanssijalaumaa vastaanotin puhelun Suomesta. Tanssijat kokoontuivat takahuoneen lavalle vievän oven eteen ja lopetin pikaisesti puhelun kameraani valmiiksi kaivaen. Samassa minulle heitettiin Sambian lipun värein ja tunnistein koristellut esiintymisvaatteet ja käskettiin pukea päälle — tulisin mukaan esiintymään. Liian pientä topin kaistaletta minulle sidottaessa ja jonoon lykättäessä yritin kysyä esitettävistä tansseista ja niiden järjestyksestä. Sain vastaukseksi käteeni pitkän helistinkepin ja ”just follow”, miten olin kaikki 3 edellistä harjoituskertaakin toteuttanut, joten ei muu auttanut kuin luottaa nopeaan matkimiskykyyni ja seurata lavalle tanssahtelevaa joukkoa (Kuva 26).

Suuri sali oli täynnä pukuihin sonnustautuneita kiinalaisia valtiovieraita (Kiina rahoittaa muun muassa Unescon kautta luvalalaisen kulttuuriperimän säilymistä), televisiokameroita ja lehdistöä. Liian pienen toppini paljastaessa vieläkin valkoisemmat rintani kiskoin tanssin aikana aina uudelleen ja uudelleen, hymyssäsuin, kangaskaistaletta paikoilleen. Mitä useampi kamera kuvasi muzungua, sitä leveämpi oli sen hymy. Tauolla sain astetta suuremman siivun Sambian lippua sulojeni peitoksi (Kuva 27). Esityksen päätyttyä olin onnellinen minuun kohdistuneesta luottamuksesta, mutta samalla hyvin hämmentynyt tapahtuneesta. Seuraavana aamuna ryhmällä oli tärkeä esiintyminen ja minun toivottiin tulevan paikalle Parlamenttitalon porteille.

Kuva 26. Ensiesiintymiseni *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupin* riveissä. Tanssiaskleet kopioin lennossa, laulunsanoina sujuva siansaksa.

Kuva 27. Uuden asukokeilun kannustamana jälleen kohti lavaa! Taustalla Ms. Luundu.

Aamulla löysin tieni poliisein vartioidulle portille, muttei minua laskettu kutsukortilla sisään. Sain yhteyden Ms. Luunduun, joka saapui noutamaan minua vihaisesti poliiseja toruen ”ettekö te päästä tanssijoitani esiintymään?” hän tokaisi ja iski hassun näköisen sulin koristeluin olkihatun päähäni. Luulin tapahtuneen olleen vain hämäys minun sisään pääsemiseksi, mutta hetken päästä kaikki taas valkeni. Menimme keikkabussiin sisään ja sain hatun lisäksi loputkin vaatteistani. Juhla oli valtiopäivien avajaiset ja yleisöni tuore presidentti ja ministerit. Satojen ihmisten, armeijajoukkojen, hevosten, suihkukoneiden, tykinlaukauksien ja maan korkeimpiarvoisten joukossa olin ainoa muzungu (Kuvat 28–29). Lehdet olivat oletettavasti kovin kiinnostuneita minusta ja kuvani julkaistiin presidentin rinnalla maan tärkeimmissä lehdissä. *Zambian times*:n internetjulkaisun oheen avatulla keskustelupalstalla olin presidentin vaimon kamalan kampaussalinnan lisäksi kuumimpia puheenaiheita. Sambialaiset ympäri maailmaa keskustelivat sivuilla politiikan sijaan ulkonäöstäni ja napakorustani — miten helposti asiat alkavatkin pyöriä valkoisen navan ympärillä, haluamattaankin.

Kuva 28. *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Group* esiintymässä Sambian valtiopäivien avajaisissa, Lusakan Parlamenttitalolla.

Kuva 29. Mimosa Lindahl Sambian valtiopäivien avajaisissa initiaatiotanssien parissa, luvalelaiseen perinneasuun pukeutuneena.

Ennen seuraavaa esiintymistämme sain jatkaa vielä harjoittelua (Kuva 30). Sovimme usein harjoitukset alkaviksi kahdelta, jolloin lounasnshima tuli olla *Chibolya Cultural Dance Groupin* taloudessa jo syöty (Kuva 12). Saapuessani paikalle olivat, lähestulkoon aina, asiat vielä suunnitteluvaiheessa ja kukin omilla matkoillaan. Ruoan valmistaminen, syöminen ja muu oheistoimimattomuus vei tunteja harjoitusajasta. Joskus aloitimme vasta juuri ennen auringon laskua, jolloin minun olisi tullut olla jo matkalla kotiini. Näinä kertoina sain kahden tai kolmen saattajan sijaan seitsemän poikaa pitämään onnenonkijat loitolla. Pimeällä on vaarallista liikkua yksin, etenkin valkoisena naisena Chibolyassa, mikä kuuluu Lusakan kahden pahamaineisimman alueen joukkoon.

Kuva 30. Tanssiharjoitukset auringonlaskun aikaan Chibolyan yhteisökoululla. Lähitieneon uteliaat asukkaat kerääntyivät sankoin joukoin ihastelemaan taidokkaita tanssijoita hämmästelellän mukana tanssivaa muzungua.

Kuva 31. Syntymäpäivä- ja läksiäisjuhlien komitea työssään. Lantion seudulle keskittyvien afrikkalaisten tanssien liikkeen artikuloinnissa on muodoista apua. Harjoittelin toisinaan muiden nauraessa ylimääräisistä *chitenge*kankaista muodostetun tektakapuolen kanssa.

Turvallisuuden tunnetta ei luonut edes monisatapäinen poliisijoukko, joiden viinaa virtaavassa vuosijuhlissa viihdytimme seuraavalla keikallamme yleisöä. Tapahtumassa ihmisten eriarvoisuus korostui ja maistoin korruptiota paikallisen käsin. Juhla järjestettiin pidätyltä rikolliselta takavarikoidussa kartanossa, jonka pihalla tanssijoita odotutettiin valmiusasemissa myöhään yöhön ilman luvattua tietoa ja ravitsemusta. Lopulta muzungun pistäessä vauhtia rattaisiin oli tuloksena vain jäänteitä isojen herrojen jäljiltä. Juhlan loputtua odotimme ystäväni kanssa luvattua kyytiämme tyhjässä poliisibussissa, keskellä piki-mustaa yötä. Monen tunnin jälkeen pyysimme takseilla poistuvia viranomaisia auttamaan meitä. Väliinpitämättömyydellään torjuvien katseiden seurauksena jäi vaihtoehdoksemme tarttua ainoaan auttavaan oljenkorteen. Vain hiukan sammaltaen puhuva konstaapeli tarjosi kyytiään, mikä tuntui autuaalta ystävällisyyden eleeltä kaiken koetun jälkeen. Ensimmä-

mäisten ajometrien jälkeen ymmärsimme kuskimme olevan enemmänkin kuin maistissa. Suuntasin ajon aikana autoa useasti ojasta takaisin tielle, pitäen tasaista keskustelua yllä uhkaavan sammumisvaaran takia — kyydistä poistuminen olisi ollut vähintään yhtä vaarallista. Muut viranomaiskokemukseni eivät ikäväkseni muuttaneet suhtautumistani.

Seuraavan ja viimeisen julkisen esiintymiseni tein minulle järjestettyjen 25-vuotis syntymäpäivä- ja jäähyväisjuhlien yhteydessä (Kuva 31). Sambialaiseen kollektiiviseen yhteisöllisyyteen kuulu vilpitön avunanto sitä tarvitsevalle. Kukin osallistuu yhteisöllisten tapahtumien järjestämiseen varallisuutensa mukaisesti. Mikäli järjestäjällä ei itsellään ole riittäviä resursseja, kasataan kokoon niitä tarjoava komitea, niin kävi minunkin tapauksessani (Kuva 31). Suurien juhlien järjestämisessä oli auttavina käsinä niin ”sukulaisiani” kuin minua tuntemattomiakin rahoittajia. Olin tullut matkani määränpäähän — Tilitonse!

Kuva 32. Viihdytämme juhlayleisöämme n. 10 tanssin repertuaarillamme. Lanteille sidottu helmivyö artikuloi ja tehostaa liikkettä omaan kehoon, sekä katsojalle.

Kuva 33. Kuvassa lisäksi vasemmalta oikealle Adrian Chipindi, hänen työtoverinsa sekä Josephine Luundu vastaanotetun grillatun syntymäpäivävuohen kylläisinä.

Piekkarin (2002) mukaan kulttuurivaihdon osapuolet tulisi ottaa mukaan kulttuurivaihtohankkeen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin prosessin kaikissa vaiheissa. Tällä lähestymistavalla on merkittäviä vaikutuksia kulttuurien välisen dialogin edistämässä sekä kolonialistisen trauman parantamisessa se on ensiarvoisen tärkeää. Hankkeita suunniteltaessa tulisi analysoida, miten saadaan aikaan mahdollisimman pienellä panostuksella mahdollisimman suuria intrakulttuurisia vaikutuksia, kuten kulttuurin tunnettuuden lisääntyminen, uudet hankealoitteet, julkisuus, verkostoituminen ja osallistujien voimaantuminen. Myös kulttuurinvaihdon sosiaalisia, kulttuurisia ja taloudellisia seurannaisvaikutuksia olisi

tutkittava ja analysoitava yhdessä eri osapuolten kanssa, sillä kulttuurivaihtohankella saattaa olla myös epäsuotuisia vaikutuksia, se on aina väliintulo (interventio) kulttuurien normaaliin elämänmenoon. Kävimme Adrian Chipindin ja Josephine Luundun kanssa rakentavan palautekeskustelun National Art Councilin maasturin takatilassa, keskellä Lusakan vilkkainta pääkatua. Suljimme yhteistyömme kehän — mutta vain hetkeksi — siihen mistä sen aloitimmekin. Keskustelimme ennako-odotustemme ja pelkojemme toteutumisesta, oppimiskokemuksistamme sekä yhteistyömme jatkosta. Vaihtoni viimeisenä iltana pidimme myös Ms. Luundun, Mr. Samtalin sekä Luvaleheimon Heritage Counselin jäsenten kanssa tapaamisen, jossa keskustelimme kuluneesta neljästä kuukaudesta sekä toiveistamme tulevaisuutta kohtaan. Viimeinen matkani, kohti Lusakan lentokenttää, ritualisoitiin laulun ja tanssin siivittämänä. Chibolyassa viettämäni irtautumisriitin omaisen yön jälkeen minua kuljetettiin avolavalla ympäri tutuksi käyneiden maisemien (Kuva 34). Pojat soittivat rumpuja, itkimme, nauroimme lauloimme ja tanssimme herättäen kaupugin lähtöni. Lusakan vilkkailla kaduilla ihmiset virkamiehistä tietyömiehiin yhtyivät tanssiin ja hyvästelivät vilkuttaen.

Kuva 34. Kunniasaattueeni "vimeisellä matkallani".

Etenin ryhmässä assistentista ja harjoittajasta tanssien harjoittelijaksi ja tullessani takasin joululomalta olinkin keikoilla mukana yhtenä tanssijana. Annettu kunnia oli harkinnalla myönnetty, ei siis tullut toiveideni tai painostukseni myötä, mikä antoi entistä suurempaa arvoa asetelmaan. Minä arvostin ja ehkä juuri siksi minuakin arvostettiin. Vaikka teinkin työharjoittelusopimukseni *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupin* kanssa, koen koko vaihtoaikani yhdeksi työharjoitteluksi. Kenttätyöksi kutsuttu opiskelujaksomme oli minulle sitä sanojen kirjaimellisessa merkityksessä. Koko Lusakan taiteellinen kenttä, tapaamani ihmiset ja toteuttamani toimet antoivat kirjavia kokemuksia ennenkaikkea minulle, mutta myös kanssani työskennelleille. Yhdistin monia luovia tahoja toisiinsa saamieni kontaktien pohjalta ja tähänastisten kertomusteni ohella oli tuloksina levytyssopimuksia, dokumentointeja, projektien alkua ja ennen kaikkea kulttuurien vaihtoa. Näin miten nykytanssin siemen (Kuvat 36–38) alkoi itää täysin uudella ennen koskemattomalla maaperällä, miten klovnerian punanenät (Kuva 39) haistoivat ensimmäistä kertaa Lusakan ilmaa ja ryhmä tanssijoita näki toisensa uusin silmin elämänkaariinsa tutustuttuaan (Kuvat 40, 41). Sain paljon ja ennenkaikkea mikä tuntui tärkeältä, koin saaneeni antaa paljon.

Piekkarin (2002) mukaan osallistava näkökulma ja voimaannuttaminen voi toteutua kulttuurivaihtohankkeiden ja muiden kulttuurihankkeiden ”arkisissa” vuorovaikutustilanteissa. Osallistavassa kulttuurityössä käynnistäjä liikkuu mitä moninaisimmissa sosiaalisissa rooleissa. Jokainen näistä rooleista antaa käynnistäjälle tarkastelukulman yhteisöön. Tunnistan vaihto-ohjelmani aikana olleeni ainakin seuraavissa sosiaalisissa rooleissa:

Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Group:

Tanssija, opettaja, teatteri-ilmaisun ohjaaja, harjoittaja, työhyvinvointikuraattori, assistentti, manageri, tuottaja, dokumentoija, perinnetutkija, innostaja, ystävä, turisti, tutkija, suomalainen, kehittäjä.

Muut roolini vaihto-ohjelman aikana:

Teatteriohjaaja, nykytanssin opettaja, koreografi, esiintymiskonsultti, kehitystyöntekijä, Sambian yliopiston elokuvafestivaalien valitsijaraatilainen.

Kuva 35. Barefeet – katulasten organisaation järjestämällä yli viiden sadan orpolapsen festivaalilla oli lasten energia ja ilo sanoinkuvaamatonta. 18.10.2008.

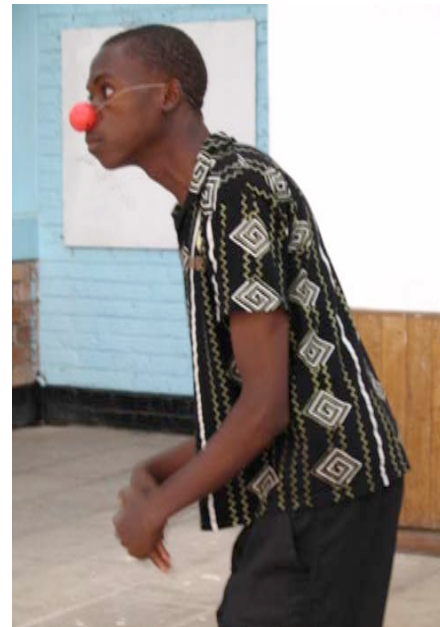
(Kuv. Marianne Arpiainen)

Kuva 36. Nykytanssi- ja teatterin soveltavat menetelmät työpaja Barefeetin entisille katulapsille, nykyisille ohjaajille. 30–31.1.2009. Ohjaajat tutustuvat kontakti-improvisaation perusteisiin. Taustalla traditionaalisen musiikin nuorison suosioon takaisin nostattanut tähtimusiikko Matthew Tembo.

Kuva 37.(yllä), 38.(alla) Onnistumisen riemun ja hurjan kehityksen kautta syntyi ryhmälle idea hyödyntää opittua tulevassa tilausesityksessään. Uuden välineen esitykselliseen muotoon soveltamisongelman myötä kutsuttiin minut apuun, jonka seurauksena ohjasin Barefeet: lle teoksen Lusaka, Playhouseen 10–11.2.2009, näytökset 13–14.2.2009.

Kuva 39. Klovneriatyöpaja Actors Academyn eloku vanäyttelijöille ja -ohjaajille 15–16.11.2008.

Seuraavassa näytökset ja dokumentoinnit joissa esiinnyin matkani aikana:

Hotel Intercontinental, Dinner for Gouverment visitors from China, 15.1.2009

Parliament House, Opening Day for the New Parliament and President, 16.1.2009

Police Officers Annual party 23.1.2009

Birthday and ferewell party 20.2.2009

Zambian Sunday Post, 18.1.2009

Zambian News, 18.1.2009

Zambian Times/Internet magazine

[Verkodokumentti] <<http://www.lusakatimes.com/?p=7446>>

4.5 Työpaja *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupille*

Räätälöin Ms. Luundun toiveesta tanssijakollegoilleni draaman osallistavia ja yhteisöllisiä menetelmiä hyväksikäyttäen ryhmän toimivuutta ja yksilön motivoituneisuutta edesauttavan työpajan. Osallistavan työpajan tavoitteena on auttaa ryhmää omien elinolojen ja niihin liittyvien ongelmien tutkimisessa ja yhteisöllisten ratkaisujen kehittämisessä sekä edesauttaa positiiviseen yhteiskunnalliseen muutokseen, jonka toimintastrategiat ja tavoitteet määrittelee, suunnittelee ja toteuttaa toiminnan kohteena oleva ihmisryhmä itse. (Piekkari 2002, 31.) Yhteisöllisten menetelmien kautta yhteisön jäseniä rohkaistaan työskentelemään motivoituneemmin yhdessä. Yhteistoiminnallisella tekemisellä on ryhmäläisiä voimaannuttavia ja sitä kautta ryhmätoimintaa kehittäviä vaikutuksia. Voimaantumisen on mahdollista teatteri-ilmaisun ohjaajan luomassa toiminnallisessa keskustelussa, jossa ohjatusti mahdollistetaan erilaisten näkökulmien esiin tuominen ja tasavertainen argumentointi. Yhteisöä koossa pitävää voimaa, yhteenkuuluvuutta ja sitoutumista voidaan kuvata esimerkiksi sanalla ryhmähenki.

Tanssiryhmän sisällä vallitsi erilaisia jännitteitä, jotka purkaantuessaan hidastivat ja vaikeuttivat yhteistä toimintaa. Keskeisimmäksi ongelmaksi koin taustojen erilaisuuksien tuntemattomuudesta kumpuavat toisiaan loukkaavat toimintatavat sekä erilaisista motiiveista

ryhmään sitoutumisen. Heimojuurien, sukulaisuus-suhteiden ja lahjakkuuden läpi katsottuna oli ryhmä hyvin heterogeeninen. Ryhmän tavoitteena oli harjoitella aikataulutetun viikko-ohjelman mukaisesti repertuaariaan päivittäin sekä esiintyä useasti kuussa. Myös ilmaisten asuintilojen ja esiintymisvaatteiden huolto kuului yhteisvastuun piiriin. Kaikille ammattimainen rytmi ei sopinut ja hiljainen vastaanhangoittelu esiintyi muun muassa ilmoittamattomina poissaoloina, apeutena, omatoimisuuden puutteena, harjoitusten aikana tupakoimisena tai humaltuneena olemisena. Myös esiintymistilanteiden absolutismi tuotti joillekin janoisille hankaluuksia.

Saimme lainaksi Chibolyan poliisilaitokselta huoneen, jonka rituaalin omaisesti tyhensimme, aloittaaksemme työpajamme symbolisesti puhtaasta tilasta. Sambialaisille tunnusomaisen kiireettömyden seurauksena aloitimme yllätyksekseni ajoissa, vain kaksi tuntia myöhässä. Kävimme yhteisesti läpi asian, jonka ympärille olimme kokoontuneet sekä työpajan rakenteen. Kerroin, että tarkoitukseni oli hyödyntää ammattitaitoani ryhmämme auttamiseen ja hyvinvoinnin edistämiseen, ei opettamiseen ja torumiseen. Sovimme että englanninkielentaitoiset toimisivat siltana minun ja vain luvalea puhuvien välillä. Olimme toiveestani ilman ryhmän ohjaajia, jotta auktoriteetinpelko ei olisi avautumisen esteenä.

Aloitin ryhmäyttämällä tanssijoita liikunnallisoin keinoin. Harjoitteiden tavoitteina oli löytää yhteinen ajoituksentaju, kehittyä toistensa kuuntelijoina sekä saada yhteisiä onnistumisen kokemuksia ja ennen kaikkea pitää hauskaa. Ryhmähengen herättelyn jälkeen suunnasimme eräänlaisella *bridge*-harjoitteella kohti ryhmän sisäisiä ongelmia, syihin ja seurauksiin. Esitin erilaisia ryhmää koskevia väittämiä, joiden mukaan jokaisen tuli sijoittua suhteessa huoneen päästä päähän liidulla piirtämäni mielipidejanaan. Mikäli oli väittämän kanssa samaa mieltä, asettui kyllä päähän ja päinvastoin. Onnistuimme syventymään oikeiden ongelmien äärelle ja löysimme yhdessä suurimmat konfliktien aiheuttajat. Saatoin tanssijat tilaan, jossa he ensikertaa keskustelivat todellisista tunteistaan avautuen. Tärkeämpää, kuin minun ymmärtää kaikki tulkittuna oli heidän välilleen avautunut keskusteluyhteys. Jatkoimme yhdessä löydettyjä ajatuksia luoden sujuvampaa ryhmätoimintaa edesauttavat säännöt, jotka tosin katosivat seinältä vain viikkoa myöhemmin siivouksen yhteydessä. Uudenlaisten toiminta- tai ajattelutapojen juurruttaminen ei käy Sambiassa hetkessä. Toivon kuitenkin jättäneeni heihin jonkinlaisen avarakatseisuuden siemenen.

Työpajan toisella puoliskolla tutustuimme toistemme elämäntarinaan, luoden paperille omien tärkeiden elämänvaiheidemme janan (ks. Harjoite 1). Lukutaitoiset kirjoittivat ja loput kuvittivat symbolein. Tilassa olleen liitutaulun avustuksella opettelimme myös yhdessä vuosilukujen oikeinkirjoitusta. Esittelyiden aikana valkeni syitä moniin käyttäytymismalleihin sekä kasvutarinoiden rankkoja yhtäläisyyksiä, kuten useimpien vanhemmat olivat kuolleet heidän ollessaan pieniä. Ontumisesta kiusattu poika ei ollut koskaan maininnut vammansa syyksi virtahevon kanssa käymäänsä elämän ja kuoleman taistelua tai toinen motiiviaan olla mukana ryhmässä vain ajokortin rahoitus-syistä. Suurimmaksi yhtäläisyydeksi nousi ryhmän nimen ymmärtämättömyys. *Cultural Dance Groupin* toiminnan selittäminen tuotti vaikeuksia. Kulttuuri sanana oli heille täysin vieras, joten listasimme asioita jotka yleisesti luettaisiin kulttuuriin kuuluviksi. Opetin heille myös mitä kulttuuriperimä ja perinnetietous tarkoittavat sekä mikä merkitys heillä sen jakajina on. Annoin myös tehtäväksi kirjoittaa/kirjoituttaa itselleen vuoden päästä avattavan kirjeen, johon tuli listata asioita joita haluaisi kuluvana aikana saavuttaa. Seuraavassa kuvia työpajasta ja harjoitteita, joiden kautta lukija voi itse pohtia tai ohjata ryhmänsä pelaamaan omaa elämäänsä sekä suhdetaan ja ymmärtämystään koskien rituaaleja, yhteisöllisyyttä, perinteitä ja kulttuuria.

Kuva 40. Työpajan ohjeet kääntyvät kielitaitoisten avustuksella englannista luvaleksi.

Kuva 41. *Likumbi Lya Mize* -tanssijan oma elämäntarini tulostuu paperille työpajassa, Chibolyan poliisilaitoksen lattialla.

Harjoite 1: Elämänkaarjana.

Piirrä pitkälle paperille jana, joka alkaa syntymästäsi ja päättyy tähän päivään. Loppuun voit jättää tilaa esim. viisivuotissuunitelmillesi. Numeroi ja jaa jana ikä ja/tai vuosiluvuittain ja merkitse kirjoittaen ja/tai piirtäen janelle kaikki sinulle merkittävimmät tapahtumat. Voit myös pohtia mitkä vaiheet ovat olleet henkilökohtaisia siirtymäriittejäsi ja tunnistaatko niiden liminaalivaiheet. Piirrä lopuksi värikynällä tunnekäyrä lävistämään elämänjanasi, niin että käyrä on korkeimmillaan ilon ja onnistumisten kokemusten kohdalla ja päinvastoin.

Harjoite 2: Mihin yhteisöihin kuulun?

Piirrä paperin keskelle itsesi ja ympärille rinkejä, yhteisöjä mihin kuulut. Merkitse lähimmäksi itseäsi sinulle merkittävimmät ja pienimmät yhteisöt esim. perhe-, ystäväpiiri-, taloyhtiö-, koulu-, työ-, harrastusyhteisöt jne.

Harjoite 3: Mitä kulttuureja edustan?

Piirrä paperin keskelle itsesi ja ympärille rinkejä, kulttuureja mitä edustat. Merkitse lähimmäksi itseäsi sinulle merkittävimmät ja tiiviimmät ja kauemmaksi laajemmat kulttuurit. Saman voit toteuttaa myös kirjoittamalla löydöksesi post-it -lapuille ja siirrellä niitä suhteessa itseesi. Huom! Yhteisön sisällä voi olla lukuisia eri kulttuureita.

Harjoite 4: Suomalaiset riitit, rituaalit ja perinteet.

Pohdi tai keskustele pienryhmittäin millaisia perinteitä ja riittejä suomalaisessa kulttuurissamme on ja mikä merkitys niillä on yksilölle ja yhteisölle? Mihin rituaaleihin olet itse osallistunut ja oletko ollut mukana ritualisoimassa jotain arkipäiväistä tekoa?

Harjoite 5: Siirtymäriitit ja ritualisointi.

Pohdi minkälaisia henkisiä eväitä yhteiskuntamme antaa yksilön eri ikäkausille esimerkiksi aikuisuuteen, vanhemmuuteen tai isovanhemmuuteen liittyen? Miten esimerkiksi tasavuosiin liittyvä kriisiytyminen voitaisiin välttää ja edesauttaa vanhenemisen hyväksyminen, vai onko se edes tarpeellista? Mitä muita mielestäsi tärkeitä siirtymäriiteiksi ritualisoitavia ikäkausia tai sosiaalisessa statuksessa tapahtuvia muutoskohtia voisi olla? Suunnittele yksin tai ryhmässä ihmisen elämänkaareen liittyvä siirtymäriitti tai pohdi miten jotain jo olevaa riittiä voisi uudistaa, voimistaa ja parantaa tarkoituksenmukaisemmaksi.

5 SUOMALAISUUDEN POHDINNASTA TULEVAISUUDEN NÄKYMIIN

Afrikka on kuin virta, jota vastaan länsimaalaisen on turha yrittää pyristellä. Luontaiset selviytymismekanismimme lyövät Afrikan ajattomuudessa vain kapuloita rattaisiin. Kaikessa järjettömyydessä ja omassa loogisessa epäjärjestelmättömyydessään, vie se Lapin hulluuden lailla mukanaan, mikäli antaa itselleen siihen mahdollisuuden. On osattava luopua, heittäytyä ja luoda uusia kulttuurisidonnaisia selviytymiskeinoja. Aktiiviselle ajankäyttäjälle ottaa voimille asettautua aikaa tuntemattomien rytmiiin tai sanottakoon paremmin oman afrikkalaisen aikakäsityksen tuntevien, mikä ei sinänsä merkitse kenellekkään yhtään mitään. Asian voi hoitaa huomennakin, minkä ymmärtäminen ei ole helppoa, mutta saattaa rentouttaa kummasti kroonisesta hartiajäykkyydestä kärsivää suorittajaa. Pysyessään kaiken aikaa aikataulussa ei jää aikaa elämän ihmettelemiseen sekä läsnä- ja yhdessäoloon — aikamme jakamiseen sitä tarvitseville. Meillä perhettä rakennetaan hyvin toisesta päästä, individualismimme kumotessa perinteiset laajennetun perheen arvot. Yhteisöllisyys, missä kaikki ovat siskoja, veljiä, äitejä ja isiä toisilleen, sukulaisuussuhteistaan huolimatta, antaa länsimaiselle oman elämänsä herralle pohdittavaa.

Kulttuurishokki on Salmisen (2008, 64) mukaan liian kapea termi kattamaan kaikkia ulkomailla yllättäviä sopeutumiseen, asettumiseen ja yksinäisyyteen liittyviä tunteita. Kulttuurishokki voi ilmetä monin tavoin muun muassa aiheuttamalla omien arvojen kyseenalaistamista tai arvotyhjiön ja siitä aiheutuvaa epäsuotuisaa käyttäytymistä. Koin moraalisesti haastavaksi elää sellaisessa elintasossa mihin ei suomalaisella köyhäksi lukeutuvalla opiskelijalla normaalisti olisi varaa, käsin kosketeltavan köyhyyden ollessa samanaikaisesti kaikessa läsnä. Epätasa-arvoisen aseman ristiriitaisuus aiheutti minussa huonoa omaatuntoa ja ärsyyntymistä, paikallisissa paremman elämän toivoa. Valkoisen vierailijan oletetaan auttavan rahallisesti ja katsotaan piheydeksi mikäli tämä ei halua antaa sambialaisille töitä, toisin sanoen palkata palvelijaa töihin, jotka suorittaisi normaalisti arkisina kotitöinä. Hetken apu ei kuitenkaan tue pitkäjänteistä kehitystä. "Useimmat ajattelevat tulevansa Afrikkaan auttamaan köyhiä, mutta turhautuvat pian kun ymmärtävät, etteivät voi tehdä oikeastaan mitään" (Salminen, 2008, 28). Vaikken pystynytkään pelastamaan lapsia kaduilta tai

tuomaan miestä länsimaiseen pelastuksen paratiisiin onnistuin kuitenkin antamaan mahdollisuuden yhdelle perheelle, joka kulkeutui matkatavaroissani luvattuun kerrostaloon, yksööni Keravalle. Sinnikäs saksantorakkakanta, muiden sambialaisten pienhyönteisten kanssa, valloitti hiljaisesti kotiani saavuttuani Suomeen. Lukuisten myrkytysyritysten jälkeen annoin lopulta näillekin sambialaisille myöten muuttaen nöyrästi pois kodistani.

Myös sukupuolten välisen valta-aseman erilaisuuteen oli vaikeaa suhtautua. Suurta pyörää on mahdoton yrittää pyörittää yksin vastakkaiseen suuntaan, joten hellitin otettani ja aloin sujuttaa itseäni asenteeseen, maassa maan tavalla. Ymmärtämys kulttuurirakenteesta ja taustoista asenteiden takana auttoi oman kiehumispisteeni alenemiseen. Turhautumisen peittäminen kävi toisinaan liian raskaaksi. Toin myös esille kulttuurimme eroavaisuuksia ja erilaisia näkökantoja — vaihtoehtoisia yhteiskuntarakennemalleja, joita kuunneltiin suurella kunnioittavalla kiinnostuksella. Minun ymmärrettiin tulevan erilaisista oloista ja koin siksi olevani myös tervetullut näyttämään vaihtoehtoisia tapoja toimia, tarkoitukseni pikemminkin maailmankatsomuksen avartaminen, kuin muuttaminen. Olemalla rehellisesti oma itseni — katsomalla silmiin ja puhuttelemalla vanhempiani — ansaitsin paikkani ryhmässä. Mielipiteilläni oli merkitystä ja koin saavani nauttia ryhmän kunnioitusta ja luottamusta, etenkin vanhimpien. Läsnäolollani koettiin olevan positiivinen vaikutus yhteisöön.

Opinnäytteeni tulostumista esti matkan päätyttyä jälkikäteen vahvana kieltämisenä ilmenyt kulttuurishokki ja kokemuksen ylivoimaisuuden tunne. Siirtyminen ja kiinnittyminen takaisin lähtöpisteeseen aiheutti vuoden päiviksi kokemusteni maton alle lakaisua. Matkakokemuksiini perustuva uusi teto suodattuu väistämättä länsimaisen kulttuurisidonnaisuuden kautta. Koin pelkoa väärin ymmärrettyjen asioiden levittämisestä ja sitä kautta kulttuuriperinnön tarvelemisestä. Astuin uskalluksen kynnyksen yli ryhtyessäni kirjoittamaan kokemistani asioista, jotka ovat kulttuurin sisäisiä tabuja. *Likumbi Lya Mize* -seremoniaa koskien on olemassa muutaman aihetta sivuavan kirjan lisäksi yksittäisiä tutkimuksia ja kirjoituksia. Paikallisten kirjoitusten saaminen oli muzungulle lähes mahdoton tehtävä. Lupa edesmenneen ystäväni Professori Mtongan tutkimuksiin ei auennut, tosin sambialaiseen tapaan sitä ei ilmaistu suoraan, vaan kuukausien kiertelyn jälkeen aloin ymmärtää mistä oli kyse. Onnistuin saamaan suurimman osan tutkimusmateriaalistani haastatteleamalla, joka sekä tuotti aluksi hankaluuksia, englantia kun ei ollut äidinkieleni, eikä kaikkea ollut edes

mahdollista kääntää. Kommunikointi ja siihen liittyvät ongelmat, vastaamatta jääneet kysymykset, kielimuuri, sukupuoli, ikä sekä kulttuuriemme väliset eroavaisuudet olivat suuria haasteita tiedonkeruun ja ymmärryksen saavuttamisessa (Kuva 42). Observoimalla ja imitoimalla muita opin monia tapoja toimia kulttuuria ja sen sisäistä hierarkiaa kunnioittaen. Alussa tekemäni etiketti- ja kunnioittavuussääntöjä koskevat virheet annettiin minulle kohteliaasti anteeksi. Moukkamaisuuteni tulkittiin onnekseni tietämättömyydeksi ja askel askeleelta opin oikeat tavat toimia — kysyvä ei tieltä eksy. Uusien tapojen luonteva adaptoiminen otti aikaa, jonka jälkeen ne alkoivatkin tulla jo selkärangasta. Ymmärtäen taustoja on huomattavasti helpompaa kunnioittaa asioita aidosti.

Kuva 42. Kuvassa informanttini Mr. Samutala ja Mr. Chipoya Chibolyan compoundingissa.

Kuva 43. Haen syntymäpäiväjuhlien lomassa tarkennusta aijemmin saamiini tietoihin, koskien *Likumbi Lya Mizeä*. Sambialaisiin tapoihin kuuluu vaihtaa ennen keskustelua muodolliset kuulumiset sekä miehen tulisi pitäytyä kättelystä, ellei nainen toisin ilmaise.

Koin informanttieni (Kuvat 5, 42—43) haastatteluissa haasteeksi sen, miten kysyä jotain sellaista mistä ei tiedä ettei tiedä ja miten jäsentää tietoa edes itselleen ymmärrettävään muotoon, kun omasta kulttuurista ei löydy yhtäläisyyttä tai kiinnityskohtaa. Turnerin (2007, 24) sanoin: "On aivan eri asia havainnoida ihmisten rituaaleissa esittämiä tyyliä liikesarjoja ja heidän laulamiaan käsittämättömiä lauluja kuin päästä riittävään selvyyteen siitä, mitä nuo liikkeet ja laulut merkitsevät heille." Vasta oivaltaessaan kuinka merkityksellisiä rituaalit ovat tutkittavalle kansalle alkaa havaitsemaan monia sellaisia osa-alueita kylien kulttuureissa, joita ei ole aikaisemmin pystynyt näkemään. "Rituaalit pitävät sisällään paljon

enemmän, kuin silmin on havaittavissa” (Turner 2007, 33). Muut tanssijat tiedostivat sisäsyntyisesti sekä initiaationsa kautta rituaalisten elementtien ilmaisulliset ja symboliset funktiot, jotka kiinnittyvät niin syväälle kulttuuriin ettei muutamilla haastatteluilla pääse niihin käsiksi. Ymmärtäessäni hallitsemani fyysisen liikekielen henkisen puolen tuntemattomuuden tajusin etten voikkaan käyttää oppimaani materiaalia opetuksellisessa muodossa kuten ajattelin, ainakaan vielä. Arvostukseni kyseistä kulttuuria kohtaan ei salli minun tehdä afrikkalaisista tansseista vain liikuntamuotoa.

Upotessani syvemmälle aiheeseen aloin tunnistaa kulttuurisia vastaavuuksiamme ja ennen kaikkea vastaavuuksien kaipuuta, puutostautia. Matka yhteisölliseen Sambiaan avasi padot omaa kulttuuriamme pohtivien kysymysten tulvalle. Mitä vastaavat riitit ja symbolit ovat meidän yhteiskunnassamme ja mikä on teatteri-ilmaisun ohjaajan paikka perimätiedon kullussa? Kolmas maailma, jota itse nimitän matkani seuraumuksena ensimmäiseksi maailmaksi, noudattaa arvoja, joita myös meidän tulisi tarkastella omassa elämässämme. Tuuleeko onni itsensä toteuttamisesta ja maailman rajattomuudesta — eteenpäin pyrkimisestä vain taivas kattona? Antaako juuriemme tuntemus vastauksia siitä, kuka oikein olemme tässä maailman kaikkeudessa ja mikä on tarkoituksemme? Uskon jokaisen jossain elämänvaiheessa palaavan juurilleen ja pysähtyvän miettimään mistä aineksista hänet on muovattu — viimeistään eläkepäivillään sukututkimus uutena harrastuksenaan. Mitkä ovat juureni ja mihin saakka menneisyyttäni minun tulee kurkistaa ollakseni tietoinen niistä? Kuinka paljon vastakkaisessa kupissa painaa se mitä minusta tulee ja miten kirjoitan itseni historianlehdille? Voiko ymmärtää missä on ennenkuin tietää mitä muualla on? Matka toiseen kulttuuriin avaa näkemään uusia puolia omasta kulttuurista. Kokemani tuloksena voin muun opitun ohella todeta oman suomalaisuuskäsitteeni ja eurooppalaisen identiteettini vahvistuneen sekä saaneeni uusia pedagogisia välineitä ja ymmärrystä erilaisuudesta. Olin lähtiessäni keravalainen, palatessani Luvaleheimon jäseneksi arvoitettu.

Länsimaisessa ja afrikkalaisessa kulttuurissa voi nähdä monia vastakkainasetteluja. Minkä kehitys on tuonut, on se myös toisesta päästä vienyt. Teknologian ja viestintämekanismien kehitys murentaa paradoksin yhtaikaisesti sosiaalista kanssakäymistämme ja perinteisiä tiedonkulunreittejä. Toisaalta internet on myös elävöittänyt 2000-luvun politiikkaa ruohonjuuritasoa aktivoimalla. Tällainen vuorovaikutus osoittaa sitä, kuinka ihmiset inhimillistävät

teknologian, eikä teknologia siis tee ihmisistä epäinhimillisempiä. (Edith Turner 2007, 13.) Tarinankerrontaperinne, riitit ja rituaalit muuntuvat ja väistyvät uusien alta. Koen ihmisillä kuitenkin olevan perustavanlaatuista kaipuuta siirtymäriiteille ja initiaatiolle. Mikäli yhteiskuntamme ei niitä tarjoa, ajaa nuorelle asetettu epäselkeä paikka ja rooli heidät etsimään niitä anarkisesti itse, uhmaten samalla yksilöön vaikuttavia valtaelimiä; vanhempia ja pahimmassa tapauksessa yhteisön hyväksymiä normeja ja lakeja. Lapsuuden ja aikuisuuden kynnyksellä oman identiteetin löytäminen voi olla kovinkin haastavaa. Sitä etsitään niittien, lävistysten ja erilaisten asu- ja aatekokeilujen kautta.

Onko individualistinen yhteiskuntamme kenties ajanut yksilön itse valmistamaan siirtymäriittinsä? Analysoidessani omaa nuoruuttani 14: sta ja 18: sta ikävuoden välillä tunnistan teoistani selkeitä initiaation tarpeita. Itse itselle aiheutetut tulikokeet; testit omasta rohkeudesta napa ja kielilävistyksillä, seikkailun- ja jännityksenhakuisuus vaellusretkillä erämaassa, suunnitelmat armeijaan liittymisestä ja ensimmäiset itsenäiset ulkomaanmatkat vapauttivat, kasvattivat ja voimaannuttivat irtaannuttaen auktoriteeteista niiden uhmaaminen olematta kuitenkaan itseistarkoituksena. Ääriolosuhteissa kerätyt tiedot omista selviytymismekanismeista loivat kypsyyden- ja aikuisuudentunnetta. Kasvatukseni ollessa hyvin sallivaa ja erilaisuuteen kannustavaa, riitti kun ylitti omia rajojaan.

Missä ja milloin suomalainen nuori oppii kaikki initiaatioleireillä opittavat asiat? Yhteiskuntaoppia, terveystietoa, kavereita ja vanhempien satunnaista tukea lukuunottamatta on nuori omillaan aikuisuuden kynnyksellä. On haasteellista astua aikuisuuteen, ellei perhe — yhteiskunnan pienin rakenteellinen osa — suhtaudu kasvavaan nuoreen aikuistumista tuken. Herkässä iässä olevalta keskivertonuorelta vaaditaan paljon rohkeutta ja häpeän kynnyksen ylittämistä selvittäessä kypsymisen mukana tuomia kommervenkkejä. Nykyajan suurimmassa tiedonlähteessä internetissä voi anonyymisti esittää mieltä askarruttavia kysymyksiä sekä löytää vastauksia tuhansilta tietoa käsitteleviltä sivuilta. Erilaisilta netti-foorumeilta löytyy arkaluontoisimpiinkin kysymyksiin vastaaja; asiantuntija tai useimmissa tapauksissa mattimeikäläinen — yhteisön toinen jäsen. Netissä kuka vaan voi vastata mistä päin maailmaa ja millä identiteetillä tahansa. Kontaktin luotettavuudesta ei ole takeita. Mielestäni itsenäinen tiedonkeruu ja helposti löytyvät vastaukset eivät kuitenkaan korvaa vanhemman ja viisaamman mentorin läsnäoloa.

Sosiaalisessa kanssakäymisessä tapahtuneessa vuorovaikutuksessa kulkeutuu puhutun tiedon lisäksi myös paljon henkilöiden omaa niin kutsuttua hiljaista tietoa, mitä ei kirjoittaen voi sanallistaa. Oikea kontakti juurruttaa yhteisöllistä identiteettiämme kokiessamme olemamme samanlaisia tai erilaisia. Vierasta kulttuuria ei voi oppia olematta ja elämättä oikeassa kontaktissa kulttuurissa elävien kanssa. Näkemisen ja kokemisen kautta opittu hiljainen tieto kertoo enemmän kuin tietokirjan tuhat sanaa. Näen toiminnallisten- ja osallistavien-, eli soveltavien draamametodien olevan paikallaan tällaista tiedonvaihdonfoorumia ajatellen. Teatteri-ilmaisun ohjaajalla on oikeanlaisia työkaluja auttaa kysyjää ja vastaajaa kohtaamaan reaali maailmassa. Ongelmaksi muodostuu enään konteksti ja motivointikysymykset. Minkä organisaation tai jo olevan rakenteen puitteissa tämänlaista kohtaamista olisi mahdollista järjestää ja miten motivoida ja ohjata nuoret oma-aloitteisesti löytämään tiensä foorumin ääreen? Nuorisotyö toimii fiksusti liikkeudessaan sinne missä nuoret ovat, tässä tapauksessa internettiin, mutta miten kannustaa ja motivoida samalla aitoihin kohtaamisiin ja luoda täten enemmän tilaa draamakasvatukselle?

Yhteisöllä on myös vastuu nuoren aikuistumisesta. Äänioikeudella, yhtenä yhteiskuntamme suurimpana tasavertaisuuden tunnustuksena, osoitetaan ketkä saavat päättää institutionaalisen yhteisömme asioista. Voiko siirtymäriitin liminaaltilassa koettavan *communitak-sen* kaltaista voimaantumista saavuttaa ilman yhteisössään huomioiduksi tulemistä, äänensä kuuluviin saamista, tasavertaisuudentunnetta sekä sitä kautta kasvavaa ja vahvistuvaa itseluottamusta ja identiteettiä? Tällä hetkellä yhteiskuntamme tunnustaa nuoren siirtymisen aikuisuuteen vasta 18-vuotiaana, mikä on 2–10 vuotta myöhemmin kuin tutustumassani Afrikan yhteisössä. Missä ja milloin meillä ollaan aikuisuuden kynnyksellä? Erik-sen (2004, 94) ehdottaa, että modernissa yhteiskunnassa vallitseva pitkittynyt nuoruuskin voitaisiin nähdä siirtymäriittinä. Vanhemmuuden tuoma vastuu jouduttaa ja edesauttaa aikuistumista. Milloin lapsettomat aikuistuvat ja mitä aikuisuus oikeastaan on? Pojille alun-perin luotsattu armeija on kautta aikojen toiminut yhteiskuntamme initiaatioleirinä — siellä pojista on tehty miehiä. Naisten armeijaan pääsyn myötä voidaankin miettiä onko armeija säilyttänyt asemansa? Entä tuleeko tytöistä siellä naisia? Kristillinen rippikoulu on myös menettänyt merkitystään yhteiskuntamme siirtymäriittinä. Koenkin meiltä puuttuvan sel-keän aikuisuuteen siirtymisrituaalin. Jos riisutaan pois uskontokunnat ja kulttuurit, onko olemassa puhtaasti ihmisyydestä kumpuavia inhimillisiä tarpeita vältämättömien elintoimin-

tojemme rinnalle? Tulisiko Konfirmaatio- ja Prometheusleirien rinnalle tarjota initiaatioleirin mahdollisuus? Luoda afrikkalaisen mallin mukainen konsepti länsimaisin keinoin ja -sisällöin — ritualisoida yksi elämänvaihe kompaktimpaan muotoon, luoden epäselvästä teini-identiteetistä selkeä siirtymä aikuisuuden puolelle. Voi myös pohtia missä määrin sille on yhteiskuntarakenteessamme tarvetta ja onko meidän edes syytä jäljitellä jonkin aivan toisenlaisen kulttuuritaustan omaavan kansan tapoja? Onko sellainen aidosti edes mahdollista vai olisiko silloin kyse kenties ajautumisesta takaisin juurillemme? Verhelstin (1993) mukaan kehitysyhteistyötä ei pidäkkään nähdä yksisuuntaisena toimintana, vaan vuorovaikutuksena, jossa etsitään uutta suuntaa myös länsimaiden kehitykselle.

Matkallani Sambiaan minulle aukesivat portit afrikkalaisten seremonioiden, traditioiden, initiaation, yhteisöllisyyden, merkitysten ja symboliikan salaiseen maailmaan. Pääsin sisälle johonkin sellaiseen, mihin länsimaisella ja etenkin naisella ei normaalisti ole pääsyä. Tarkoitukseni on palata Sambiaan ja osallistua *Likumbi Lya Mize* –seremoniaan muuntuvan kulttuurisen luonnonvaran tallentavana tutkijana ja kenties jatkaa suomalaisen initiaatiotuaalin kehittämistä, tutkimista ja löytää vastauksia kysymyksiini koulutukseni antamilla välineillä. Myös oppimani materiaalin työstäminen opetukselliseen muotoon jatkuu. Aion jatkaa yhteistyötä *Likumbi Lya Mize, Chibolya Cultural Dance Groupin* kanssa sekä ideaalitalanteessa tuoda heitä myös Suomeen esiintymään. Opinnäytetyöni on jatkumoa sambiaassa aloittamalleni kulttuurisen perinnön jakamiselle ja tallentamiselle sekä kiitollisuuden ja kunnian osoitus professori Mapopa Mtongan elämäntyölle. Tutkimustyöni yhteisöllisten rituaalien juurilla jatkuu, sillä vasta kuljettuaan symbolien polun loppuun tuntemattomasta tunnettuun, voidaan katsoa taaksepäin ja ymmärtää tuo ketju kokonaisuudessaan (Turner 2007, 40).

HAASTATELTAVAT

Luundu, Josephine Chipango 2008—2009. Matron/ Director of Likumbi Lya Mize Chibolya Cultural Dance Group, Matron and secretary of Likumbi Lya Mize Provincial committee/ Cultural Department. Haastattelut: 6.11.2008—27.2.2009 (tekijän hallussa).

Samutala, Samuel 2008—2009. Patron of Likumbi Lya Mize Chibolya Cultural Dance Group, Patron and Treasurer of Likumbi Lya Mize Provincial committee/ Cultural Department. Haastattelut: 6.11.2008—27.2.2009 (tekijän hallussa).

Chipoya, Doubt 2008—2009. Patron of Likumbi Lya Mize Chibolya Cultural Dance Group, Patron and Chairperson of Likumbi Lya Mize Provincial committee/ Cultural Department. Haastattelut: 6.11.2008—27.2.2009 (tekijän hallussa).

Chipango, Muzala 2009. Luvaleheimolainen. Haastattelu: 17.2.2009. (tekijän hallussa).

LÄHTEET

Alitolppa-Niitamo, Anne 1993. Kun kulttuurit kohtaavat. Keuruu: Otava.

Anttonen, Veikko 1998—2001. Liminaali. Perinteentutkimuksen terminologiaa 1998-2001. Helsingin yliopisto. Folkloristiikka. [Verkkodokumentti]
<<http://www.helsinki.fi/folkloristiikka/opiskelu/terminologia.htm#liminaali>>
(luettu 9.3.2010).

Aro, Laura 1999. Identiteetti ja perinne. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.

Backman, Idalotta 2003. Sharing with more than performing for, reflections on an artistic inquiry for a licentiate exam. Licensiaattityö. Helsinki: Teak.

- Dunderberg, Ismo & Utriainen, Terhi & Heinimäki, Jaakko & Suokko, Eija & Tuovinen, Riitta 2005. Pyhän piirit, lukion uskonto osa 1. Helsinki: Otava.
- Eriksen, Thomas Hylland 2004. Toista maata? Johdatus antropologiaan. Tampere: Gaudeamus kirja. Oy Yliopistokustannus University Press Finland Ltd.
- Ervamaa Tomi & Piekkari, Jouni 1994. Sambia sinisin silmin. Helsinki: Kehitysyhteistyön palvelukeskus.
- Guhrs, Tamara & Kapwepwe, Mulenga (toim.), Prof. Mtonga, Mapopa & Mbikusita-Lewanita, Akashambatwa & Ngalande, Matiya & Kapinga Smogy, Isaac & Guhrs, Miranda & Chikuta, Joseph. Ceremony, Celebrating Zambia's Cultural Heritage, (vuosilukua ei saatavilla) Published by Celtel Zambia PLC and Seka.
- Happonen, Marjo 2005. Matkalla yhteisöllisyyteen, Näköaloja koulutuksen ja etnisyyden maisemiin. Korkeakouluharjoittelija, Opetushallitus, Ammatillisen koulutuksen linja, Ohjaus- ja menetelmäyksikkö
<<http://cmap.edu.fi/servlet/SBReadResourceServlet?rid=1GGPP2V7H-1L17MJ4-KRG>>.
- Hartikainen, Erkki 2008. Peruskoulunelämänkatsomustieto7, Siveys ja todellisuus
<<http://www.dlc.fi/~etkirja/et7.htm>> (luettu 9.3.2010).
- Hyyppä, Markku 2002. Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja terveys. Jyväskylä: PSKustannus.
- Initiaatio [Verkkodokumentti] <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Initiaatio>> (luettu 11.2.1020).
- Jutila, Minna 2009. Rituaali teatterissa ja retriittiesitys Luopuminen. Opinnäytetyö. Metropolia Ammattikorkeakoulu. esittävän taiteen koulutusohjelma. Helsinki.
<<https://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/4384/rituaali.pdf?sequence=1>>.

Korkiakangas, Pirjo 1999. Muisti, muistelu, perinne. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.

Koskenniemi, Pieta 2007. Osallistava teatteri, devising ja muita merkillisyyksiä. Vantaa: Opintokeskus Kansalaisfoorumi.

Lindahl, Mimosa 2009. Työharjoitteluraportti. (kirjoittajan hallussa).

Luvale [Verkkodokumentti] The Major Tribes. Luvale
<<http://www.zambiatourism.com/travel/hisgeopeop/tribes.htm>>
(luettu 15.3.2010).

Löfström, Jan 1999. `Mies` ja `nainen` ynnä muut `sukupuolet`. Teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.

Piekkari, Jouni 2002. Paikalliset äänet osallistavassa kulttuurityössä. etnomusikologinen ja osallistava näkökulma ammatilliseen kasvuuni. Etnomusikologian pro gradu. Tampereen yliopisto Musiikintutkimuksen laitos.

Riitti [Verkkodokumentti] <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Riitti>> (luettu 6.2.2010).

Salminen, Esa 2008. Köyhyyden ammattilainen. Juva: WS Bookwell oy, Johnny Kniga kustannus, Imprint of Werner Söderström Corporation.

Sambia. Iltalehti [Verkkodokumentti]
<<http://www.iltalehti.fi/matkailu/matkakohteet/AFRIKKA/sambia.shtml>>
(luettu 20.2.2010).

Sambia. Wikipedia [Verkkodokumentti] <http://fi.wikipedia.org/wiki/Sambia#cite_note-8>
(luettu 20.2.2010).

Sambia Worldmap finder [Verkkodokumentti]

<<http://www.worldmapfinder.com/Fi/Africa/Zambia/>> (luettu 20.2.2010).

Siitonen, Juha & Robinson, Heljä 2001. Pohdintaa voimaantumisesta. Teoksessa: Järvisalo, L. (toim.) Muutoksen kautta kasvuun. Kotilo ry:n julkaisuja. Pieksämäki: RT-Print Oys s 61-72. <<http://www.voimaantuvasuomi.org/sirob.pdf>> (luettu 15.1.2010).

Siitonen, Juha 1999. Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Oulun Yliopisto.

Opettajankoulutuslaitos. Oulu

<<http://herkules oulu.fi/isbn951425340X/isbn951425340X.pdf>>.

Suomen Sambiaan suurlähetystön makustustiedotteet 2010 [Verkkodokumentti]

<<http://formin.finland.fi/Public/Print.aspx?contentid=68577&nodeid=15735&culture=fi-FI&contentlan=1>> &culture=fi-FI&contentlan=1> (luettu 20.2.2010).

The people of Zambia [Verkkodokumentti] Culture. Africa in Sites for the Zambia National

Tourist Board. <<http://www.zambiatourism.com/travel/hisgeopeop/people.htm>> (luettu 15.3.2010).

Timeline: Zambia 2009. [Verkkodokumentti] BBC News

<<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/1719293.stm>> (luettu 15.3.2010).

Triandish, Harry 1990. [Verkkodokumentti] American Psychological Association. Cross-Cultural Studies of Individualism and Collectivism. In Cross-Cultural Perspectives. Nebraska Symposium on Motivation, 1989. Volume 37. Series on Current Theory and Research in Motivation. 1990. USA: University of Nebraska Press. <<http://psycnet.apa.org/psycinfo/1990-98659-002>> (luettu 18.3.2010).

Turner, Edith 2007. Esipuhe. Teoksessa Turner, Victor 2007. Rituaali, Rakenne ja community. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, SUMMA.

Turner, Victor 2007. Rituaali, Rakenne ja communitas. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, SUMMA.

Uskonnot Suomessa –hanke. Alkuperäisuskonnot ja uuspakanaus [Verkkodokumentti] Kirkon tutkimuskeskus <<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view?religionId=11.>> (luettu 12.3.2010).

Uskonnot Suomessa –hanke. Kristinusko [Verkkodokumentti] Kirkon tutkimuskeskus <<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view?religionId=5>> (luettu 12.3.2010).

Van Gennep, Arnold 1960. Translated by Vizedom, Monika & Caffee, Gabrielle. The rites of passage. The University of Chicago Press.

Verhelst, Thierry 1993. Elämän juuret, Kulttuuri ja kehitys. Kehitysyhteistyön Palvelukeskus. Kääntänyt Hanni Nuotio.

Videnoja, Emmi 2007. Teatteri-ilmaisun ohjaajan ammattitaito: mitä se on? Helsingin ammattikorkeakoulu Stadia. esittävän taiteen koulutusohjelma. Helsinki. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:stadia-1178559312-5>>.

Wilenius, Reijo 1991. Mihin maailma menee. Näkymä kriisien aikaan, kehityksen mahdollisuuksiin. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Yhteisö [Verkkodokumentti] <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Yhteisö>> (luettu 11.2.2010).

Yhteisöllisyys [Verkkodokumentti] <<http://fi.wikipedia.org/wiki/Yhteisöllisyys>> (luettu 11.2.2010).

Liite 1. Sambialaisten seremonioiden taulukko

DISTRICT	TRIBE	CEREMONY	MONTH
Mkushi	Bisa/Swaka/Lala	Inchibwela Mushi	September
Chibombo	Lenje	Kulamba Kubwalo	October
Mumbwa	Kaonde	Musaka/Jikubi	September
Mumbwa	Kaonde/Ila	Likumbi Lyamalumbe	October
Masaiti	Lamba	Chabalankata	November
Mpongwe	Lamba	Chitentamo/Nsengele	November
Chipata	Ngoni	N'cwala	February
Katete	Chewa	Kulamba	August
Petauke	Nsenga	Tuwimba	October
Mambwe	Kunda	Malaila	October
Chama	Tumbuka	Kwenje	October
DISTRICT	TRIBE	CEREMONY	MONTH
Samfya	Ng'umbo	Kwanga	Octobe
Chienge	Shila	Mabila	October
Kawambwa	Lunda	Umutomboko	July
Chienge	Bwile	Bwile	September
Kawambwa	Chishinga	Chishinga Malaila	October
Mansa	Ushi	Chibuka	October

DISTRICT	TRIBE	CEREMONY	MONTH
Mansa	Ushi	Makumba	August
Luangwa	Nsenga-Luzi	Mbambala	November
Chinyunyu	Soli	Chibwela Kumushi	November
Kafue	Goba	Kailala	September
Mungwi	Bemba	Ukusefya Pa Ng'wena	August
Mpika	Bisa	Chinamanongo	September
Luwingu	Bemba	Mukulu Pembe	August
Isoka	Tumbuka	Vikamkanimba	September
Isoka	Namwanga	Ng'ondo	November
Isoka	Mfungwe	Chambo Chalutanga	September
Nakonde	Namwanga	Mulasa	September
Chilubi Island	Bisa	Chisaka Chalubombo	September
Mpika	Bisa	Bisa Malaila	September
Mbala	Mambwe / Lungu	Mutomolo	June

DISTRICT	TRIBE	CEREMONY	MONTH
Mwinilunga	Lunda	Chisemwa Cha Lunda	August
Kasempa	Kaonde	Nsomo	June
Solwezi	Kaonde	Kupupa	July
Zambezi	Lunda	Lunda Lubanza	August
Kabompo	Mbunda	Lukwakwa	October

Mufumbwe	Kaonde	Makundu	August
Kabompo	Luchazi	Chivweka	June
Kabompo	Mbunda	Mbunda Liyoyelo	October
Solwezi	Kaonde	Kunyanta Ntanda	July
Mufumbwe	Kaonde	Ntongo	September
Solwezi	Lamba	Kuvuluka Kishakulu	September
Solwezi	Kaonde	Kufukwila	May
Zambezi	Luvale	Likumbi Lya Mize	August
Solwezi	Kaonde	Lubinda Ntongo	August

DISTRICT	TRIBE	CEREMONY	MONTH
Livingstone	Toka Leya	Lwiindi	January
Monze	Tonga	Lwindi Gonde	July
Kalomo	Tonga	Chungu	October
Kalomo	Toka Leya	Lukuni Luzwa buuka	August
Kalomo	Tonga	Maanzi Aabila Lwiindi	October
Senanga	Lozi	Kuomboka Nalolo	May
Kalabo	Lozi	Kuomboka Libonda	May
Kaoma	Nkoya	Kazanga	July

Lähde: Traditional Ceremonies [Verkkodokumentti]

<<http://www.zambiatourism.com/travel/hisgeopeop/tradcere.htm>> (15.10.2010).